

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI,

Artėjant Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečiui, simboliška „Mūsų didžiųjų“ puslapius skirti Antanui Smetonai – lietuviybės ir modernios Lietuvos valstybės idėjos puoselėtoji ir kūrėji, kurio keturiasdešimt aktyviausių gyvenimo metų tiesiogiai susiję su svarbiausiais lietuvių tautos ir valstybės įvykiais (nuo Didžiojo Vilniaus Seimo iki lemtingo 1940 m. birželio). Dr. Vytautas Rubavičius straipsnyje „Antano Smetonos reikšmė Lietuvos valstybės atgimimui ir lietuviybės įtvirtinimui“ klausia: „kodėl mūsų kultūrinėje istorinėje atmintyje Smetonos vaidmuo yra nuvertintas, sumenkintas ir net ironiškas“ (p. 3)? Ar Šimtmečio minėjimas pakeis iš sovietmečio užsilikusius Smetonos asmens ir vaidmens vertinimus? Straipsnyje aptariami Smetonos puoselėti lietuviybės ir valstybingumo bruožai, išliekantys „nacionalinės ir valstybingumo jausenos“ gairėmis, „modernios lietuviybės gimties archetipais“.

„Faktuose ir įžvalgose“ ambasadorius Česlovas Vytautas Stankevičius kritiškai vertina LTSR Aukščiausiojoje Taryboje keltus „suvereniteto“ klausimus (1989 m. gegužės 18 d. deklaracija „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“, 1990 metų vasario 7 d. nutarimas „Dėl 1939 metų Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių likvidavimo“). Tęsinį turėsiančiame straipsnyje autorius samprotauja, ar 1988–1992 metais vykęs Lietuvos konstitucinės kūrybos vyksmas laikytinas vientisu ir viena reikšmiu.

„Dokumentų“ skyriuje publikuojamos dvi medžiagos, liudijančios, kokie dinamiški ir negrįžtami buvo 1989 metų pokyčiai. „Mintys balsu“ nukels skaitytoją į 1989 m. Maskvoje vykusį TSRS liaudies deputatų suvažiavimą, kuriame, susidūrus su režimui neįprastu Sąjūdžio deputatų aktyvumu, imtasi kontrpropagandinių priemonių siekiant juos diskredituoti ir paskelbti „ekstremistais“ ir „tarpnacionalinės nesantaikos kurstytojais“. „Juodojo“ plenumo medžiaga liudija jame priimtų sprendimų atotrūkį nuo tikrovės ir per 1988 metus įvykusių pokyčių mastą. 1989 m. pabaigoje pati LKP ryžtasi lemti lemtingam sprendimui – atsiskirti nuo TSKP.

Iš Romualdo Ozolo palikimo atrinkome 2009 m. spalio 20 d. datuotą rankraštį simboliu pavadinimu „Riba“. Šiandien kaip niekad aktualus priesakas – „mūsų gyvenimo būdu įtvirtinti ne pasyviojo, o aktyviojo žmogaus elgseną, vairuojamą tautinį gyvenimą kuriančių principų, o ne laisvosios rinkos vartotojų peršamų vienadienių vertybių“ (p. 53).

„Mąstymų“ skyriuje pristatomi dviejų skirtingų kartų profesorių pamąstymai: prof. Alvydo Jokubaičio – apie skaudžias pokomunistinės Lietuvos patirtis, verčiančias klausiti – ar vis dar esame valstybės idėjos vienijama tauta? Prof. Bronislovas Genzelis bando įminti ėjimo į nepriklausomybę mįslę, kurios padės suvokti, „kodėl atsisakyta Sąjūdžio idealų“ (p. 63).

„Paminėjimuose“ prof. Alfonsas Eidintas aktualizuoja lietuvių konferencijos istorinę reikšmę – „konferencija tapo Lietuvos valstybės pradmenų užuomazga“ (p. 72).

„Pristatymuose“ – pažintis su prof. Alfonso Eidinto ir prof. Raimundo Lopatos parengta dokumentų rinktinė apie Lietuvos valstybės atkūrimą 1914–1920 m. Taip įamžintas Lietuvos valstybės kūrėjų palikimas, liudijantis, kokiomis sudėtingomis sąlygomis buvo brandinama, ginama ir įgyvendinama Lietuvos valstybės idėja. Knyga – puiki dovana Valstybės šimtmečiui.

Redakcinė kolegija

MŪSŲ DIDIEJI**VYTAUTAS RUBAVIČIUS****ANTANO SMETONOS REIKŠMĖ LIETUVOS
VALSTYBĖS ATGIMIMUI IR LIETUVYBĖS
ĮTVIRTINIMUI**

Lietuvos valstybingumo šimtmečio akivaizdoje vis labiau imame suvokti, koki didžiulį įvairiapusį lietuvybės tvirtinimo ir nepriklausomos modernios valstybės kūrimo darbą atliko žurnalistas, kultūrininkas, politikas, o vėliau – ir prezidentas Antanas Smetona. Tas suvokimas versta verčia kelti klausimą – kodėl mūsų kultūrinėje istorinėje atmintyje Smetonos vaidmuo yra toks nuvertintas, sumenkintas ir net ironiškas. Skaitydamas kai kuriuos mūsų istorikų, dirbančių net valstybiniuose institutuose ar universitetuose, tekstus negali suprasti, kodėl iš sovietinės okupacijos išsilaisvinusioje Lietuvoje tokie gajūs sovietinių ideologų suformuluoti Smetonos veiklą vertinantys šampai, išplitę ir dalies visuomenės sąmonėje. Okupantų įniršis suprantamas – iš visų Baltijos šalių prezidentų tik jo vieno nepavyko įkalinti ir priversti savo parašu patvirtinti okupacinį „išvadavimą“. Suprantamas ir lenkų kultūriniame bei politiniame mentalitete įsitvirtinęs neigiamas požiūris į Smetoną – jis buvo nuosekliausias lietuvybės tvirtinimo ir naujos valstybės kūrimo ideologas bei praktikas, kurio veikla didžia dalimi Vilnių išsaugojo Lietuvai.

Prezidentas Antanas Smetona Užugiryje su broliu. Ukmergės apskritis. 1938 m. Autorius nežinomas. LCVA.

Atgavę nepriklausomybę, taip ir nesugebėjome deramai įvertinti Smetonos veiklos, nes patekome į naujos europinės ideologinės konjunkcijos aplinką, kurioje netoleruojami su nacionalizmu, nacionalinės valstybės ideologija ir autoritarizmu siejami istoriniai veikėjai. Tad sovietų skleistas „fašistinio Smetonos režimo“ poveikslas buvo kiek pašvelnintas – paverstas „autoritariniu Smetonos režimu“ ir senųjų bei prie jų prisijungusių naujųjų ideologų imtas taikyti europinėje ideologinėje aplinkoje rodant „pažangius“ europinius istorinio požiūrio bruožus ir patvirtinant išsipareigojimą negailestingai trinti iš visuomenės kultūrinės atminties visokius su nacionalizmu bei autoritarizmu susijusius dalykus. Apie Smetonos sąmoningo nuvertinimo priežastis būtų galima daug kalbėti, tačiau pasitenkinsime apibendrinančia išvada – lietuvių ir nepriklausomą tautinę valstybę aukščiausiomis vertybėmis laikęs Smetona buvo nekenčiamas sovietinių okupantų ir išliko nepageidaujamas „istorinis personažas“ europinį federalizmą įgyvendinantiems mūsų politinio, akademinio, taip pat ir kultūrinio elito atstovams, kurie „pažangiai“ tautas, gimtines, nacionalines valstybes laiko modernaus, į ateitį žvelgiančio žmogaus nevertomis atgyvenomis. Todėl vis labiau leidžiamės į bevaisius svarstymus – kas yra lietuvis, ką reiškia būti lietuviu ir ar bevarta būti lietuviu? Nacionalinės savimonės ir nacionalinės jausenos menkėjimą akivaizdžiai liudija ne tik tokių klausimų kėlimas ir svarstymas, bet ir santykiškai didžiausias pasaulyje tautos „nukraujavimas“, kurio niekaip ir niekada nepavyks atsverti jokiais BVP augimo rodikliais. Svarstydami nacionalinės ir valstybingumo jausenos gaivinimo bei stiprinimo klausimus, turime atsigręžti į Smetoną, kurio palikime glūdi daug mūsų dabarčiai ir ateičiai aktualių savivokos dalykų. O ir pats Smetona mūsų kultūros istorinėje atmintyje turėtų įsitvirtinti kaip reikšmingiausia simbolinė modernųjų laikų istorinė figūra. Deja, net pasitikdami Lietuvos valstybingumo šimtmetį, taip ir nesumojome perleisti jo „Raštų“, taip ir nepasirūžome Vilniuje pastatyti jam paminklo. Stokojame ir nacionalinės savimonės, ir nacionalinės savigarbos.

Neturėdami galimybių plačiau atskleisti Smetonos palikimo svarbą mūsų dabarčiai ir ateičiai, pabandysime iškelti ir aptarti tuos lietuviybės bruožus, kuriuos dera laikyti moderniosios lietuviybės gimties ypatumais, ir suvokti juos kaip tam tikrus „archetipus“, būtinus palaikyti, puoselėti ir stiprinti sąmoninga kultūrine bei valstybine veikla. Vienus tų „archetipų“ Smetona aiškiai formulavo, o kiti ryškėja jo veikloje, kurią skatino suvokimas, jog esame daug nustoję „lietuviškos kilmės pajėgų“, todėl „kas kituose kraštuose savaime suprantama, tai Lietuvoje, deja, dar abejojama“. Abejojama gi ne tik dėl menko kultūrinio ir politinio akiračio, bet ir dėl to, „kad dar toli gražu ne visų lietuvių sąmonė tautiška“¹. Net paviršutiniškai žvilgsniui į istorines lietuviybės iškilimo ir įsitvirtinimo, taip pat į vėlesnes modernios valstybės atkūrimo aplinkybes atsiskleidžia karštų idėjų ginčių dėl tautiškumo, demokratiškumo bei politinės santvarkos aplinka. Juolab svarbūs buvo tie pagrindiniai Smetonos puoselėti idėjiniai, ideologiniai ir politiniai valstybingumo kūrimo bei lietuviybės tvirtinimo principai, kuriuos jis sugebėjo paversti nepriklausomos tautinės valstybės politikos pagrindais ir gairėmis.

Tad kas gi tie lietuvių, kaip valstybingumo siekiančios tautos, kultūrinės ir politinės veiklos ypatumai, kuriuos derėtų laikyti modernios tautos ir valstybės gimties bruožais, o sykiu – kertiniais lietuviybės ir lietuvių nacionalinės savimonės „akmenimis“? Jie turėtų įgauti istorinio akivaizdumo pavidalą. Iškeldami šiuo principus, labiausiai remsimės paties Smetonos tekstais, kurie daugumai Lietuvos žmonių yra visiškai nežinomi. Beje, net „Smetoninės Lietuvos“ istoriją, taip pat nacionalinį tapatumą gvildenantys tyrinėtojai išigudrina apeiti Smetonos „Raštus“. Savo svarstymus apie modernųjų laikų lietuviybės kiltį ir tvirtinimą paremsime paties Smetonos įžvalgomis bei išvadomis.

Svarbiausias moderniosios lietuviybės kilties bruožas yra nulemtas jos įsisąmoninto atsiskyrimo nuo lenkybės ir savęs priešinimo lenkybei. Atsiskyrimo vyksmas rėmėsi Simono

¹ Smetona A. A. Smetonos pasakyta parašyta. Kaunas, Spindulys, 1935, p. 329.

Prezidentas Antanas Smetona šveicarų knygų parodoje Vytauto Didžiojo muziejuje. Šalia – Šveicarijos konsulas Lietuvoje Frydrichas Kaestli. Kaunas. 1937 02 08. Autorius nežinomas. LCVA.

Daukanto darbais ir kultūrine bei pastoracine Motiejaus Valančiaus veikla. Lietuviškosios savivokos plitimą skatino ir nuožmi lenkų kultūrinė bei politinė priešprieša, padėjusi labai greitai įtvirtinti mes, lietuviai, ir jie, lenkai, suvokimą. Lietuviybės kultūrinius pamatus stiprinusių ir lietuviybės ideologiją skleidusių didžiųjų mūsų tautos vyrų (Vincas Kudirka, Jonas Basanavičius ir kt.) biografijos liudija, kad atsidavimas lietuviybės darbui reikalavo labai aiškaus ir negrįžtamo apsisprendimo „trauktis“ iš lenkų kultūros ir civilizacijos lauko ir ieškoti atramos lietuvių liaudies kultūroje bei lietuvių kalboje. Atsiskyrimas nuo lenkiškos ir kultūros skirties įtvirtinimas vyko naująją savastį suvokiant dvilypiu būdu – kaip lietuvių kalbos ir ja grindžiamos kultūros iškėlimą sąmoningai priešinantį lenkėjimui ir lenkų kultūros viešpatavimui. Sąmoningas lietuviškumas didžios dalies lenkų visuomenės, taip pat ir politikų buvo suvokiamas kaip istorinis akibrokštas, įžūli vadinamųjų *litvomanų* lenkams padaryta skriauda, neleidusi naujomis sąlygomis prikelti didžiosios lenkų valstybės. Juk LDK politinė tauta buvo aukštųjų valdančiųjų luomų lenkakalbė bendruomenė. Tiems luomams buvo priskiriami bajorai, dvasininkai ir miestelėnai. Luominio tapatinimosi saitai buvo nepaprastai stiprūs ir savaime suprantami, todėl *lietuvio* ir *lenko* skirtis jau buvo suvokiama vien kaip kilmės vietos ir jos liaudiškos aplinkos bruožas *lenkiškojo* tapatumo plotmėje. Šiuolaikiniai mūsų istorikai, gvildenantys lietuvių ir lenkų santykius, linkę apeiti plačiai XIX a. istorijos tyrinėjimais paremtą akademiko Vytauto Merkio išvadą: „LDK dvasininkų, bajorų ir iš dalies miestiečių luomų žmonės sena tradicija vadinosi *lietuviais*, tačiau iš tikrųjų jie jau buvo politinės lenkų tautos subtauta. Lietuvoje *lietuvio* ir *lenko* etnonimai nesudarė nė jokios priešpriešos, jie imti tiesiog painioti.“¹ Lenkiškajam tapatumui liaudiškieji įvairiakalbiai LDK paribių tapatumai parūpo tik XIX a. įsisiūbavus modernizacijos vyksmams ir po Prancūzų revoliucijos pasikeitus valdžios legitimavimo pobūdžiui, o visoje Europoje prasidėjus vadinamajam „tautų pavasariui“.

Lietuvių kalba ilgus amžius palaikė lietuviybę ir ją išlaikė vykstant įvairialypiam politiniam ir kultūriniam lenkinimui, o vėliau – ir bolševikinimui, sovietinimui bei rusinimui. Ne taip jau retai kiek ironiškai ir paniekinamai lietuviybė ir įvardijama „filologine lietuviybė“. Toks nusakymas tarsi rodo ją esant filologų dirbinį, nelabai betinkantį dabarčiai, kur primygtinai kviečiama „rinktis tapatybes“. Tačiau kalba nėra filologų kūrinys. Joje glūdi ir jos pagrindu skleidžiasi unikalūs pasaulėvaizdis, būdingas tik toje vietovėje gyvenančiai

¹ Merkys V. Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m. Vilnius, Versus aureus, 2006, p. 36.

bendruomenei. Bendruomenė savo tapatumą ir šaknis gimtojoje žemėje palaiko gimtąja kalba kuriama kultūra ir jos veikliuoju dariniu – istorine kultūriniu atmintimi¹. Apibendrin-tai galima tvirtinti, kad visokie etnokultūriniai tapatumai yra gimtosios kalbos dariniai ir gyvuoja jos palaikomi bei skleidžiami. Tad mūsų didieji kalbininkai ne išgalvojo lietuviybę, o tik padėjo ją įtvirtinti ir skleisti naujomis istorinėmis aplinkybėmis, kai vėrėsi galimybė siekti nepriklausomo valstybingumo. Sovietinės okupacijos metu kaip tik gimtosios kalbos puoselėjimas tapo esminiu priešinimosi sovietinimui baru, nes buvo aiškiai suvokiama, kad puoselėti gimtąją kalbą ir ja kuriamą kultūrą yra vienintelis lietuviybės išlaikymo būdas. Todėl kitu svarbiu lietuviybės kilties ir įsitvirtinimo bruožu laikytina intuityvi nuovoka, kad *gimtoji kalba ir kultūra yra esminiai lietuviybės, taip pat ir valstybinės politikos sandai*.

Amžių sandūroje didžiosios kovos dėl lietuviybės metu kaip tik ir buvo siekiama, kad bažnyčios hierarchai pripažintų lietuvių kalbą kaip lygią su lenkų kalba ir sudarytų sąlygas mišias aukoti lietuviškai. Apie tų kovų aršumą liudija daugybė prisiminimų, taip pat ir istorikų darbų. Smetona buvo bene įtakingiausias tos kovos dalyvis, užsitraukęs amžiną lenkų politinio ir kultūrinio elito nemalonę, juolab kad jis veikė Vilniuje. Visa Smetonos žurnalistinė veikla buvo skirta lietuvibei stiprinti bei lietuviams sąmoninti. Skaitydamas jo ano meto rašinius, negali atsistebėti plačiu kultūriniu ir istoriniu akiračiu, analitine galia, gebėjimu suvokti ne tik savųjų, bet ir priešininkų interesus, taip pat etinius ir moralinius vykstančių batalijų aspektus, kuriuos jis iškelia kaip visiškai šiuolaikiškas demokratijai atsidavęs politikas. Straipsnyje „Kokiu būdu kovoti“ (1910) rašoma: „Pirmutinis mūsų įran-kis – tai kryžius ir elementorius, tik ne lenkiškas, o lietuviškas. Žinoma, mes negalime duoti lietuvių kalbos vyti iš bažnyčios, nors tas vijimas būtų vienų ar kitų lenkintojų autoritetu dengiamas, kabalistiškais „44“ skaitmenimis aiškinamas. /.../ Kunigo kultūros darbas turi būti dirbamas ne bažnyčioje, bet šalia jos, sodžiuje. Be to, darbuojantis nereikia perdėti, neerzinti nesusipratėlių. Mišrioje parapijoje, kur žmonės kalba lietuviškai ir lenkiškai, nereikia vengti ir lenkų kalbos.“² Atkreiptinas dėmesys į tai, kad kunigo darbas suvokiamas kaip plati kultūrinė socialinė veikla, neapsiribojanti vien bažnyčia. Idealas Smetonai buvo jo bendradarbis kunigas rašytojas Juozas Tumas-Vaižgantas, kurį dėl atsidavimo lietuvibei Bažnyčios hierarchai iškėlė iš Vilniaus.

Smetonos veikla, jo keliamos principinės lietuviybės tvirtinimo nuostatos, tų nuostatų etiniai pagrindai liudija lietuviybę buvus suvokiamą kaip esmiškai demokratinę savo dvasia, tad *lietuviybės demokratiškumas pripažintinas vienu svarbiausių jos bruožų*. Smetonai tarsi savaime aišku, kad lietuviybės iškilimas ir įsitvirtinimas galimas tik demokratizmo pagrindu. Straipsnyje „Tarp dvejų“ (1912) aptardamas ideologinius bei kultūrinius lietuvių ir lenkų priešpriešos aspektus, jis rašo: „Stovėdami ant demokratizmo pagrindų, mes tu-rime pripažinti teisę ir Lietuvos lenkams. Negalime jiems sprauti nei lietuvių kalbos nei lietuvių kultūros, remdamiesi tuo, kad jie mūsų nutautėliai. Tai būtų priešinga mūsų dvasios idealui, nesutaikomam su prievarta. Kaip sau, taip ir jiems turime leisti savybės gyvenimu gyventi. Nori palikti lenkai, misti lenkų kultūra, – tegu. /.../ Tačiau vieno daikto negalime liauti lenkams Lietuvoje: negalime kęsti lenkiškumo ir lenkų kalbos propagandos lietuvių miniose. Iš pažiūros gal tai pasirodytų priešinga laisvės principui. Kaip gi! Skelbti šiočia ar tokia idėja yra švenčiausia žmogaus teisė. /.../ Endekai taip ir teisina savo propagandą. Bet idėja, kuri šiaip ar taip siekia paversti vieną tautą etnografijos medžiaga kitai tautai, prieštarauja etikai. Kas nori išnerti žmogų iš jo tautos gimtojo kailio, tas ją skaudžia. Tokia idėja paprastai vadinama karinguoju nacionalizmu ir šovinizmu, jos pamatas yra nustokęs etikos. Ir lenkai nepakestų, sakysime, vokiečių, skelbiančių lenkų žemėje pangermanizmą, steigiančių ten vokiškas mokyklas lenkų dvasiai slopinti. /.../ Mūsų santykiai su žydais. Dė-damiesi demokratais, negalime varžyti jų teisės, negalime būti antisemitai.“³ Toks požiūris vėliau tapo valstybės politikos pagrindu. Smetona atmeta visokias rasistines, didžiaval-

¹ Plačiau apie egzistencinę kalbos, kultūros, bendruomeninio tapatumo ir vietovės sąryšį žr.: Rubavičius V. Vėluojanti savastis. Studijos ir straipsniai. Vilnius, Rašytojų sąjungos leidykla, 2014, p. 96–98.

² Smetona A. Lietuvių santykiai su lenkais // Raštai. T. 4. Kaunas, Spindulys, 1931, p. 277.

³ Ten pat, p. 289.

tybines, imperialistines idėjas, teisinančias vienų tautų viešpatavimą ir žeminančias kitas tautas bei žmones. Jis ypač paryškina, kad Lietuvoje „tautinės mažumos *ne svetimšaliai*, o savi piliečiai, *ne svetimtaučiai*, o *kitataučiai*“, tačiau priduria svarbią politinę išvagę: „Bendraudami savybėje, jie turi žinoti savo teisių ribą, kad nedarytų valstybės valstybėje.“¹ Labai aiški, sąmoninga, toliaregiška ir politiškai visiškai šiuolaikiškai skambanti mintis, o sykiu ir pastangos tarsi natūralią daugeliui žmonių tapatinimosi *savas* ir *svetimas* skirtį, kuri įtaigoja tam tikrą susipriešinimą su svetimais, keisti kitokia skirtimi: visi mes *savi*, tačiau ir *kitokie*.

Eurointegracijos politika grindžiama visokeriopa kova su įvairiausiais nacionalizmais, kurie laikomi didžiausiu tautinės ir valstybinės nesantaikos šaltiniu, skatinančiu pasaulinius karus bei didžiausias žudynes². Tačiau jau Smetona skyrė didžiaivalstybinius šovinistinius ir mažųjų valstybių apsauginius nacionalizmus suvokdamas, kad apsauginis nacionalizmas yra tautinės bendrystės ir meilės savo tautai jausenos išpažinimas, glaudžiai susijęs su patriotiškumu. Galėtume sakyti, kad tautinė bendrystė gyvuoja tik tautinės ar nacionalinės jausenos palaikoma, o tos jausenos gyvastį laiduoja švietimo sistema ir kultūra. Lietuviškasis nacionalizmas buvo ir yra tokią lietuvybę puoselėjanti, jokių pretenzijų kitoms tautoms nereišianti jausena, kurią sovietiniai okupantai vadino „buržuaziniu nacionalizmu“. Tas nacionalizmas kaip tik ir palaikė pokario dešimtmečio pasipriešinimą okupantams ir istorinėje kultūrinėje atmintyje išliko kaip svarbus naujam išsilaisvinimui padėjęs pakilti lietuvių tapatybės bruožas. *Lietuviškasis nacionalizmas ir patriotiškumas pripažintinas svarbiu nacionalinio tapatumo, tad ir lietuvybės, bruožu*. Lietuviškojo nacionalizmo ypatumas yra tas, kad jis buvo nukreiptas savam tautiniam tapatumui bei valstybingumui stiprinti ir niekada nebuvo pasitelktas svetimoms teritorijoms užgrobti ar kitoms etnokultūrinėms bendruomenėms engti. Šiuo atžvilgiu jis ryškiai skyrėsi ir skiriasi nuo lenkiškojo nacionalizmo, kuris lietuvių ir Lietuvos valstybės atžvilgiu reikėsi kaip šovinistinis, didžialenkiškas imperializmas, išplitęs ne tik politinio elito, bet ir tautos kultūrinėje atmintyje.

Krikščionybės 550 metų sukakties minėjimas Karo muziejuje. Iš dešinės: kariuomenės štabo viršininkas Jonas Černius, vidaus reikalų ministras Silvestras Leonas, kariuomenės vadas Stasys Raštikis, Seimo pirmininkas Konstantinas Šakenis, Kauno arkivyskupas metropolitas Juozas Skvireckas, Prezidentas Antanas Smetona, kunigas (neatpažintas asmuo), Lietuvos stačiatikių metropolitas Elevferijus, vyskupas Kazimieras Paltarokas. Kaunas. 1938 05 29. Autorius nežinomas. LCVA.

¹ Smetona A. A. *Smetonos pasakyta parašyta*, p. 342.

² Plačiau žr.: Rubavičius V. *Naujas pilietinis europietiškas ir nacionalumo raiška // Lietuviškojo europietiško raiška: dabarties ir ateities iššūkiai*. Sud. A. Andrijauskas. Vilnius, Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006, p. 96–100.

Toks lenkiškasis nacionalizmas – agresyvus, negailestingas mažesnėms kaimyninėms, vadinamųjų paribių tautoms, su kuriomis siejo kelių amžių bendro gyvenimo patirtis, įsispaudęs ir ukrainiečių bei baltarusių kultūrinę atmintin: „Prisiminkime Vakarų Baltarusijos prijungimą prie Lenkijos XX amžiaus tarpukario laikotarpiu: viskas, kas baltarusiška, ten buvo taip naikinama, kad net bolševikai tam neprilygo.“¹ Šitas jo pobūdis buvo tarsi savaime aiškus ano meto politiniam ir kultūriniam Lietuvos elitui. Stasys Šalkauskis jau 1923 m. pranašiška išspėjo, kad Lenkija, „savo imperialistiniu užsimojimu užgavusi iki gyvam kaului beveik visas kaimynines tautas, negali nesusilaikyti savo istorinės Nemezidos“, nes „per jos galvą tiesia sau draugiškas, o jai grūmojančias rankas vokiečiai ir rusai“². Jis nurodė esminę lenkų istorinę klaidą, nulėmusią tokius santykius su kaimyninėmis tautomis, su kuriomis ją ilgai siejo glaudūs istoriniai ryšiai: „atgavusi nepriklausomybę lenkų tauta /.../ faktinius istorinius santykius palaikė juridiniu pagrindu imperialistinėms savo užgaidoms vykdyti“³. Imperializmas nusakomas kaip „nusižengimas prieš prievolę mylėti kitas tautas“, todėl „kovoti tiek su savo tautos, tiek su kitų tautų imperializmu sudaro ne tik teisę, bet ir prievolę kiekvienam tikram patriotui“⁴. Tad Lietuvos politinėje kultūroje labai aiškiai regėti principinė sugyvenimo su kitomis tautomis nuostata, plaukianti iš lietuviybės, jos kultūros ir kultūrinės atminties prigimtys. Todėl aiškindamiesi įvairias nacionalizmo ydas, turėtume ne vienu ypu nacionalizmą neigti, o išskirti įvairias nacionalizmo atmainas suvokdami jo svarbą lietuviybei palaikyti. Ir ypač šiuo metu, kai kaimyninių šalių politikoje ima ryškėti didžiavalstybinio politinio nacionalizmo apraiškų.

Atkreiptinas dėmesys į tą istorinį faktą, kad lietuviybė ir buvo tvirtinama agresyvių didžiavalstybinių nacionalizmų aplinkoje. Atbundančiai ir valstybingumo ėmusiai siekti lietuvių tautai teko sunkūs išbandymai, nes kaimyninių tautų politika buvo nepalanki jos siekiams. Prisimindamas lietuviybės iškilimo aplinkybes ir kovas dėl jos įtvirtinimo, Smetona rašo: „Lietuviai, kitų laikomi jau moritūri (mirsimieji), atgavę žadą, pasijuto apsiausti karingo vokiečių, rusų ir lenkų nacionalizmo.“⁵ Dar ilgai buvo jaučiamas ir kultūrinių kūry-

¹ Akudovič V. *Nesaties kodas. Iš rusų k. vertė Elmina Burneikienė. Vilnius, Versus aureus, 2007, p. 41.*

² Šalkauskis S. *Lietuvių tauta ir jos ugdymas. Kaunas, Sakalas, 1933, p. 95.*

³ Ten pat.

⁴ Ten pat, p. 94.

⁵ Smetona A. *Lietuvių santykiai su lenkais, pratarmė; plačiau apie prezidento A. Smetonos įvairialypę veiklą kuriant nacionalinę valstybę ir tvirtinant lietuviybę žr.: Liekis A. Prezidentinė Lietuva (1919–1920, 1926–1940). Vilnius, Mokslo tyros institutas, 2013.*

Korporacijos „Neo-Lithuania“ iškilmingas susirinkimas. Iš kairės: susisiekimo ministras Vytautas Vileišis, švietimo ministras Konstantinas Šakenis, Prezidentas Antanas Smetona. Kaunas. 1932 11 13. Mejerio Smečchausko nuotrauka. LCVA.

binių lietuviybės stiprinimo bei sklaidos galių stygius. Lietuvos tarpukario raida rodo, kokia veiksminga visuomeninės sąmonės formavimo požiūriu buvo lietuviybės tvirtinimo politika, kurios pagrindines gaires suformulavo ir nuosekliai siekė įgyvendinti kaip tik Smetona: „Vieningas tautiškos linkmės turi būti auklėjimas mokykloje, visose valstybės ir visuomenės įstaigose, visame kultūrinių organizacijų tinklo bendravime.“¹ Atkreiptinas dėmesys, jog tose politikos gairėse pradedama nuo mokyklos, kuri ir suvokiama kaip pagrindinis nacionalinio tapatumo, lietuviybės, tad ir gimtąja kalba grindžiamos savimonės tvirtinimo veiksnys.

Lietuviybę stiprinanti ir savojo valstybingumo siekianti lietuvių tauta neįsivaizdavo būsimos valstybės be sostinės Vilniaus. Juolab kad su Vilniumi susijęs ir politinis bei kultūrinis lietuvių tautos prikėlimo bei valstybingumo siekių įtvirtinimo darbas. Vilnius – tai ir istorinė simbolinė vieta, kurioje rutuliojosi karališkųjų šeimų istorijos ir valstybingumo tradicija, davusi pagrindą istoriniam pasakojimui – valstybingumo siekį grindžiančiam „dokumentui“, teiktam tarptautinei bendruomenei. Lietuviybė tvirtėjo su Vilniaus vardu ir vaizdiniu, o vėlesnė Lietuvos valstybingumo, taip pat visuomenės sąmonėjimo raida neįsivaizduojama be kovos dėl Vilniaus grąžinimo, kuri stiprino nacionalinę ir patriotinę jauseną. Todėl visiškai pagrįsta teigti, kad svarbiu lietuvių nacionalinės savimonės ir tapatumo bruožu tapo konceptas *Vilnius yra amžina Lietuvos sostinė*. To koncepto naratyvinis ir istorinis simbolinis turinys susieja lietuviybę, valstybingumą, Tėvynę ir kitus lietuviui svarbius dalykus, o sykiu ir nurodo pagrindinę istorinę vietovę, kurioje rutuliojosi lietuvių kova su lenkais dėl lietuviybės ir valstybingumo įtvirtinimo. Ir Vilnius, ir lietuviybė vėlei suaktualėja naujomis geopolitinėmis apinkybėmis.

Lietuvos valstybės kūrimą ir lietuviybės tvirtinimą nepaprastai sunkino agresyvi Lenkijos politika. Lietuva skaudžiai nukentėjo Lenkijai okupavus Vilnių, patyrė daug skriaudų tarptautinių santykių plotmėje Lenkijai blokuojant visus Lietuvos siūlymus ir buriant antilietuviškas koalicijas. Agresyvaus priešiško kulkulminacija – 1938 m. Lenkijos ultimatumas Lietuvai, akivaizdžiai rodęs Lenkijos norą kartu su Vokietija pasidalyti Lietuvą. Lietuvoje vyravo kitoks santykių su lenkais supratimas, kurį grindė Smetonos idėjos ir nuostatos. Santykius su lenkais Smetona siūlė ugdyti abipusės pagarbos ir lygiateisiškumo pagrindu labai aiškiai suvokiant, kad tie santykiai naujomis sąlygomis labai pasikeitė ir jų nebegalima grįsti istoriniais „sentimentais“. Straipsnyje „Horodlės sukaktuvės“ (1913) jis toliaregiškai svarsto: „Neišmintinga yra tautai atsižadėti savo praeities ir laikyti ji nieko nebevertu daiktu. Tą klaidą dažnai daro lietuviai. Tačiau dar neišmintingiau yra matyti senovės santykiuose pagrindas dabarties politikai. Tą klaidą nuolat daro lenkai. Kas yra buvę prieš kelis šimtus metų, tas jiems rodosi privalu ir šiam metui, nors tautų santykiai yra pakitę, kad senovės valstybių žemėlapiai visai nepanašūs į jų dabarties žemėlapius, kad tie luomai, kurie seniau yra turėję visą galybę savo rankose, šiandien baigia tirpti miniose.“² Tos iškeltos „klaidos“ būdingos ir šiuolaikinei lietuvių ir lenkų politikai, tad jas dera laikyti „archetipinėmis“, ypač pasimatančiomis kylant geopolitinei įtampai ir/ar aktyvėjant lenkiškajam nacionalizmui, taip pat tuo nacionalizmu maitinamai politikai.

Sudėtinga Vilniaus krašto istorija, kurioje žymu slavėjimo bangos, veiksmingos polonizacijos ir aktyvios carinės rusinimo politikos paveldas, kylant lietuviybei ir stiprėjant lietuviškai savimonei vertė aiškintis, „kas yra lenkas“. Kaip rodo istorinė patirtis ir dabartinių laikų aplinkybės, šis klausimas toks pat aktualus ir nūnai. Straipsnyje „Kas jie yra“ (1910) kreipdamas dėmesį labiau į bajorų luomą, Smetona svarsto ir istorinius, ir politinius šio klausimo aspektus paryškindamas demokratiškumo ir abipusės pagarbos principus. Pradedama keliant esminį klausimą: „Norint kalbėti apie taikų kultūros darbą su lenkais, pirma reikia, nors keliais žodžiais, pasiaiškinti, kas laikyti lenku.“³ Toliau svarstoma: „Visų jų (bajorų – V. R.) skirti lenkams neturime teisės, nes tai būtų prieš jų daugumos nuomonę. Tikriausia būtų pavadinus juos nutautusiais, sugudėjusiais ir sulenkėjusiais

¹ Smetona A. A. *Smetonos pasakyta parašyta*, p. 329.

² Smetona A. *Lietuvių santykiai su lenkais*, p. 203.

³ *Ten pat*, p. 189.

lietuviais. Dažnai mūsų taip ir daroma, praeities matu matuojant. Bet mes sutinkame su gyva, veikiančia sąmone, todėl mūsų tikrasai matas turėtų būti iš dabarties. Kurie laiko save lietuviais, nors namie kalba lenkiškai, kurie pritaria jaunajai Lietuvai, padeda jai dirbuotis, tie yra mūsų; kurie lenkiškai kalba, nors yra kilę iš lietuvių ir mums nepritaria, tuos turime laikyti lenkais. Yra dar trečia neaiškiųjų kategorija, svyruojančių į lenkus ir į lietuvius. Tam pasyviajam gaivalui lieka pastatyti klausimo ženklas ir laukti paaiškinant. /.../ Mūsų pareiga ir teisė yra nuolat žadinti tas gaivalas, kad susiprastų ir eitų drauge su atgyjančia tautos dvasia ar bent jai neprieštarautų.¹ Neįmanoma tuose svarstymuose įžvelgti pagrindo nesiliaujantiems lenkų pusės kaltinimams, esą lietuviai visomis jėgomis stengiasi sulietuvinti tame krašte „nuo seno“ gyvenančius lenkus. Tokie kaltinimai ir šiuo metu sklinda ne tik iš kai kurių vietinių, bet ir iš aukščiausių Lenkijos politikų lūpų, palydimi grasinimų vienaip ar kitaip „bausti Lietuvą“.

Kartu su klausimu, kas yra lenkas, svarbu buvo išsiaiškinti, kiek lietuvių ir kiek lenkų gyvena Vilnijoje. Smetona parodo, kaip ta sudėtis keičiama lenkų naudai ir kaip ja manipuluojama politiniais tikslais. O juk ir šiuo metu, kai kalbama apie Vilniaus prieškarių gyventojus, mūsų istorikai ir žurnalistai, iškeldami Vilniaus multikultūriškumą, visiškai nuvertina lietuvius teigdami, esą jų gyveno tik 2 procentai. Tame pačiame straipsnyje „Kas jie yra“ Smetona kaip atskaitos tašką pasitelkia carinės Rusijos įvykdyto surašymo duomenis, kurie aiškiai rodo amžių sankirtoje buvusią dviejų tautybių gyventojų proporciją: „Per 1897 m. sąrašą lietuvių skaičius Vilniaus apskrityje drauge su Vilnium parodytas 76 142, o pernykštis sąrašas, vyriausybės įsakytas ketinamųjų Lietuvoje ziemstvy proga, parodė lietuvių toje pačioje apskrityje tik apie 16 000. Ką tai reiškia? Ogi štai ką: 1897 m. sąraše Vilniaus apskrityje (drauge su Vilniumi) lenkų buvo parodyta 72 858, taigi keliais tūkstančiais mažiau negu lietuvių, o pernykštis suskaitymas lenkams yra pridėjęs dar kita tiek. Kieno kaštu padidėjęs, iš minėtųjų skaitmenų kiekvienas gali numanyti.“² Per tokį trumpą laiką išryškėjęs didžiulis skirtumas verčia ieškoti atsakymo, kur čia šuo pakastas? Juolab kad carinės valdžios surašinėtojai buvo labai kruopštūs. Smetona, stebėtina

Prezidentas Antanas Smetona ir jo šeima: žmona Sofija, sūnus Julius, dukra Marytė Smetonaitė-Valušienė ir žentas Aloyzas Valušis. Kaunas. Foto studijos „Zinaida“ nuotrauka. LCVA.

¹ *Ten pat*, p. 190.

² *Ten pat*, p. 190–191.

įžvalgiai paaiškina šį statistinį „stebuklą“: „Sulyginę abiejų sąrašų metodą, suprasime ir jų skaitmenų skirtumą. Per 1897 m. surašymą kiekvienas žmogus buvo klausiamas, kaip jis namie kalba, ir iš jo atsakymo buvo sprendžiama jo tautybė; o pernai metais seniūnai su viršaičiais (staršinomis) sprendė, į kurią tautą jų „valdomieji“ valstiečiai priskirti, arba per susirinkimus sušauktieji valstiečiai, vieno kito pakurstyti, dauguma balsų tarė (nelyginant kaip per dvasinės vyresnybės tardymus dėl kalbos bažnyčioje), kur prisidėti, ar į „dievobaimingus paliokus katalikus“, ar į „netikėlius sumaravitėjusius litviakus“. Be to, 1897 m. mūsų lenkams nekiek terūpėjo sąrašo rezultatai. Kas kita pernykštis sąrašas: nuo jo priderėjo lenkų kurijos būsimųjų ziemstų atstovų skaičiaus didumas. Taigi lenkų agitatoriai darbavosi sodžiuje tarp mūsų valstiečių, kad tik daugiau lenkų priskaitytų.“¹ Smetonos analizę, taip pat ir pirminius surašymo duomenis pravartu prisiminti ir dabartiniams mūsų istorikams, žurnalistams bei politikams, juolab kad visi vėlesni surašymai jau vyko okupuotame Vilniuje vykdant negailestingą lenkinimo politiką.

Smetonos straipsniuose iškeliomos ir svarstomos temos bei klausimai svarbūs ir šiomis dienomis. Jo svarstymai tarsi istorinio laiko ekrane paryškina, atrodytų, neįtikėtiną dalyką – prieš lietuvių aršiai „dekonstrukciškai“ nusiteikusi pačių lietuvių akademinio ir politinio elito dalis, kuri ir jaunimui stengiasi įdiegti požiūrį, neva kalbos apie lietuvių ir jos puoselėjimą esančios XIX a. pabaigos mentaliteto liekanos, rodančios žmonių atsilikimą ir negebėjimą eiti koja kojon su „pažanga“. Čia neturime galimybės plačiau išskleisti įvairių lietuvių aspektų dekonstravimo, ironizavimo bei nuvertinimo taktikų, tad pažymėsime tik vieną dalyką: Smetona jau pačioje XX a. pradžioje parodė, kaip tarp pačių lietuvių randasi prieš lietuvių nusiteikusių jėgų, kurios savo veiksmus „įvynioja“ į ir šiuo metu madingus „pažangos“ bei „demokratiškumo“ popierėlius. Pacituosiu porą jo 1912 m. rašyto straipsnio „Lietuvos ar lietuvių demokratai?“ pastraipų: „Pasivadinti Lietuvos demokratu, tarytum, būtų pažangiau. Dėl tos priežasties laisvės metu daugelis lietuvių mėgdavo dangstyti šiuo vardu, tikėdamies juo suspiesią apie save visų mūsų krašto tautų demokratinius gaivalus. Lietuvio demokrato vardo jie vengdavo, kad esąs per siauras, neapimęs kitų tautų ir atsiduodąs nacionalizmu ar net šovinizmu.“² Pažymėdamas lietuvių tautinį silpnumą, jis aiškina, kad lietuviai dar negali apie save burti kitų tautų, kurios savo tautiškumu yra gerokai stipresnės, ir atmeta kaltinimus šovinizmu: „Juk šovinistas yra ne tas, kurs dirba *tik* savo tautai, o tas, kad, jai dirbdamas, skaudžia ar bent nori skausti kitas tautas, kad, šildamasis savo tautiečių gerove, mina kitos tautos teises. Bet taip nesielsia, rodos, nė viena lietuvių srovė ir neturi savo siekime nė vieno dygsnio, kurs niekintų prašalaičius.“³ Smetonos išvada, rodos, kaip tik taikyta mūsų dienoms: „Lietuvos demokratizmas yra lenkų pastanga užkalti lietuvių tautiniam sąjūdžiui perkulė, yra noras gelbėti bajorinę Lietuvą, prisiuvus senam rūbui naują, madon įėjusį demokratizmo lopą. Mūsų pažanguoliai to nesuprato ir priėmė išėjusį iš metų pinigą per gerą apyvartos monetą.“⁴ Prisiminkime mūsų dabartinių „pažanguolių“ pastangas diegti žmonių sąmonėn „Lietuvos tautos“ sąvoką, keisti lietuvių abėcėlę prisidengiant „demokratiniais“ ar „žmogaus teisių“ išvedžiojimais.

Smetonos puoselėta lietuvių ir jo paties veikla yra ne tik mūsų didysis paveldas, bet ir įpareigojimas išlaikyti tuos principus bei nuostatas kultūrinėje ir politinėje veikloje. Būtinai ir aiškus valstybės įsipareigojimas įtvirtinti Smetonos darbų svarbą lietuvių tautos ir Lietuvos visuomenės sąmonėje. Darbų daug, tačiau būtina kuo skubiausiai atlikti bent jau kelis. Sugebame parsivežti iš tremties vietų ir tolimų užjūrių mūsų tautiečių palaikus ir juos perlaidoti Lietuvoje, tačiau valstybė Seimo vardu taip ir nepareišė aiškaus sprendimo dėl prezidento Antano Smetonos palaikų perlaidojimo Lietuvoje. Kol nėra apsispręsta, kalbos ir derybos su palikuonimis tik pridengia dalies politinio elito nenorą, kad Smetona sugrįžtų Lietuvon. Būtina pastatyti Smetonai paminklą Vilniuje, taip pat ir kuo greičiau perleisti jo raštus. Imkimės to darbo, kad būtume ir išliktume lietuviai.

¹ *Ten pat*, p. 191.² *Ten pat*, p. 292.³ *Ten pat*, p. 293.⁴ *Ten pat*, p. 294.

FAKTAI IR IŽVALGOS

ČESLOVAS VYTAUTAS STANKEVIČIUS*

TARIAMOJO SUVERENITETO ĮTVIRTINIMAS LTSR KONSTITUCIJOJE 1988–1990 METAIS: PROCESAS IR SAMPRATA. I

Ižanga

XX a. devintajame dešimtmetyje Sovietų Sąjungos imperijos totalitarinei komunistinei santvarkai ir centralizuotai komandinei ekonomikai patyrus gilią sisteminę krizę, jos Komunistų partijos (SSKP) ir valstybės vadovas M. Gorbačiovas, norėdamas imperiją išgelbėti nuo žlugimo, 1987 m. pradžioje buvo priverstas paskelbti SSRS esminių reformų – pertvarkos (rus. *perestrojka*), viešumo (rus. *glasnostj*) ir demokratizavimo politikos kursą. Tačiau monopolinės SSKP valdžios teritoriniai padaliniai SSRS respublikose, turėję dešimtmečių stagnacijos patirtį, ne tik nerodė demokratinių reformų iniciatyvos, bet jų bijojo ir tikėjosi išvengti. TSKP, būdama SSKP padalinys okupuotoje Lietuvoje, taip pat buvo stagnacijos sukaustyta. „Posąjūdinės“ kartos skaitytojams reikia paaiškinti, kad santrumpą „TSKP“ autorius vartoja rašydamas apie laikotarpį, kai komunistų partijos padalinys Lietuvoje buvo Sovietų Sąjungos komunistų partijos integrali dalis, o santrumpą LKP – kai ji atsiskyrė nuo SSKP ir pasiskelbė savarankiška Lietuvos komunistų partija.

1988 m. birželio mėn. kilo Lietuvos visuomenės savaveiksmis politinis judėjimas – Lietuvos Sąjūdis, kuris, laisvės siekiančios tautos daugumos masiškai remiamas, tapo TSKP valdžiai oponuojančia ir esminius politinius pokyčius Lietuvoje forsuojančia politine jėga. Tarp tokių Sąjūdžio reikalaujamų pokyčių buvo ir reikalavimas LTSR konstitucijoje fiktyviai įrašytą ir tuščią LTSR suvereniteto sąvoką pripildyti realaus savarankiškumo turinio. Gali atrodyti paradoksalu, kad Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo tikslą puoselėjęs Sąjūdis, darydamas spaudimą TSKP ir pasinaudodamas marionetine Sovietų Sąjungos institucija Lietuvoje – LTSR Aukščiausiąja Taryba (AT) ir LTSR konstitucija, stengėsi stiprinti SSRS okupacinio politinio darinio – Lietuvos TSR – „suverenitetą“. Tačiau Lietuvos visuomenė tokias Sąjūdžio pastangas suprato ir rėmė ne kaip surogatinės LTSR stiprinimo, bet kaip Lietuvos laisvinimo iš ją okupavusios Sovietų Sąjungos imperijos politinius žingsnius kelyje į valstybės nepriklausomybę.

Remdamasis Sąjūdžio dokumentais ir LTSR AT priimtais įstatymais bei nutarimais, autorius siekia detalai atskleisti ir įvertinti nuo 1988 m. birželio pradžios¹ iki 1990 m. vasario 14 d.² vykusį tariamąjį LTSR suverenitetą įtvirtinančios LTSR konstitucijos keitimo procesą. Pateikiant to proceso retrospektyvą, „posąjūdinės“ kartos Lietuvos piliečiams ketinama parodyti, kaip, Tautos nepriklausomybės siekių ir didėjančios Sąjūdžio politinės galios spaudžiama, TSKP buvo priversta jos kontroliuojamoje LTSR AT priimti vis naujus Sąjūdžio reikalaujamus LTSR savarankiškumą įtvirtinančius sprendimus, ir atskleisti tų sprendimų esmę bei reikšmę.

Sąjūdžio laikotarpio dinamišką politinį vyksmą Lietuvoje savo straipsniuose ir knygose yra aprašę ir nagrinėję Lietuvos Sąjūdžio ir TSKP politikai, politologai, istorikai ir teisininkai. Tačiau ne visų LTSR konstitucijos keitimo proceso esmės įvertinimų pagrįstumas yra

*Autorius – Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, ambasadorius Č. V. Stankevičius yra buvęs Sąjūdžio Kauno tarybos pirmininkas, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo.

¹ Birželio pradžioje įsikūrė ir pradėjo veikti Sąjūdis.

² 1990 m. vasario 14 d. savo veiklą baigė LTSR Aukščiausioji Taryba.

nediskutuotinas. Kai kurie LTSR konstitucinį procesą nagrinėję autoriai yra padarę išvadą, esą LTSR AT, Sąjūdžio spaudžiama ir priimdama sprendimus dėl „LTSR suvereniteto“, iš okupacinės valdžios institucijos evoliucionavusi į „tikrą“ (LTSR – Č. V. S.) parlamentą. Kai kas iš tuometinių TSKP lyderių yra įvertinę, kad LTSR AT 1990 m. vasario 7 d. nutarimu neva padėjusi juridinius pagrindus atkurti Lietuvos nepriklausomybę ir ją bemaž atkūrusi, kad 1990 m. laisvai išrinktai Lietuvos Aukščiausiąjai Tarybai kovo 11-ąją, esą, telikę ją iškilmingai patvirtinti.

Tokių teiginių esama knygoje, autorių išleistose praėjus net keliolikai metų po Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimo ir tarptautinio pripažinimo. Todėl ir po ketvirčio amžiaus vis dar tebėra aktualu kritiškai įvertinti, ar nagrinėjamu laikotarpiu tarp paskutinės kadencijos LTSR AT ir 1990 m. laisvuose rinkimuose išrinktos teisėtos Tautos atstovybės – Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos – įvyko jų juridinių statusų konvergencija (suartėjimas), ar atsirado kokių nors teisinio perimamumo ryšių, kuriuos įžvelgia kai kurie autoriai. Ar LTSR „suverenitetą“ jos konstitucijoje įtvirtinusieji LTSR įstatymai, LTSR AT 1989 m. gegužės 18 d. priimta deklaracija „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“ ir LTSR AT 1990 m. vasario 7 d. nutarimas „Dėl 1939 metų Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių likvidavimo“ buvo nepriklausomą Lietuvos valstybę atkuriantys teisės aktai, teisiškai lygiaverčiai 1990 m. kovo 11-osios aktams? Jeigu taip, tai kodėl SSRS prezidentas Michailas Gorbačiovas ir aukščiausiosios SSRS valdžios institucijos su jais taikstėsi ir nesiėmė priemonių jų priėmimą užgniaužti, kaip kad reagavo į Kovo 11-osios aktus?

Tie, kurie lygina Sąjūdžio rengtą LTSR konstitucijos straipsnių kai kurias formuluotes su Kovo 11-ąją atkurtosios Lietuvos Respublikos priimto Laikinojo Pagrindinio įstatymo formulėmis, gali konstatuoti tam tikrą jų panašumą ir įžvelgti net kai kurių teisinių idėjų tęstinumą. Tai gali skatinti juos daryti išvadą apie 1988–1992 m. tariamai vykusį vientisą Lietuvos konstitucinės kūrybos procesą. Tačiau, ar, įvertinus neteisėtos LTSR AT ir teisėtos Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos nelyginamus statusus, tokia išvada nebūtų akivaizdžiai klaidinga?

Visa tai rodo, kad vienareikšmė okupacinio režimo primastos LTSR konstitucijos „tobulinimo“ proceso esmės ir prasmės LTSR laikotarpiu iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo samprata viešojoje erdvėje vis dar nėra susiformavusi ir tapusi *bendru nacionaliniu naratyvu*, kurį Sąjūdžio karta turėtų perduoti jaunajai nepriklausomos Lietuvos kartai, ypač studentijai.

Todėl autorius, pateikdamas LTSR „suvereniteto“ realizavimo LTSR konstitucijoje retrospektyvą ir remdamasis tarptautinės bei konstitucinės teisės specialistų atliktu okupacinių darinių Lietuvoje statuso teisiniu įvertinimu, pamėgins suformuoti apibendrinančią „LTSR konstitucinio proceso“ politinę teisinę sampratą, įskaitant jo principinį santykį su 1990 m. kovo 11-ąją atkurtos Lietuvos Respublikos konstitucinės raidos procesu, kuris, tačiau, nėra šio straipsnio tema.

SSRS okupacinės valdžios darinių Lietuvos teritorijoje statusas

Lietuvos TSR statusas. Prof. dr. Dainius Žalimas Lietuvos TSR yra įvertinęs taip: „Lietuvos SSR buvo okupuotos Lietuvos Respublikos teritorijoje įsteigtas Sovietų Sąjungos marionetinis darinys, atitikęs tarptautinės teisės doktrinoje nurodomus tokių marionetinių pseudovalstybinių darinių požymius: tai buvo neteisėtai sukurtas darinys, skirtas agresijai (ypač neteisėtai aneksijai) maskuoti. /.../ Vadinasi, tarptautinės teisės požiūriu /.../ Lietuvos SSR nebuvo Lietuvos valstybingumo forma, Lietuvos valstybės atžvilgiu Lietuvos SSR buvo kitos valstybės, Sovietų Sąjungos, valstybinio mechanizmo dalis, neteisėtai įsteigta ir veikusi Lietuvos valstybės teritorijoje.“¹

¹ Žalimas D. Sąjūdis ir Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimas // *Kelias į Nepriklausomybę. Lietuvos sąjūdis 1988–1991*. Sud. B. Genzelis, A. Rupšytė. Kaunas, Šviesa, 2010, p. 167.

LTSR Aukščiausioji Taryba. Prof. dr. Vytautas Sinkevičius LTSR AT yra apibūdinęs taip: „Vadinamosios Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos, veikusios Lietuvoje nuo jos okupacijos iki 1990 m. vasario 24 d., kai laisvuose demokratinuose rinkimuose buvo išrinkta Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas, buvo ne kas kita kaip tik okupacinės valdžios sudarytos vietos administracinės įstaigos, turėjusios klusniai „legalizuoti“ ir įgyvendinti SSKP centrinės valdžios sprendimus ir padėti jai valdyti okupuotą ir aneksuotą Lietuvos valstybės teritoriją.“¹ Jis atkreipia dėmesį į tai, kaip LTSR AT buvo formuojama: „/.../ iš Maskvos, iš SSKP CK ateidavo nurodymai Lietuvos komunistų partijos, kuri buvo SSKP vietinis padalinys, Centro komitetui dėl būsimų rinkimų; Maskvoje nusprendavo, kiek LTSR AT turi būti komunistų, kiek nepartinių, kiek iš jų turi būti darbininkų, kolūkiečių, inteligentijos atstovų, kiek turi būti vyrų, moterų, kokio jie turi būti amžiaus, kiek su aukštuoju išsilavinimu, kiek su viduriniu ir pan. Nukrypti nuo Maskvos nurodymų nebuvo leidžiama. Be to, nuo pat 1940 m., nuo vadinamųjų „liaudies seimo“ rinkimų, susiformavo praktika, kad į vieno deputato vietą buvo keliamas tik vienas kandidatas.“² Dar reikėtų pridurti, kad LTSR AT rinkimuose balsuodavo ir Lietuvoje dislokuotas SSRS kariuomenės kontingentas, kurio dydis nebūdavo skelbiamas.

Prof. V. Sinkevičiaus išvada: „Tai, kad Sąjūdžio spaudžiama Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba 1988–1990 m. vasario mėn. priėmė kai kuriuos teisės aktus /.../, visiškai nereikia, jog dėl to minėta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba buvo Tautos atstovybė. Ji nelaikytina Tautos atstovybe vien todėl, kad ji atsirado ne laisvų ir demokratinų rinkimų būdu, ne Tautos valia, kad jos deputatai neturėjo Tautos mandato būti jos atstovais, o ji pati neturėjo Tautos mandato būti Tautos atstovybe.“³

Liaudies seimas. Albumas „Tarybų Lietuva“. Kaunas. 1940 m. liepa. Autorius nežinomas. LCVA.

¹ Sinkevičius V. Kovo 11-oji: Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo teisinė konstrukcija // Jurisprudencija, 2010, 3 (121), p. 58.

² V. Sinkevičius. Kovo 11-osios Aktas // Lietuvos teisė 1918–2018 m.: šimtmečio patirtis ir perspektyvos (rankraštis, įteiktas leidyklai).

³ Sinkevičius V. Kovo 11-oji: Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo teisinė konstrukcija, p. 58.

LTSR konstitucija. SSRS Lietuvos teritorijoje įsteigta Lietuvos TSR nebuvo valstybė, nebuvo jokia Lietuvos valstybingumo forma, todėl vien tai suponuoja, kad vadinamoji LTSR konstitucija nebuvo valstybės konstitucija. Prof. dr. Jonas Prapiestis LTSR konstituciją yra įvertinęs taip: „Šis Pagrindinis Įstatymas tikrąja šių žodžių prasme ir nebuvo Konstitucija, nes įtvirtino ne visavertį Tautos suverenitetą, bet tik *Lietuvos teritorijos administravimo formą* (čia ir toliau kursyvas mano – Č. V. S.).“¹

Visų SSRS respublikų konstitucijos buvo tipinės, parengtos kaip *SSRS Konstitucijos klonai*. Lietuvos piliečiai LTSR konstitucijos laisva valia niekada nebuvo priėmę. Ji valstybės okupantės Lietuvai buvo primesta. Marionetinis Liaudies seimas 1940 m. rugpjūčio 25 d. ypatingosios sesijos metu ją skubiai „patvirtino“ ir tą pačią dieną jos tekstus lietuvių bei rusų kalbomis pasirašė J. Paleckis kaip „einantis Respublikos Prezidento pareigas Ministris Pirmininkas“. Konstitucija formaliai užbaigė prievartinį Lietuvos inkorporavimą į SSRS ir tapo vientisos SSRS teisinės sistemos sudėtine dalimi – teritorinio lygmens „pagrindiniu įstatymu“ aneksuotos Lietuvos teritorijai administruoti. Padėtis nepasikeitė ir po 1977 m. SSRS konstitucijos („Brežnevo konstitucijos“) priėmimo, kai pagal jos modelį buvo „priimta“ 1978 m. LTSR konstitucija.

1988 m. gegužė–birželis. LTSR konstitucijos keitimo iniciatyva

SSKP ir Sovietų Sąjungos vadovo M. Gorbačiovo paskelbtoje pertvarkos politikoje buvo numatyta vykdyti tam tikrus SSRS konstitucijos pakeitimus, esą, skirtus įgyvendinti „lenininį federalizmą“. Istorikai pažymi, kad „LTSR [statuso? – Č. V. S.] apibrėžtumą skatino iš Centroėjusi SSRS ir sąjunginių respublikų konstitucijų keitimo iniciatyva, kuri sulaukė atgarsio ir Lietuvoje“².

1988 m. balandį tuometinis LTSR mokslų akademijos (MA) prezidentas Juras Požela sudarė akademiko Eduardo Vilko vadovaujamą komisiją naujai LTSR konstitucijai parengti³. E. Vilkas apie projekto parengimą yra taip kalbėjęs: „Taigi birželio 3 d. komisija buvo užbaigusi rengti konstitucijos projektą, kuriame buvo nustatytas ekonominis savarankiš-

LTSR Aukščiausiosios Tarybos sesija. Eduardas Vilkas. Vilnius. 1988 11 18. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA.

¹ Prapiestis J. Valstybingumo atkūrimo ir konstitucinio įtvirtinimo ištaikos // *Jurisprudencija*, 2012, 19 (3), p. 861.

² Laurinavičius Č., Sirutavičius V. Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios. T. XII, d. I. Baltos lankos, Vilnius, 2008, p. 67.

³ *Ten pat*, p. 67.

kumas pagal Europos bendrijos modelį, t. y. faktiškai nepriklausomos valstybės ekonomika ir bendra visiems rinka. /.../ Mums, galbūt, svarbiausia buvo tai, kad nustatytas Lietuvos suverenumas bei jo formos – Lietuvoje galioja tik LTSR įstatymai, taip pat tie sąjunginiai įstatymai, kuriuos patvirtina LTSR Aukščiausioji Taryba.¹

LTSR konstitucijos projekto aptarimui skirtu susirinkimu Mokslų akademijoje birželio 3 d. pasinaudojo Sąjūdžio iniciatoriai ir įsteigė Sąjūdžio iniciatyvinę grupę². Taigi Sąjūdžio iniciatyvinės grupės susikūrimas sutapo su LTSR konstitucijos projekto aptarimu ir tik laikas siejo šiuos du nepriklausomus reiškinius.

1988 m. birželis–rugpjūtis. Pagrindiniai Sąjūdžio politinės veiklos bruožai

Sąjūdis savo politinėje veikloje akcentavo dalyvavimą įgyvendinant SSKP vadovo Gorbačiovo paskelbtą pertvarkos, viešumo ir demokratijos politiką ir visuomenės paramos jai telkimą. Pirmuosius masinius mitingus Vilniuje 1988 m. Sąjūdis siejo su TSKP delegacijos dalyvavimu SSKP pertvarkos konferencijoje Maskvoje: birželio 21 d. Katedros aikštėje buvo surengtos delegacijos palydos, o liepos 9 d. Vingio parke – sutiktuvių mitingas. Istorikai pažymi, kad, „nors ir priėmęs M. Gorbačiovo pertvarkos iššūkį, Sąjūdis nesitapatino nei su M. Gorbačiovu ir jo komanda, nei su vietine Lietuvos valdžia“³.

Naudodamasis SSKP deklaruoto viešumo ir demokratijos sąlygomis toleruojamomis politinėmis priemonėmis ir valstybės okupantės juridiniais mechanizmais, Sąjūdis spartino marionetinio LTSR režimo pokyčius („pertvarką“) Lietuvos laisvinimo labui. Jis parėmė MA parengtą LTSR konstitucijos projektą, darė TSKP ir jos kontroliuojamai LTSR AT politinį spaudimą reikalaujamas, kad pastaroji priimtų Sąjūdžio pasiūlytus LTSR konstitucijos straipsnių pakeitimus, kurie tuščiam „LTSR suverenitetui SSRS sudėtyje“ suteiktų kuo didesnio savarankiškumo turinį. Tokiu būdu Lietuvos teritorijoje galėjo būti „legaliai“ sukurtas formaliai savarankiško („suverenaus“) LTSR marionetinio režimo laikinas būvis iki Sąjūdžio numatyto tikslo įgyvendinimo – nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo.

Sąjūdis iš Laisvės lygos perėmė 1939 metų Molotovo–Ribentropo pakto ir jo pasekmių demaskavimo iniciatyvą. 1988 m. rugpjūčio 23 d. į Vingio parką Vilniuje Sąjūdžio sukvietame didžiajame Tautos susirinkime, į kurį iš visos Lietuvos suvažiavo per 200 000 žmonių, tauta pareikalavo, kad SSRS viešai paskelbtų SSRS ir Vokietijos 1939–1940 m. sutarties slaptųjų protokolų tekstus, pripažintų tuos sandėrius negaliojančiais ir pašalintų jų pasekmes Lietuvai, Latvijai bei Estijai.

Sąjūdis dalyvavo laisvuose rinkimuose į SSRS liaudies deputatų suvažiavimą ir ketino, pasinaudodamas jo tribūna bei deputatų mandato teikiamomis galimybėmis, reikalauti, kad SSRS pripažintų 1940 metų Lietuvos okupacijos ir aneksijos neteisėtumą.

1988 m. spalio. Mokslų akademijos parengtas naujos LTSR konstitucijos projektas

Mokslų akademijos komisijos parengtą naujos LTSR konstitucijos projektą Mokslų akademija pateikė LTSR AT prezidiumui. Sąjūdis MA projektą 1988 m. spalio 10 d. paskelbė savo „Atgimimo“ laikraštyje. Toliau pateikiamos projekte keičiamų 1978 m. LTSR konstitucijos⁴ pagrindinių straipsnių formuluotės, nustatančios pradinį LTSR „suverenumo“ modelį.

1940 m. nacionalizuota Lietuvos Respublikos nuosavybė, kuri LTSR konstitucijoje buvo skelbiama kaip SSRS valstybinė nuosavybė – „bendras visos tarybinės liaudies turtas“, pagal projekto 11 straipsnį skelbiama esanti Respublikos (be „LTSR“ – Č. V. S.) valstybinė nuosavybė: „Išimtinė Respublikos valstybinė nuosavybė yra žemė, jos gelmės, vandenys, jūros šelfas, miškai, atmosfera, gamtiniai ištekliai. Respublikos valstybinė nuosavybė taip pat yra energetikos tinklai ir įmonės, kitos pagrindinės priemonės pramonėje, kapitalinėje statyboje ir žemės ūkyje, transporto ir ryšių priemonės, bankai, komunalinių miesto butų

¹ Lietuvos sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas. Konferencijos medžiaga. Sud. D. Blažytė, V. Kašauskienė. Lietuvos istorijos institutas, Vilnius, 1998, p. 13.

² Ten pat, p. 14.

³ Laurinavičius Č., Sirutavičius V. Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios, p. 89.

⁴ 1978 m. konstitucijos tekstą žr.: <https://www.marxists.org/lietuviu/tematika/lietuva/ltsr/konstitucija-ltsr.htm>.

fondas ir kitas turtas, būtinas Respublikos ekonominiams ir socialiniams-kultūriniais uždaviniais įgyvendinti. Minėtų nuosavybės objektų suverenaus savininko funkcijas vykdo Respublikos valdžia.“

29 straipsnis visiškai pakeistas: „Valstybės teritorijos neliečiamybei nuo agresijos ginti sukuriama LTSR nacionalinės karinės formuotės, pavaldžios TSRS ginkluotųjų pajėgų Aukščiausiąjai vadovybei ir Respublikos vyriausybei.“

68 straipsnio pirmasis sakiny, kad „Lietuvos TSR – suvereni tarybinė socialistinė valstybė“, papildytas žodžiais: „1940 m. rugpjūčio 3 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos *priimta* į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą sąjunginės respublikos teisėmis.“ Papildžius pirmąjį sakinį konkrečia Lietuvos prievartinio inkorporavimo (vadinamojo „priėmimo“) į SSRS data, buvo išbrauktas antrasis sakiny, kuriame melagingai teigta, kad LTSR „liaudies laisvo apsisprendimo, savanoriškumo ir lygiateisiškumo pagrindu drauge su Tarybų Socialistinėmis Respublikomis susijungė į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą – vieningą sąjunginę daugianacionalinę valstybę“.

69 straipsnis po pirmojo sakinio „Lietuvos TSR turi teisę laisvai išstoti iš TSRS“ papildytas antruoju: „Šią teisę Lietuvos TSR įgyvendina remdamasi Respublikos piliečių apsisprendimu, pareikštu per demokratišką referendumą.“

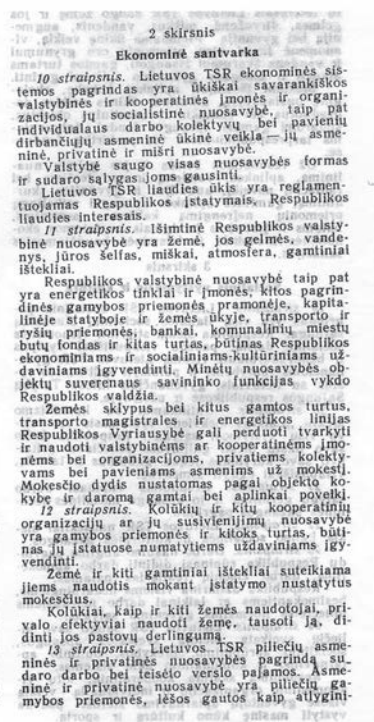
70 straipsnis išdėstomas taip: „TSRS įstatymai galioja Lietuvos TSR teritorijoje tik priimtieji sutinkant Respublikos suverenitetui TSRS Aukščiausiojoje Taryboje atstovaujantiems liaudies deputatams, arba jų neužprotestavus Respublikos Aukščiausiąjai Tarybai ar piliečiams pareiškiant savo valią per referendumą.“

Veikiančios LTSR konstitucijos 6 straipsnį¹, kuriuo įtvirtintas išskirtinis TSKP vaidmuo politinėje sistemoje, pasiūlyta išbraukti kaip „prieštaraujantį Respublikos suverenitetui“.

Įvertinant MA parengto LTSR konstitucijos projekto visumą, reikia pažymėti, kad projekte LTSR santykių su SSRS centrine valdžia (68, 70, 76, 77 straipsniai) srityje buvo numatyta ženklus valdžios galios persikirstymas ir santykinio LTSR savarankiškumo

„Atgimimas“, 1988 m. spalio 10 d.

¹ 6 straipsnis skelbė: „Tarybinės visuomenės vadovaujanti ir vairuojanti jėga, jos politinės sistemos, valstybinių ir visuomeninių organizacijų branduolys yra Tarybų Sąjungos Komunistų partija. TSKP egzistuoja liaudžiai ir tarnauja liaudžiai.“

¹ Grupės sudėtis (nurodyta programos projekte): LPS iniciatyvinės grupės nariai Juozas Bulavas, Virgilijus Čepaitis, Arvydas Juozaitis, Bronislovas Kuzmickas, Vytautas Landsbergis, Romualdas Ozolas, Romas Pakalnis, Kazimira Prunskienė, Zigmąs Vaišvila ir Kauno tarybos pirmininkas Česlovas Vytautas Stankevičius.

² Čepaitis V. Su Sąjūdžiu už Lietuvą. Tvermė, Vilnius, 2006, p. 117–120.

³ Plg.: Estijos liaudies frontas 1988 m. rugpjūčio mėn. buvo paskelbęs pareiškimą, kad „Estijos politinis suverenitetas /.../ gali būti įgyvendintas tik socialistinio nacionalinio valstybingumo, paremto apsisprendimo teise, pavidalu, o mažiausiai skausmingas kelias į tai eina per TSRS pavertimą iš sąjunginės valstybės į Valstybių sąjungą“. Žr.: Čepaitis V. Su Sąjūdžiu už Lietuvą, p. 119.

⁴ Kelias į nepriklausomybę. Lietuvos sąjūdis 1988–1991, p. 466.

⁵ Ten pat, p. 471.

⁶ Žalimas D. Sąjūdis ir Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimas, p. 171.

⁷ Tiesa, 1988 m. spalio 22 d.

⁸ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1988, Nr. 19–188.

⁹ Žilys J. Konstitucija kaip laisvės raiškos teisinė politinė forma // Parlamentinės studijos, 2006, Nr. 6, p. 138.

modelio nuostatos (10, 11, 16 straipsniai). Projekte taip pat pasiūlyta dominuojantį TSKP vaidmenį totalitarinėje politinėje sistemoje pakeisti pliuralistine daugiapartine sistema, sukonkretinta iliuzinė Lietuvos TSR „išstojimo“ iš SSRS galimybė piliečių balsavimu referendumu (69 straipsnis). Tačiau daugumos straipsnių formuluotėse akis badę sovietizmai projekte liko nepakeisti.

1988 m. spalio. Sąjūdžio suvažiavimas priima politinę programą

Nuo 1988 m. rugsėjo pradžios Sąjūdis intensyviai rengėsi steigiamajam suvažiavimui. Visą mėnesį dirbo Programos redagavimo grupė¹. V. Čepaitis yra pažymėjęs, jog norint, kad Sąjūdis kaip organizacija galėtų būti LTSR valdžios įregistruotas, jo programa privalėjo atitikti SSRS ir LTSR konstitucijas. Tad Lietuvos valstybingumo siekis buvo labiausiai problemiškas klausimas – kaip, nepažeidžiant tų konstitucijų nuostatų, programoje numatyti kuo daugiau nepriklausomos valstybės bruožų².

Steigiamajame suvažiavime priimtoje programoje deklaruojamas tikslas – Lietuvos TSR valstybinis, ekonominis, kultūrinis suverenitetas ir teisinė valstybė. Jos pirmajame skyriuje skelbiama, kad Molotovo ir Ribentropo 1939 m. paktus su papildomais protokolais ir visus jų padarinius Sąjūdis laiko neteisėtais.

Programoje atsispindėjo MA parengto LTSR konstitucijos projekto nuostatos. II skyriaus 3 punkte rašoma, kad: „Sąjūdis, įkūnydamas Lietuvos TSR piliečių valią, kovoja dėl Lietuvos TSR suvereniteto. Lietuvos TSR santykiai su kitomis Tarybų Sąjungos respublikomis turi būti grindžiami lenininiais federalizmo principais, politiniais ir teisiniais tautų lygiateisiškumo ir apsisprendimo principais, visuotinai pripažintomis tarptautinės teisės normomis³. Lietuvos TSR turi savarankiškai dalyvauti tarptautinėse organizacijose, palaikyti su užsienio šalimis diplomatinis ir kitus ryšius.“⁴ Programoje ir rezoliucijoje Nr. 17 Sąjūdis pasisakė už tai, kad Lietuvos jaunuoliai karinę tarnybą atliktų Lietuvoje, kad į LTSR konstituciją būtų įrašytas straipsnis dėl Respublikos teritorinių ginklų pajėgų.

Suvažiavimo rezoliucijoje Nr. 2 „Dėl Lietuvos TSR suvereniteto sampratos“ apibrėžiamas Lietuvos TSR suverenitetas: „Turi būti visiškai įgyvendintas Konstitucijos garantuotas Lietuvos TSR nacionalinis ir valstybinis suverenitetas, teisė savarankiškai pasirinkti veikimo būdą tarptautiniuose santykiuose, savo visuomeninę bei politinę sistemą, spręsti kitus valstybės vidaus gyvenimo klausimus.“⁵ Prof. D. Žalimo įvertinimu, šioje LPS suvažiavimo rezoliucijoje suverenitetas apibrėžtas iš esmės analogiškai valstybės nepriklausomybės sampratai⁶. Matome, kad ši rezoliucijos formuluotė yra būdingas *Sąjūdžio dokumentų politinių formuluočių dviprasmiškumo pavyzdys*: nors jos turinys atitinka nepriklausomos valstybės suvereniją teisę, „legaliai“ ji pateikiama kaip Lietuvos TSR suverenitetą Sovietų Sąjungos sudėtyje įtvirtinanti teisė.

Įdomus „sutapimas“: kaip tik Sąjūdžio suvažiavimo metu – 1988 m. spalio 22 d. – „Tiesoje“ buvo paskelbtas SSRS įstatymo „Dėl TSRS Konstitucijos (pagrindinio įstatymo) pakeitimų ir papildymų“ projektas, kurio 108 straipsnio 12 punkte SSRS liaudies deputatų suvažiavimo kompetencijai priskiriama teisė „panaikinti TSRS Aukščiausiosios Tarybos, sąjunginių ir autonominių respublikų aukščiausiųjų valstybinės valdžios organų priimtus įstatymų aktus, jeigu jie neatitinka TSRS Konstitucijos“⁷.

1988 m. lapkritis. LTSR AT prezidiumo darbo grupės Konstitucijos tobulinimo sekcijos projektas

LTSR AT prezidiumas dar birželio 22 d. nutarimu⁸ pavedė MA aprobuotą konstitucijos projektą tobulinti sudarytai Konstitucinių įstatymų tobulinimo darbo grupei. Jos narys prof. Juozas Žilys rašo⁹, kad tos darbo grupės Konstitucijos tobulinimo sekcijai pirmininkavo Pranas Kūris, o jos narių buvo šešiolika: Juozas Bulavas, Jūratė Galinaitytė, Vitalijus Geržonas, Arvydas Juozaitis, Julius Juzeliūnas, Vytautas Landsbergis, Kęstutis Lapinskas,

Kęstutis Lipeika, Justinas Marcinkevičius, Zenonas Namavičius, Mykolas Sluckis, Stasys Stačiokas, Vitas Tomkus, Stasys Vancevičius, Arūnas Žebriūnas, Juozas Žilys. Ši sekcija MA projekto tobulinimo darbą baigė 1988 m. lapkričio 11 d. Patobulinto konstitucijos projekto redakcija lapkričio 15 d. buvo paskelbta „Atgimime“ su redakcijos antrašte „Lietuvos TSR Konstitucija gali būti priimta“¹.

Toliau palyginsime lapkričio 15 d. paskelbto LTSR AT prezidiumo darbo grupės Konstitucijos tobulinimo sekcijos (toliau – KTS) projekto ir spalio 10 d. paskelbto MA projekto svarbiausių straipsnių skirtumus.

KTS projektą papildė preambule: „Lietuvių tauta, XIII a. pradžioje sukūrusi savo valstybę, šimtmečius ryžtingai gynusi savo laisvę ir nepriklausomybę, išsaugojusi savo kalbą, raštą ir kultūrą, 1918 m. atgaivinusi savo valstybingumą, naujame istorinės raidos etape TSRS sudėtyje kurianti socialistinę teisinę valstybę /.../“.

Iš 6 straipsnio išbrauktas tik pirmasis sakiny: „SSKP yra vadovaujanti ir vairuojanti jėga“; taigi antrasis sakiny „Lietuvos komunistų partija tarnauja liaudžiai ir telkia visuomenę socializmui kurti“ tapo pirmuoju, o toliau įrašytas naujas sakiny: „Visos partinės organizacijos veikia LTSR konstitucijos ir įstatymų ribose.“

68 straipsnį KTS pataisė taip: „Lietuvos TSR – suvereni valstybė. Lietuvos TSR santykiai su TSRS ir kitomis suverenėmis tarybinėmis respublikomis grindžiami sutartimis.“ (MA projekte buvo: „Lietuvos TSR – suvereni valstybė, 1940 m. rugpjūčio 3 d. priimta TSRS sąjunginės respublikos teisėmis.“

70 straipsnis buvo suredaguotas taip: „TSRS įstatymai galioja Lietuvos TSR teritorijoje tik tuo atveju, jeigu jie neprieštarauja Lietuvos TSR konstitucijai.“

KTS grupės padarytus MA rengto konstitucijos projekto formuluočių pakeitimus galima vertinti kaip gana prieštaringus. Projekto preambulė, kurioje *Tautos vardu* primenama šimtmečius ryžtingai ginta ir 1918 m. vėl atgaivinta Lietuvos nepriklausomybė ir čia pat deklaruojama *TSRS sudėtyje kuriama socialistinė teisinė valstybė*, atrodo kaip paradoksas. Pradinio projekto 1 straipsnio nuostata, kad LTSR yra suvereni socialistinė valstybė, „išreiškianti visų Lietuvos piliečių valią bei interesus“ pakeista formuluote „išreiškianti Lietuvos liaudies bendrą valią ir interesus“. Kad Tautos ir liaudies sąvokos projekte netapačios, rodo 9 straipsnis, kuriame kalbama apie „*liaudies ir tautos suverenitetą*“. Daugelio kitų projekto straipsnių formuluotėse mažiau sovietizmo, patobulintos nuostatos dėl LTSR ekonominio savarankiškumo modelio. Pavyzdžiui, 16 straipsnyje nustatyta, kad LTSR ekonominiai prekybiniai santykiai su SSRS respublikomis, kaip ir su užsienio valstybėmis, grindžiami sutartimis.

1988 m. lapkritis. TSKP blokuoja LTSR konstitucijos projekto svarstymą LTSR AT. Sąjūdis įteikia Krekliui 1,8 mln. parašų prieš SSRS Konstitucijos pakeitimo projektą

Sąjūdžio Seimo lapkričio 13 d. sesijoje priimta rezoliucija Nr. 1 absoliučia balsų dauguma parėmė naująją Lietuvos TSR konstitucijos redakciją, „apsvarstyta Lietuvos mokslų akademijos visuotinėje sesijoje 1988 m. rugsėjo 21 d. ir galutinai parengta Lietuvos AT prezidiumo darbo grupės“. Seimas rezoliucija kreipėsi į LTSR AT prezidiumą siūlydamas į lapkričio 17 d. prasidedančios AT sesijos darbotvarkę įtraukti naujos LTSR konstitucijos redakcijos svarstymą ir toje sesijoje ją priimti².

Lapkričio 16 d. Estijos TSR Aukščiausioji Taryba priėmė deklaraciją dėl Estijos TSR suvereniteto³, taip pat pakeitė kai kuriuos Estijos TSR konstitucijos straipsnius: dėl ET SR įstatymų viršenybės – dėl ET SR AT priimtų įstatymų ir jos registruotų SSRS įstatymų galiojimo ir dėl išimtinės ET SR nuosavybės registracijos (analogiškas KTS projekto 11 straipsniui). Estijos AT taip pat priėmė rezoliuciją su pasiūlymu SSRS Aukščiausiosios

¹ Lietuvos TSR Konstitucija gali būti priimta // *Atgimimas*, 1988 m. lapkričio 15 d.

² Lietuvos kelias. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Par. S. Ardziūnas, I. Gruzdytė, O. Volungevičiūtė. Vilnius, Viltis, 1989, p. 45.

³ Deklaracijoje skelbiama, kad tolesnis Estijos TSR vystymasis turi vykti suvereniteto sąlygomis. Estijos TSR suverenitetas reiškia, kad Estijos TSR organų asmenyje jai priklauso aukščiausioji valdžia Estijos teritorijoje. Estijos TSR suverenitetas yra vientisas ir nedalomas. Tolesnis respublikos statusas SSRS sudėtyje turi būti nustatytas Sąjungine sutartimi. // Prieiga per: / <http://constitutions.ru/?p=2903>.

Tarybos prezidiumui parengti sąjunginę sutartį ir įgaliojo ET SR AT prezidiumą dalyvauti ją rengiant ir atstovauti respublikos interesams¹.

Sąjūdžio reikalavimu lapkričio 17 d. prasidedančios LT SR AT sesijos darbotvarkėje LT SR konstitucijos projekto svarstymas buvo numatytas, taip pat buvo Sąjūdžio parengtas LT SR AT deklaracijos dėl LT SR suvereniteto projektas, tačiau jų svarstymą blokavo TSKP vadovybė.

V. Čepaitis rašo: „Ką tik grįžęs iš Maskvos A. Brazauskas griežtai pareikalavo iš Sąjūdžio neforsuoti nei Konstitucijos, nei suvereniteto deklaracijos priėmimo, nes SSRS AT vis tiek jas po to atšauksianti. Jis galįs garantuoti tik už aktus dėl lietuvių kalbos paskelbimo valstybine, dėl Lietuvos Trispalvės ir V. Kudirkos „Tautiškos giesmės“ įteisinimo.“²

Esminių „LT SR suvereniteto“ stiprinimo straipsnių blokavimas LT SR AT sukėlė Sąjūdžio lyderių ir visuomenės protestus, Sąjūdžio ir TSKP konfliktą bei politinę krizę Lietuvoje³.

Lapkričio 18 d. posėdyje LT SR AT priėmė tik LT SR konstitucijos 168, 169 ir 77¹ straipsnius, kuriuose buvo nustatyta, kad LT SR valstybinė kalba – lietuvių kalba⁴, LT SR valstybinė vėliava yra tautinė vėliava (trispalvė), o LT SR valstybinis himnas – V. Kudirkos „Tautiška giesmė“⁵. Tad Lietuvos Respublikos valstybiniai žymenys – vėliava ir himnas – buvo priskirti surogatinei LT SR.

Kita priežastis, kodėl Algirdas Brazauskas po susitikimo su M. Gorbačiovu blokavo KTS parengto konstitucijos projekto ir net atskirų straipsnių svarstymą lapkričio 18 d. posėdyje, tikriausiai, buvo susijusi su tame pačiame LT SR AT posėdyje priimtu nutarimu „Dėl LT SR Konstitucijos projekto“⁶. Juo buvo sudaryta paties A. Brazausko vadovaujama 58 narių (!) komisija⁷ neva Konstitucijos projektui patobulinti, kuri akivaizdžiai turėjo užduotį iki 1989 m. vasario pabaigos paskelbti visiškai kitokią, Kremliaus reikalavimus atitinkantį, LT SR konstitucijos projektą, kuriam KTS projekto straipsnių formuluotės tikrai netiktų.

Užblokavus LT SR konstitucijos pakeitimų svarstymą, Sąjūdžio Seimo taryba lapkričio 20 d. išplėstiniame posėdyje priėmė nutarimą, kurio 6 punkte pareiškama, kad Sąjūdis savarankiškai tobulina Lietuvos konstitucijos projektą⁸. Tame posėdyje priimtas ir Moralinės nepriklausomybės pareiškimas, kuriuo Sąjūdis skelbė, kad „Lietuvoje nuo šiol bus gerbiami tik tie įstatymai, kurie nevaržo Lietuvos nepriklausomybės. Nepriklausomybę pažeidžiančių įstatymų nevykdymas gali užtraukti juridinę atsakomybę, bet nepažeidžia doros.“⁹

Jau minėta, kad spalio 22 d. „Tiesoje“ paskelbtas SSRS įstatymo dėl SSRS konstitucijos pakeitimų ir papildymų projektas, kuriame buvo numatyta gerokai apriboti SSRS respublikų „suverenitetą“, taip pat SSRS liaudies deputatų suvažiavimui suteikta teisė panaikinti SSRS respublikų aukščiausiųjų valdžios organų įstatymų aktus, jeigu jie neatitinka SSRS konstitucijos.

Sąjūdžio Seimas lapkričio 13 d. priimtoje rezoliucijoje Nr. 2 nepritarė SSRS konstitucijos projekto svarstymui ir jį atmetė kaip nedemokratišką¹⁰, taip pat skubiai inicijavo Lietuvos piliečių parašų rinkimo prieš tokį įstatymą kampaniją. Per keletą savičių buvo surinkta 1,8 mln. Lietuvos piliečių parašų.

Lapkričio 24 d. vakare Sąjūdžio įgaliotieji atstovai¹¹, padedami būrio Vilniaus universiteto Fizikos fakulteto studentų, specialiai užsakytu traukinio vagonu 31 paketą parašų lapų nuvežė į Maskvą ir SSRS AT prezidiumo kanceliarijoje prie Kremliaus pasirašytinai įteikė delegaciją priėmusiam kanceliarijos Priimamojo vedėjui. Jis pažadėjo, kad apie pristatytus Lietuvos piliečių parašus bus tą pačią dieną pranešta SSRS AT prezidiumui¹².

¹ Prieiga per: <https://studfiles.net/pre-view/3003457/page:10/>.

² Čepaitis V. Su Sąjūdžiu už Lietuvą, p. 169.

³ Ten pat, p. 154.

⁴ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1988, Nr. 33-358.

⁵ Ten pat, Nr. 33-359.

⁶ Ten pat, Nr. 33-360.

⁷ Tarp komisijos narių buvo Sovietų Sąjungos KGB padalinio Lietuvoje pirmininkas, keletas TSKP sekretorių ir LT SR vyriausybės narių, vienas kitas rašytojas, vadovaujantys nomenklatūros „šulai“ ir TSKP aparato veikėjai, trys kolūkių pirmininkai, vienas traktorininkas ir kt.

⁸ Lietuvos kelias, p. 28.

⁹ Ten pat, p. 29.

¹⁰ Ten pat, p. 45.

¹¹ Algirdas Kaušpėdas, Mečys Laurinkus, Saulius Pečiūnas, Č. V. Stankevičius ir Angonita Rupšytė.

¹² Išsamiai apie šią misiją žr.: Stankevičius Č. Mūsų valia pasiekė Maskvą // Kauno aidas, 1998 m. gruodžio 8 d.

1989 m. sausis. Sąjūdžio Seimo tarybos ir Kauno tarybos bendros komisijos parengtas Konstitucijos projektas

Autorius prisimena, kad Sąjūdžio Kauno taryboje vyravo nuostata, jog reikia rengti „tikros valstybės tikros konstitucijos“ projektą. Su Sąjūdžio Seimo taryba buvo sutarta, kad projektą rengs Seimo tarybos ir Kauno tarybos bendra konstitucinė komisija¹. Visų LTSR konstitucijos KTS projekto straipsnių nuspręsta nekeisti, o rengti tik preambulės ir 33 pasirinktų svarbiausių straipsnių pakeitimus.

1989 m. sausio 26 d. Sąjūdžio Kauno tarybos laikraštyje „Kauno aidas“² su spalvoto šrifto antrašte „Lietuvai reikia tikros konstitucijos“ paskelbta Sąjūdžio tarybos ir Kauno tarybos bendros konstitucinės komisijos (toliau – BKK) parengta konstitucijos preambulės ir 33 straipsnių nauja redakcija. Panaudojus tą pačią „Kauno aidas“ numerio matricą, sausio 27 d. tekstas paskelbtas ir „Atgimime“³.

BKK projekte pasiūlytas toks preambulės tekstas: „Lietuvos tauta, šimtmečiais ryžtingai gynusi savo laisvę ir nepriklausomybę, amžiams įtvirtinusi savitą visuomeninio gyvenimo sandarą lietuvių etninės teritorijos ribose, 19 a. atsidūrusi ties visiško išnykimo riba, 1918 m. atkūrusi savo suverenią valstybę, 1940 m. neteisėtai įtraukta į TSRS sudėtį ir patyrusi tautinį genocidą, naujame istorinės raidos etape siekdama sukurti Lietuvai valstybinio gyvybingumo garantijas, remdamasi savarankiškos teisinės valstybės principais, priima ir skelbia šią Konstituciją.“

BKK pasiūlė KTS projekto 1 straipsnio formuluotę pakeisti taip: „Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika yra suvereni valstybė (be žodžių „SSRS sudėtyje“ – Č. V. S.), išreiškianti Lietuvos tautos bendrą valią bei interesus.“

2 straipsnis suredaguotas taip: „Suvereni Valstybės valdžia priklauso Lietuvos tautai. Lietuva savarankiškai nustato savo veikimo būdą tarptautiniuose santykiuose ir savo politinę sistemą, sprendžia visus kitus valstybės vidaus gyvenimo klausimus.“ Ši formuluotė atitiko nepriklausomos valstybės požymius pagal tarptautinę teisę⁴.

Iš KTS projekto BKK siūlė išbraukti 6 straipsnį, skirtą LKP išskirtiniam vaidmeniui.

Su parašų paketais – į Maskvą, Vilnius. 1988 11 09. Raimondo Urbakavičiaus nuotrauka. „Atgimimo“ archyvas.

¹ Komisijos sudėtis nebuvo fiksuota.

² Lietuvai reikia tikros konstitucijos (projektas) // Kauno aidas, 1988 m. sausio 26 d.

³ Lietuvai reikia tikros konstitucijos (projektas) // Atgimimas, 1989 m. sausio 27 d.

⁴ Žalimas D. Sąjūdis ir Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimas, p. 169.

Vietoj KTS projekto 31 straipsnyje numatytos SSRS bendros sąjunginės pilietybės BKK pateikė tokią formulotę: „Lietuvos pilietis negali būti kartu ir kitos valstybės piliečiu“.

KTS projekto 60 straipsnį „Lietuvos TSR pilietis privalo saugoti Lietuvos TSR ir TSR Sąjungos interesus“ pasiūlyta pakeisti taip: „Lietuvos pilietis privalo saugoti Lietuvos valstybės interesus.“

KTS projekto 61 straipsnio nuostata dėl pareigos atlikti karinę tarnybą tarybinėse ginkluotuosiose pajėgose BKK projekte suredaguota taip: „Lietuvos ginkluotųjų pajėgų organizaciją, formavimo būdus ir tarnybos laiką nustato įstatymas.“

BKK pasiūlė tokią 68 straipsnio redakciją: „Lietuvos santykiai su TSRS, kitomis suvereniomis tarybinėmis respublikomis ir užsienio valstybėmis grindžiami sutartimis, kurias ratifikuoja Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba 2/3 deputatų balsų.“

KTS projekto 69 straipsnio pirmasis sakinyss „Lietuvos TSR turi teisę *laisvai išstoti iš TSR*“ pakeistas į „Lietuva turi teisę *laisvai atsiskirti* nuo TSRS“¹. BKK formulotė atspindėjo tuo metu M. Gorbačiovo *perestrojką* rėmusių Vakarų valstybių politikų kalbas apie lietuvių apsisprendimo per referendumą ir atsiskyrimo nuo SSRS teisę, kurią pripažino ir pats M. Gorbačiovas. Vėliau Lietuvos atsiskyrimo nuo SSRS (*secesijos*) formulotės Sąjūdis savo dokumentuose neminėdavo, nes pagal tarptautinę teisę Lietuvai turėjo būti taikomas teisėtos situacijos atkūrimo (*restitutio ad integrum*) principas².

70 straipsnį BKK formulavo taip: „Lietuvoje galioja tik Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos priimti įstatymai. TSRS įstatymai galioja Lietuvos teritorijoje tik juos įregistravus Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sprendimu, priimtu 2/3 deputatų balsų.“ Taigi KTS projekto 70 straipsnis buvo tik paredaguotas, o sąlyga dėl SSRS įstatymų ratifikavimo nebuvo išbraukta, kadangi 70 straipsnis savaime netektų prasmės įvykus 69 straipsnyje numatytam referendumui dėl Lietuvos atsiskyrimo (*secesijos*) nuo SSRS.

71 straipsnis dėstomas taip: „Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, jos sienos gali būti keičiamos tarptautine sutartimi, ją ratifikavus Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai 4/5 balsų.“

BKK parengto konstitucijos projekto tik 1 straipsnyje vartojamas Lietuvos TSR pavadinimas, o su Aukščiausiosios Tarybos įgaliojimų reglamentavimu susijusiuose straipsniuose (5, 68, 69, 70, 71, 172 ir 173 straipsniai) – „Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba“. Visur kitur straipsniuose siūloma žodžius „Lietuvos TSR“ pakeisti į „Lietuvos“. Taigi konstitucijos projektu jau daroma prielaida, kad laisvuose demokratinuose rinkimuose bus išrinkta nauja LTSR AT, kuri būtų vadinama „Lietuvos Aukščiausioji Taryba“.

Taigi palyginę Sąjūdžio Tarybos ir Kauno Tarybos bendros konstitucinės komisijos (BKK) parengtus LTSR konstitucijos straipsnių pakeitimus su LTSR AT prezidiumo KTS projekto straipsniais, galime konstatuoti, kad jie skyrėsi iš esmės. Nors BKK siūlomas 1 straipsnis, kaip ir KTS projekte, yra dviprasmiškas, nes deklaruoja, kad *Lietuvos TSR yra suvereni teisinė valstybė*, tačiau 2 straipsnyje, skirtingai nei KTS projekte, *valstybės suverenitetas apibrėžtas pagal tarptautinę teisę ir reiškia valstybės nepriklausomybę*. Visų kitų BKK projekto straipsnių apibrėžtys taip pat be išlygų reiškia nepriklausomos valstybės suverenitetą pagal tarptautinę teisę. Tik 70 straipsnio formulotė dėl LTSR AT įregistruotų SSRS įstatymų galiojimo kitų straipsnių atžvilgiu atrodo nekorektiška.

Autoriaus nuomone, BKK teiktuose pasiūlymuose išvelgiamas toks galimas okupuotos Lietuvos valstybės suvereniteto atgavimo scenarijus: laisvuose demokratinuose rinkimuose išrenkama nauja LTSR AT kaip teisėta Tautos atstovybė; ji deklaruoja esanti Lietuvos Aukščiausioji Taryba ir priima pagal BKK pasiūlymus parengtą Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos projektą, kurio preambulėje deklaruojamas istorinis valstybės tęstinumas ir SSRS okupacijos neteisėtumas; 4/5 savo deputatų balsų Lietuvos Aukščiausioji Taryba pagal Laikinosios Konstitucijos 69 straipsnį priima teisėtą sprendimą dėl „atsiskyrimo“ nuo neteisėtai Lietuvą į savo sudėtį įtraukusios Sovietų Sąjungos.

¹ Kadangi Lietuva į SSRS nebuvo įstojusi.

² Žalimas D. *Sąjūdis ir Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimas*, p. 167.

Sąjūdžio Tarybos ir Kauno Tarybos bendros konstitucinės komisijos pasiūlymai jau nebuvo LTSR konstitucijos pakeitimų pasiūlymai dėl maksimalaus „LTSR suvereniteto SSRS sudėtyje“ įtvirtinimo, nes reiškė pseudovalstybinio LTSR darinio su jo surogatine konstitucija panaikinimą, o ne tolesnę jo transformaciją. Nustatyti Lietuvos valstybės konstituciniai pagrindai reiškė valstybės nepriklausomybę ir buvo nesuderinami su jos buvimu Sovietų Sąjungos sudėtyje. Tad BKK pasiūlymus galima įvertinti kaip išankstinį Lietuvos Respublikos Laikinosios Konstitucijos projekto ruošinį, reikalingą nepriklausomos valstybės atkūrimui. Todėl Sąjūdis juos tik viešai paskelbė, bet oficialiai jų netvirtino ir TSKP kontroliuojamai LTSR AT neteikė.

1989 m. vasario 15 d. Sąjūdžio Seimo posėdis ir Vasario 16-osios iškilmingas minėjimas Kaune

Sąjūdis nusprendė vasario 15 d. surengti Seimo sesiją Kaune, Muzikiniame teatre – buvusiuose Valstybės teatro rūmuose. Čia 1920 m. gegužės 15 d. įvykusiame pirmajame Lietuvos Steigiamojo Seimo posėdyje iškilmingai paskelbta, kad atkurta Lietuvos valstybės nepriklausomybė, čia 1940 m. Lietuvą okupavus SSRS, kolaborantų „Liaudies seimas“ suvaidino farsą dėl „savanoriško“ Lietuvos „įstojimo“ į SSRS.

Sąjūdžio Kauno tarybos rūpesčiu 1988 m. pabaigoje – 1989 m. pradžioje reprezentaciniame Istorijos muziejaus sodelyje Kauno centre žmonių aukomis buvo atstatytas okupacinės valdžios nugriautas Laisvės paminklas, prie kurio Sąjūdis surengė iškilmingą Vasario 16-osios šventę. Dar prieš metus ji buvo tramdoma jėga. 1989 m. sausio 25 d. LTSR AT prezidiumas paskubėjo ją paskelbti tautine švente¹. Valstybės švente LTSR AT ją paskelbė po metų – 1990 m. vasario 9 d.².

Sąjūdžio Kauno taryba 1989 m. vasario 10 d. pateikė Sąjūdžio Seimo tarybai parengtą Deklaracijos projektą ir pasiūlė jį svarstyti Sąjūdžio Seimo vasario 15 d. sesijoje. Čia pateikiamas iki šiol neskelbtas jo tekstas:

„Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Deklaracija

1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės aktas išreiškė lietuvių tautos siekį kurti savo demokratišką valstybę. Nepriklausomybės kovose apginta Lietuvos valstybė buvo tarptautiniu mastu pripažinta ir tapo Tautų Sąjungos nare. Juridinis tarptautinis Lietuvos pripažinimas tebegalioja.

1918–1940 m. Lietuva natūraliai įsijungė į Europos politinį, ekonominį ir kultūrinį gyvenimą.

TSRS, pasinaudodama įtempta tarptautine padėtimi, 1939–1940 m. sudarė sandėrius su hitlerine Vokietija, aneksavo Lietuvos valstybę išplėsdama ją iš Europos politinio žemėlapiu.

Lietuvių tauta niekada nesusitaikė su valstybingumo praradimu, tai rodo aštuoneri nacionalinio išsivadavimo kovų metai bei vėlesnių metų pasipriešinimas kitomis formomis, dabar visuotinai reiškiamas tautos teisių atkūrimo reikalavimas.

TSKP politinei vadovybei pradėjus pertvarką Tarybų Sąjungoje, Sąjūdis, išreikšdamas tautos valią, telkdamas visuomenės iniciatyvą, įsijungė į demokratizacijos procesą.

TSRS aukščiausiojo vadovo istorinėje kalboje SNO Generalinėje Asamblėjoje 1988 m. gruodžio mėnesį pabrėžta tautų pasirinkimo teisė sustiprino lietuvių tautos viltis, kad bus atkurtas istorinis teisingumas ir Lietuva atgaus nepriklausomybę. Todėl Sąjūdis galutiniu suvereniteto siekimo tikslu laiko nepriklausomos demokratinės Lietuvos valstybės sukūrimą.

Atsižvelgdamas į Lietuvos geopolitinę padėtį ir istoriškai susiformavusį tautos nusistatymą, kylantį iš jos prigimties, Sąjūdis pasisako už Lietuvos valstybės nuolatinio neutraliteto statusą demilitarizuotoje Europos zonoje kaip stabilumo Baltijos regione garantiją³.

Sąjūdis mano, kad politinių santykių su TSRS vienintelis pagrindas yra 1920 m. liepos 12 d. sutartis su RTFSR, taip pat 1926 m. ir 1933 m. sutartys su TSRS.

¹ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. Nr. 4-12.

² Ten pat, 1990, Nr. 7-166.

³ Čia pakartota Sąjūdžio programiniuose dokumentuose suformuluota nuostata. Ji buvo vartojama kaip argumentas okupacinės kariuomenės išvedimui.

Sąjūdis pasisako už glaudžius ekonominius santykius su TSRS, reguliuojamus ekonominėmis sutartimis.

Sąjūdis pasisako už tokį socializmą, kuris visų pirma būtų pagrįstas žmogiškumu ir tikra demokratija, o ekonomikos liberalizavimas tarnautų socialiniam saugumui ir geresniam gyvenimo lygiui.

Sąjūdis pasisako už Lietuvos tautinių mažumų kultūrinę autonomiją Lietuvos valstybėje.

Sąjūdis kviečia Lietuvos Komunistų partiją, kitas politines ir visuomenines organizacijas, visas socialines jėgas derinti savo tikslus ir veiklą su tautoje subrendusiu siekimu atkurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos valstybę. Sąjūdis remia kiekvieną konkretų žingsnį einant tuo keliu.¹

Toks Kauno tarybos projektas atrodė per daug rizikingas vilniečiams, o Sąjūdžio Seimo tarybos parengtas gana miglotas projektas buvo nepriimtinas kauniečiams. Kaune įvyko gal du derinimo susitikimai. Parengus kompromisinį tekstą, Vasario 16-ąją, jau po vidurnakčio pasibaigusioje Sąjūdžio Seimo sesijoje balsų dauguma Deklaracija buvo priimta su šiomis esminėmis formuluotėmis²:

„1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės aktas išreiškė Lietuvos siekį kurti demokratišką valstybę“;

„Nors Vokietija ir TSRS 1939–1940 m. ultimatyvia prievarta aneksavo Lietuvos valstybę, juridinis tarptautinis nepriklausomybės pripažinimas tebegalioja“;

„Lietuvių tauta niekada nesusitaikė su valstybės suvereniteto praradimu /.../; Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis reiškia tautos ryžtą taikiu būdu atkurti savo teises, gyventi nepriklausomai nuo bet kokio diktato“;

„Pasikliaudamas TSRS aukščiausiosios vadovybės skelbiamu nauju politiniu mąstymu bei M. Gorbačiovo kalboje SNO Generalinėje Asamblėjoje 1988 m. gruodžio 7 d. pabrėžta tautų pasirinkimo teise, Sąjūdis žengs keliu į teisinį, *politinį*³, ekonominį ir kultūrinį Lietuvos savarankiškumą, jos valstybinį suverenitetą neapsiribodamas daliniais pasiekimais.“⁴

Vasario 16-osios Deklaracijoje Sąjūdis, paskelbdamas, kad jis reiškia Tautos ryžtą taikiu būdu atkurti savo teises ir žengs keliu ne tik į visapusišką Lietuvos savarankiškumą,

¹ Lietuvos Respublikos Seimo archyvas. Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Č. V. Stankevičiaus asmens fondas, b. 2, l. 46–47.

² Prof. D. Žalimo įvertinimu, „Deklaracijos nuostatos, jas nežymiai pakeitus, buvo įtrauktos į 1990 m. kovo 11 d. priimtą deklaraciją „Dėl LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“. Žr.: Žalimas D. Sąjūdis ir Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimas, p. 174.

³ Seimo nariams reikalaujant, žodis „politinį“ buvo įrašytas svarstymo metu.

⁴ Kelias į nepriklausomybę. Lietuvos sąjūdis 1988–1991, p. 478.

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo posėdis Kaune. 1989 02 15. Andriaus Petrulėvičiaus nuotrauka.

bet ir į jos valstybinį suverenitetą, t. y. valstybės nepriklausomybę, kartu nustatė ir tokio tikslo santykį su Lietuvos savarankiškumo („LTSR suvereniteto“) pasiekimais: kelyje į tikslą pastarieji tėra tik daliniai, kuriais Sąjūdis neapsiribos. Tautai svarbiausią istorinę dieną priimtoji Deklaracija ženklino esminį Sąjūdžio politinės raiškos pokytį – nuo „per-tvarkos diskurso“ į „nepriklausomybės diskursą“. Sąjūdžio politikos kursas galutinai tapo vienareikšmis.

Vasario 16 d. minėjimas Karo muziejaus aikštėje Kaune tapo Lietuvos nepriklausomybės manifestacija. Sąjūdžio Seimo nariai kartu su kitais Tautos šventės prie Laisvės paminklo dalyviais vienu balsu prisiekė: „Tebūnie Lietuva tokia, kokios norės jos žmonės. Mūsų tikslas – Lietuva. Mūsų likimas – Lietuva. Tepadeda mums Dievas ir viso pasaulio geros valios žmonės.“¹

TSKP vadovas A. Brazauskas Vasario 16-osios išvakarėse Maskvoje buvo susitikęs su M. Gorbačiovu. Grįžęs dalyvavo Tautos šventėje Kaune, – matyt, buvo suderinęs su M. Gorbačiovu. Tačiau vasario 21 d. sušauktame TSKP CK plenumo, kuris buvo pavadintas „juodoju“, TSKP vadovas savo pranešime apgailestavo: „Deja, kuo toliau, tuo labiau daugelis Sąjūdžio vadovų ir narių suka iš persitvarkymo į visiškos nepriklausomybės kelią.“² Reakcingieji plenumo dalyviai reikalavo Sąjūdį sutramdyti, suvaržyti jo spaudos leidimą, uždrausti televizijos laidą „Atgimimo banga“; tai ir buvo padaryta².

1989 m. vasaris. TSKP parengtas LTSR savarankiškumą suvaržantis konstitucijos projektas

Praėjus savaitei po „juodojo“ plenumo, vasario 28 d., TSKP oficioze „Tiesoje“ buvo paskelbtas, o ir išleistas atskira knygele³ alternatyvus KTS projektui Lietuvos TSR konstitucijos projektas, kurį – tariamai – parengė LTSR AT 1988 m. lapkričio 18 d. nutarimu sudaryta A. Brazausko vadovaujama komisija. Šiuo Kremliaus TSKP primestu projektu buvo siekta įgyvendinti sąjunginių respublikų statusą reglamentuojančius, jų savarankiškumą varžančius SSRS konstitucijos straipsnius, pirmiausia – 137 straipsnį⁴, nepaisant Lietuvoje surinktų ir Kremliaus įteiktų 1,8 mln. protesto parašų.

Palyginkime kai kurių „Tiesoje“ paskelbto TSKP projekto ir LTSR AT prezidiumo darbo grupės KTS projekto, paskelbto „Atgimime“ 1988 m. lapkričio 15 d., straipsnių formuluotes.

Projekto 6 straipsnis („LKP tarnauja liaudžiai ir telkia ją socializmui kurti“) vėl įtvirtina išskirtinį TSKP statusą. Jis papildytas naujomis pirmąja ir trečiąja dalimis: „Lietuvos Komunistų partija – TSKP sudėtinė dalis ir visuomenės politinis avangardas. /.../ Visos (TSKP – Č. V. S.) partinės organizacijos ir partijos organai veikia TSRS ir Lietuvos TSR Konstitucijos ir įstatymų ribose.“

TSKP projekto 16 straipsnyje įtvirtintas su LTSR savarankiškumu nesuderinamas „TSRS liaudies ūkio kompleksui“ priklausančių ir LTSR nepavaldžių įmonių bei organizacijų eks-teritorialus veikimas LTSR teritorijoje. Straipsnio 3 dalis suformuluota taip: „Ekonominiai prekybiniai LTSR organizacijų santykiai su TSRS sąjunginio pavaldumo organizacijomis grindžiami TSRS liaudies ūkio kompleksu savarankiškumo ir lygiateisiškumo principais, remiantis sudarytomis sutartimis.“ KTS projekto 16 straipsnyje joks SSRS liaudies ūkio kompleksas nebuvo minimas, o santykius su TSRS sąjunginio pavaldumo organizacijomis numatyta grįsti sutartimis kaip su užsienio šalių organizacijomis ir įmonėmis.

32 straipsnis dėl LTSR ir SSRS pilietybės papildytas dviem esminėmis dalimis: „LTSR pilietybę gali įgyti lygiais pagrindais visų tautybių piliečiai, gyvenantys LTSR teritorijoje. /.../ Kitų sąjunginių respublikų piliečiai LTSR teritorijoje naudojami vienodomis teisėmis su Lietuvos TSR piliečiais.“ Pirmasis straipsnio papildymas, matyt, skirtas garantuoti Lietuvos TSR pilietybę į atsargą Lietuvos teritorijoje išleidžiamiesiems SSRS kariškiams. Antrasis papildymas reiškia SSRS pilietybės viršenybę prieš LTSR pilietybę ir pastarąją nuvertina.

¹ Čepaitis V. *Su Sąjūdžiu už Lietuvą*, p. 206.

² Visas A. Brazausko pranešimo tekstas spausdinamas šio Nepriklausomybės sąsiuvinio numerio „Dokumentų“ skyriuje, p. 41–51. Red.

³ Čepaitis V. *Su Sąjūdžiu už Lietuvą*, p. 209–211.

⁴ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija (pagrindinis įstatymas): projektas. Vilnius, Mintis, 1989.

⁵ Projektas. Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos įstatymas. Dėl TSRS Konstitucijos (pagrindinio įstatymo) pakeitimų ir papildymų // Tiesa, 1988 m. spalio 22 d.

TSKP projekto 71 straipsniu primetama LTSR vadinamoji sąjunginė sutartis ir tokiu būdu siekiama „legalizuoti“ Molotovo–Ribentropo pakto padarinius. Straipsnis suformuluotas taip: „Lietuvos TSR – suvereni tarybinė socialistinė valstybė TSR Sąjungos sudėtyje. Lietuvos TSR santykiai su TSR Sąjunga ir kitomis suverenėmis tarybinėmis socialistinėmis respublikomis grindžiami *Sutartyje dėl SSR Sąjungos įvirtintais pagrindais*.“ KTS projekto 68 straipsnyje šie santykiai nusakomi taip: „Lietuvos TSR – suvereni tarybinė socialistinė valstybė. Lietuvos TSR santykiai su TSRS ir kitomis suverenėmis tarybinėmis respublikomis grindžiami sutartimis“.

Projekto VIII skirsnio straipsniuose įtvirtinta nauja LTSR aukščiausioji valdžios institucija – nedemokratiškai renkamas Lietuvos TSR liaudies deputatų suvažiavimas. Nors 88 straipsnyje nustatoma, kad rinkiminėse apygardose liaudies deputatai renkami visuotine, lygia ir tiesiogine rinkimų teise, tačiau, be to – „vienas trečdalis Lietuvos TSR deputatų renkamas nuo /.../ visuomeninių organizacijų ir judėjimų jų suvažiavimuose, konferencijose arba jų respublikinių organų plenumuose“.

101 straipsnyje nustatyta, kad LTSR liaudies deputatų suvažiavimo išimtinė kompetencijai priklauso: priimti LTSR konstituciją, *rinkti LTSR Aukščiausiąją Tarybą*, rinkti LTSR AT Pirmininką, tvirtinti LTSR Ministrų Tarybos pirmininką, *priimti LTSR įstatymus, panaikinti LTSR AT priimtus teisės aktus*, rinkti LTSR konstitucinės priežiūros komitetą (119 straipsnis) ir kt. 102 straipsnyje nustatyta, kad LTSR liaudies deputatų suvažiavimas susideda iš 450 deputatų: 300 išrenkama apygardose ir 150 – nuo visuomeninių organizacijų ir judėjimų.

104 straipsniu numatyta panaikinti LTSR AT deputatų tiesioginius demokratiškus rinkimus nustačius, kad LTSR AT, susidedančią iš 75 deputatų, slaptu balsavimu iš LTSR liaudies deputatų *renka LTSR liaudies deputatų suvažiavimas* ir kasmet penktadaliu atnauja jos sudėtį.

LTSR AT kompetenciją nustatančiame 106 straipsnyje įstatymų leidyba kaip pagrindinė funkcija net neįvardijama. To straipsnio 7 dalyje rašoma tik apie nuosavybės santykių, liaudies ūkio, socialinės ir kultūrinės sričių, darbo apmokėjimo *etc.* santykių „įstatymišką reguliavimą“, o 8 punkte – apie LTSR įstatymų aiškinimą.

Akivaizdu, kad TSKP paskelbtas projektas – tai pritaikytas tipinis SSRS sąjunginių respublikų naujų konstitucijų projektas, atitikęs M. Gorbačiovo reformuotos Sovietų Sąjungos politinės sandaros modelį rengtoje naujoje SSRS konstitucijoje. Matyt, TSKP aparatas tą Kremliaus projektą išvertė į lietuvių kalbą ir į jį inkorporavo į KTS projekto preambulę bei atitinkamai pritaikytus atskirus straipsnius. Projektą galima vertinti kaip nesavarankiško pseudovalstybinio LTSR darinio visiškos integracijos į pertvarkomą Sovietų Sąjungą projektą. Sąjūdis TSKP paskelbtą LTSR konstitucijos projektą sukritikavo po SSRS liaudies deputatų rinkimų – balandžio 1 d. Sąjūdžio Seimo pareiškimu. Apie tai – toliau.

1989 m. kovas. Sąjūdis laimi SSRS liaudies deputatų rinkimus ir gauna tribūnas SSRS liaudies deputatų suvažiavime bei LTSR AT

1989 m. kovo 26 d. paskirtuose laisvuose rinkimuose į SSRS liaudies deputatų suvažiavimą (LDS) Sąjūdis dalyvavo su Lietuvos Nepriklausomybės platforma, kurioje skelbė: „Lietuvos tauta turi tvirtas valstybingumo tradicijas ir niekada laisva valia nėra atsisakiusi savo valstybės, todėl jai priklauso *prigimtine ir neatimama teisė atkurti nepriklausomą valstybę*.“¹ TSKP į rinkimus ėjo su jos CK plenumo sausio 20 d. paskelbtu šūkiu „Lietuva be suvereniteto, Lietuva be ateities!“ Po vasario 16-osios A. Brazauskas vienareikšmiškai patikslino, kad tai – „realus Respublikos suverenitetas TSRS sudėtyje“².

Sąjūdžio kandidatai tiesioginiuose rinkimuose pasiekė įtikinamą pergalę – iš 42 deputatų vietų laimėjo 36. Be to, pagal SSRS konstituciją TSKP ir visuomeninės organizacijos

¹ Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio platforma TSRS liaudies deputatų rinkimuose (projektas) // Atgimimas, 1989 m. vasario 10 d.

² A. Brazausko pranešimas LKP CK XVII plenumo // Tiesa, 1989 m. vasario 22 d.

delegavo dar 16 deputatų iš Lietuvos¹. Anksčiau išrinkti LTSR AT deputatai Sąjūdžio atstovai Kazimieras Motieka, Romualdas Ozolas ir Zigmas Vaišvila tapo ir SSRS liaudies deputatais.

Po pergalės kovo 26 d. rinkimuose LTSR AT sesijos posėdžiuose patariamąjį balsą teise nuo gegužės 18 d. buvo leidžiama dalyvauti, kalbėti ir teikti siūlymus TSRS liaudies deputatams, taip pat ir Sąjūdžio Seimo tarybos nariams. Įgiję tribūną SSRS liaudies deputatų suvažiavime ir LTSR AT, Sąjūdžio deputatai tapo stipria politine jėga ne tik LTSR ir SSRS politikos, bet ir tarptautinėje arenoje. SSRS liaudies deputatų rinkimai parodė, kad visuomenė nepasitiki LKP politika ir neremia jos tezių apie Lietuvą sudėtyje².

Pagal SSRS konstituciją Lietuvoje išrinkti deputatai buvo „SSRS liaudies atstovai“ aukščiausiojoje valdžios institucijoje – Liaudies deputatų suvažiavime. Tokiu mandatu Lietuvoje išrinkti deputatai naudojosi. Tačiau Lietuvoje jie buvo išrinkti Sąjūdžio Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo platformą remiančios Tautos ir buvo gavę jos mandatą atstovauti tokiam tikslui bei įpareigojimą prisidėti prie jo įgyvendinimo. Taigi su Sąjūdžio platforma demokratiškai išrinkti deputatai *sudarė Tautos įgaliotą delegaciją Lietuvą okupavusios valstybės aukščiausiojoje asamblėjoje ir buvo įpareigoti ginti prigimtines ir neatimamas Tautos teises atkurti nepriklausomą valstybę*.

Vingio parke sutinkami grįžusieji iš Maskvos TSRS liaudies deputatai. Vilnius. 1989 07 09. Algirdo Sabaliausko, Vladimiro Gulevičius nuotrauka. LCVA.

¹ Rinkimų 25-mečio proga visus 58 Lietuvos deputatus pristatė „Respublika“ 2014 m. kovo 26 d. specialiajame priede.

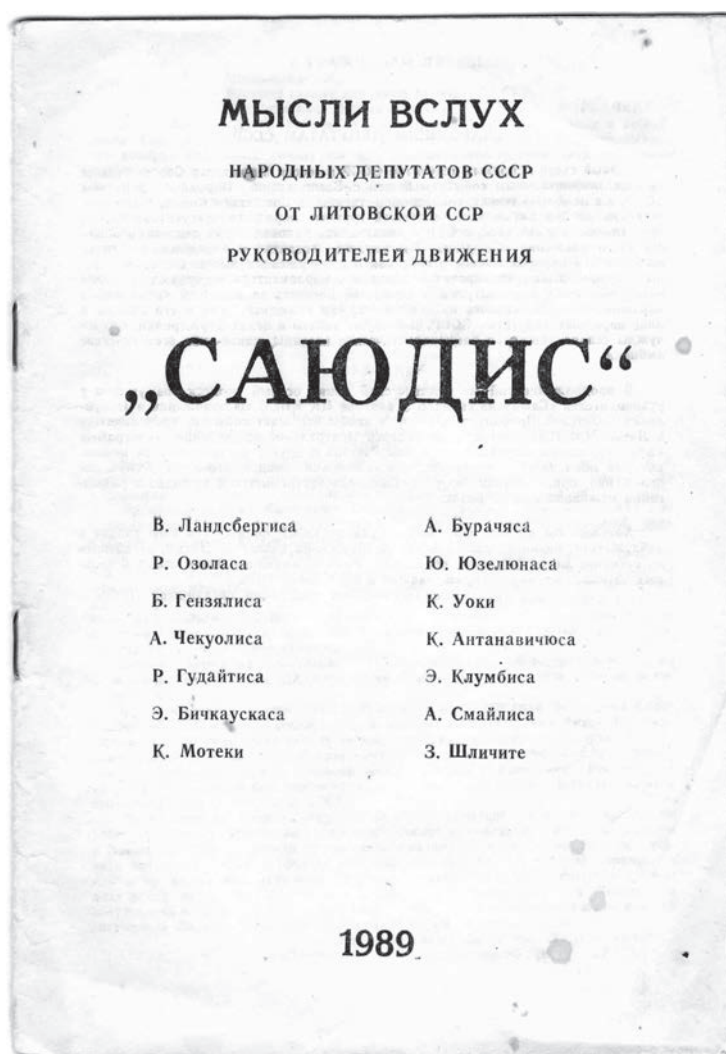
² Citata iš Sąjūdžio Seimo birželio 18 d. pareiškimo „Dėl Lietuvos valstybingumo raidos“. Žr.: Laurinavičius Č., Sirutavičius V. Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios, p. 481.

DOKUMENTAI

MINTYS BALSU

„Viename pirmųjų posėdžių TSRS liaudies deputatų laukė staigmena: ant savo stalų visi rado brošiūrą, kurioje pateiktos Sąjūdžio remtų kandidatų ikininkiminių kalbų, straipsnių ištraukos, kur jie, esą, atsiskleidžia kaip pikčiausi rusų tautos priešai. Panašių išpuolių nebūta prieš jokių kitų deputatus. Ši brošiūra įrodo: pirma, per rinkimus Sąjūdžio remiami kandidatai buvo sekami (nors tą daryti TSRS įstatymai draudė), antra, brošiūrą, ko gero, parengė Lietuvos kagėbistai aukščiausiųjų šalies pareigūnų nurodymu“, – rašo Nepriklausomybės Akto signataras prof. Bronislovas Genzelis straipsnyje „Mįslės kelyje į nepriklausomybę“, kuris skelbiamas šio numerio „Mąstymų“ skyriuje.

Redakcinė kolegija tikisi, kad skaitytojams bus įdomu paskaityti iš rusų kalbos į lietuvių kalbą išverstą brošiūrą¹, kurią išleido Lietuvos darbo žmonių socialistinė federacija pasivadinusio organizacija.

¹Мысли вслух
народных
депутатов
СССР от
Литовской ССР
руководителей
движения
„Саюдис“. 1989,
12 р.

TSRS liaudies deputatams išplatinto leidinio viršelis.

Lietuvos TSR išrinktų TSRS liaudies deputatų,
Sąjūdžio judėjimo vadovų

V. Landsbergio, R. Ozolo, B. Genzelio, A. Čekuolio, R. Gudaičio, E. Bičkausko,
K. Motiekos, A. Buračo, J. Juzeliūno, K. Uokos, K. Antanavičiaus, A. Smailio, Z. Šličytės

MINTYS BALSU

1989

TSRS LIAUDIES DEPUTATAMS

Pirmasis TSRS liaudies deputatų suvažiavimas ir šalies Aukščiausiosios Tarybos sesija tapo nevienareikšmiu mūsų gyvenimo įvykiu. TSRS liaudies deputatai, o su televizijos pagalba – ir Tarybų Sąjungos visuomenė, tapo nedidelės grupės TSRS liaudies deputatų, atstovaujančių Lietuvos TSR, Sąjūdžio visuomeninio judėjimo vadovų ypatingo aktyvumo liudytojai. Jiems pavyko sudaryti tam tikros dalies deputatų nuomonę apie save kaip apie labai civilizuotų normų šalininkus, didelius demokratų ir parlamentarizmo žinovus, sugebančius įvairiais ultimatumais ir demaršais ginti „nuskriaustos mažumos“ interesus. Buvo pateikiama, kad Sąjūdis, kaip ir jo lyderiai TSRS liaudies deputatai, veikia tik pertvarkos tikslams, kad jiems svetimos separatistinės ir nacionalistinės pažiūros, bet kokios egoistinės ambicijos.

Tęsdami tą pačią politinę liniją, Sąjūdžio vadovai ypač pasipiktino TSKP CK pareiškimu „Dėl padėties Tarybinio Pabaltijo respublikose“, kuris, esą, iškraipo Lietuvoje vykstančius įvykius. Aršiai buvo kritikuojama centrinė televizija („Vremia“ programa), laikraščiai „Pravda“, „Krasnaja zvezda“ ir kiti sąjunginės spaudos organai, kurie kaltinami tendencingai nušviestę respublikoje susidariusią padėtį, Sąjūdžio lyderiams priskyrę ekstremistines pažiūras ir kurstę tarpnacionalinę nesantaiką.

Norėtusi TSRS liaudies deputatams padėti suvokti, kas ką klaidina, įvertinti kolegų iš Lietuvos moralinį tyrumą, atskleisti jų tikrąjį veidą. Siūlome Jums kai kurių jų mintis, oficialiai pareikštas pastaruoju metu.

Lietuvos darbo žmonių socialistinė federacija

LIETUVOS PILIEČIAMS

Maskva, Kremlius,

TSRS liaudies deputatų Antrajam suvažiavimui

TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Pirmininkui M. Gorbačioviui

TSKP CK vardu paskelbtame pareiškimе „Dėl padėties Tarybinio Pabaltijo respublikose“ yra daug netiesos. Tai rodo, kad TSKP CK aparatas naudojasi arba nekompetentingais, arba blogos valios informatoriais.

Ir viena, ir kita, kol TSKP CK aparato galia tebėra panaši į grupės žmonių diktatūrą, sudaro pavojų Tarybų Sąjungos tautoms.

Atkreipdami į tai būsimo TSRS liaudies deputatų Antrojo suvažiavimo dėmesį, kartu protestuojame prieš pareiškimą toną, įžeidžiamus epitetus, tautų nesantaikos kurstymą.

Ypač pavojinga yra to pareiškimą antikonstitucinė nuostata, nukreipta prieš respublikų ir tautų apsisprendimo teisę.

TSRS liaudies deputatai:

A. Buračas, V. Landsbergis, J. Marcinkevičius, R. Ozolas, K. Prunskienė, Z. Vaišvila
Vilnius, 1989 m. rugpjūčio 27 d.

„Atgimimas“, 1989 m. rugpjūčio 29 d., Nr. 4, speciali laida

SAJŪDŽIO SEIMO PAREIŠKIMAS DĖL LIETUVOS VALSTYBINGUMO ATKŪRIMO RAIDOS

1939–1940 m. išorinėms jėgoms panaikinus nepriklausomą Lietuvos valstybę, lietuvių tauta priešinosi ir reiškė savo valią nepriklausomai valstybei atkurti.

Paskelbus Tarybų Sąjungoje pertvarką, susidarė sąlygos atsirasti Sąjūdžiui, kurio programoje Lietuvos suvereniteto siekimas laikomas pagrindiniu tikslu.

Sąjūdžio Seimas 1989 m. vasario 16 d. Deklaracijoje pabrėžė, kad Lietuvos valstybės, atkurtos 1918 m. vasario 16 d., tarptautinis pripažinimas tebegalioja ir kad lietuvių tauta niekada nesusitaikė su nepriklausomybės praradimu. Seimas konstatavo Lietuvos žmonių siekį kurti laisvo tautos apsisprendimo sąlygas ir taikiu būdu žengti į valstybinio suvereniteto atstatymą neapsiribojant daliniais pasiekimais.

TSRS liaudies deputatų rinkimai parodė, kad Lietuvos visuomenė neremia LKP CK tezių apie Lietuvos suverenitetą TSRS sudėtyje.

Pasikeitusioje politinėje situacijoje 1989 m. gegužės 18 d. Lietuvos TSR AT priėmė Deklaraciją, kurioje sakoma, kad: Lietuvos valstybė 1940 m. buvo prievarta ir neteisėtai prijungta prie Tarybų Sąjungos; Lietuvos valstybinis suverenitetas yra akivaizdus lietuvių tautos siekis; Lietuvos – Tarybų Rusijos 1920 m. liepos 12 d. sutartis nederinanti, ir tik ji nustato Lietuvos santykį su TSRS.

Prasideda valstybės atkūrimas. Seimas mano, kad okupacijos ir aneksijos padariniais panaikinti būtina: paskelbti 1940 m. Liaudies Seimo rinkimus neteisėtais, o jo nutarimus – negaliojančiais; parengti įstatymą dėl TSRS kariuomenės laikino buvimo Lietuvos teritorijoje sutartinių sąlygų; pradėti derybas su TSRS dėl jos kariuomenės palaipsnio išvedimo iš Lietuvos; sušaukti visų Lietuvos politinių jėgų pasitarimą, skirtą aptarti klausimui, kaip, išlaikant stabilią Lietuvos politinę situaciją, atkurti nepriklausomą valstybę.

„Atgimimas“, 1989 m. birželio 29 d., Nr. 24

KOMUNIKATAS

Žemiau pasirašiusieji:

Bobelis K. –	VLIK'o pirmininkas;
Buračas A. –	LP Sąjūdžio Seimo Tarybos narys, Lietuvos mokslo istorijos ir filosofijos asociacijos pirmininkas;
Kudaba Č. –	LP Sąjūdžio Seimo Tarybos narys, Lietuvos kultūros fondo pirmininkas;
Landsbergis V. –	LP Sąjūdžio Seimo Tarybos pirmininkas;
Lukoševičienė S. –	Pasaulio lietuvių bendruomenės valdybos vicepirmininkė;
Motieka K. –	LP Sąjūdžio Seimo Tarybos narys, Lietuvos olimpinio komiteto vicepirmininkas;
Paleckis J. V. –	LKP CK ideologijos skyriaus vedėjas;
Terleckas A. –	Lietuvos laisvės lygos pirmininkas

XXXVI-oje Europos lietuvių studijų savaitėje, vykusioje Švedijoje Gotlando salos rytinės pakrantės Katthamarsvik'o vietovėje nuo 1989 m. liepos mėn. 30 iki rugpjūčio mėn. 6 d.,
i š k l a u s ė

pranešimus apie dabartinę Lietuvos politinę, ekonominę, ekologinę ir socialinę padėtį, kultūros, švietimo, jaunimo auklėjimo problemas bei Bažnyčios vaidmenį tautos atgimimo procese, o taip pat pasidalinę mintimis su Studijų savaitės dalyviais apie tų problemų galimus sprendimų kelius ir būdus,

s u t a r ė m e:

VISŲ PASAULIO LIETUVIŲ GYVYBINIS TIKSLAS YRA NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS VALSTYBĖS ATKŪRIMAS!

Katthamarsvik, 1989 08 06

Parašai

V. LANDSBERGIS

**Sąjūdžio Seimo Tarybos pirmininkas,
Lietuvos konservatorijos profesorius**

„Sovietų karių buvimą Lietuvoje mes laikome okupacinės kariuomenės buvimu. Todėl raginame išvesti tarybinę kariuomenę iš Pabaltijo valstybių ir mūsų teritorijoje sukurti nacionalinius kariuomenės padalinius /.../.

/.../ Mes tikimės, kad lapkritį ar gruodį mes galėsime surengti rinkimus į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą... Kadangi Sąjūdis lygiomis teisėmis rungsis su kitomis partijomis, judėjimais, mes įsitikinę, kad laimėsime daugumą /.../.

/.../ Noriu paaiškinti, kad šiandien sąvoka „komunistų partija“ – beveik mitas. Iširusioje Lietuvos kompartijoje veikia keletas grupuočių, keletas partijų /.../ Sąjūdyje dalyvauja pažangūs komunistai, kovojantys dėl demokratinių pertvarkymų, dėl Lietuvos nepriklausomybės.

/.../ Jeigu rinkimai įvyks laiku šią žiemą ir Sąjūdis gaus įtikinamą daugumą, mes veiksime remdamiesi mūsų žinoma pozicija dėl tarybinių karinių pajėgų buvimo respublikos teritorijoje, dėl išsaugojimo Lietuvoje tik tų padalinių, kuriuose tarnauja lietuviai ir dėl atsisakymo lietuvių šauktiniams atlikti karinę tarnybą už Lietuvos teritorijos ribų. Mažiau prisiimti mes negalime.

Mes nemanome, kad mums būtina TSRS konstitucijos pataisa, ribojanti tarybinių respublikų atsiskyrimo teisę. /.../ Mūsų apsisprendimo teisės nei istoriškai, nei įstatymiškai mes negrindžiame tarybine Konstitucija.

Nepriklausomai Lietuvai teks turėti reikalą su nelietuviška gyventojų dalimi, konkrečiai, su rusais. Šios grupės problemas iš dalies galima paaiškinti tuo, kad dauguma pastaruoju metu atvykusiųjų rusų nėra inteligentai. Be to, daugelį metų ir net amžių rusų tautai buvo skiepytos Rusijos kaip mesijo idėjos. Tarp mūsų gyvenantiems rusams mes pabandysime užduoti aiškų klausimą, koks jų požiūris į Lietuvą. Ar jie mano, kad yra savo kilmės šalies sudėtinė dalis, ar nori gyventi kitoje šalyje – Lietuvoje. Šis psichologinis ir tuo pačiu politinis procesas tik prasideda ir yra ne toks paprastas. Mes nuolat susitinkame su rusais ir esame įkvėpti to, kad daugelis rusų tiek Rusijoje, tiek ir Lietuvoje pritaria mūsų tikslams.“ /.../

„Vašington post“, 1989 m. rugpjūčio 29 d.

„Su Japonijos visuomeninėmis organizacijomis, reikalaujančiomis „šiaurės teritorijų“ grąžinimo, mes turime bendrą tikslą ir bendrą norą. Būtų naudinga veikti bendradarbiaujant. TSRS vyriausybė turi žinoti, kad nutraukti okupaciją ir grąžinti teritoriją yra prasmės.“

*Iš interviu Japonijos laikraščiui „Seikaj nipe“
apie Sąjūdžio galimybę bendradarbiauti grąžinant Japonijai „šiaurės teritorijas“, „Izvestija“, 1989 m. rugsėjo 7 d.*

„/.../ Iš Maskvos atvirai kurstomi neramumai ir riaušės Pabaltijo respublikose. Gali būti, kad tai tik spaudimo, pabaltijiečių bauginimo priemonė, bet ir gali būti, kaip jau sakiau, ir kokių nors ultimatumų rengimas. /.../ Jeigu bus imamasi kokių nors veiksmų nušalinti respublikos vyriausybę ar uždrausti Sąjūdį arba dar kas nors panašaus, žmonės galėtų imtis įprastų pilietinio nepaklusnumo akcijų, pavyzdžiui, nedalyvauti jokiuose rinkimuose, balsavimuose, kokie jie bebūtų.

/.../ Manau, kad Sąjūdis neturi ką keisti. Sąjūdis aiškiai pareiškė, kad mūsų tikslas – Lietuvos nepriklausomybė /.../ Mes žinom, kad kelias į nepriklausomybę – tai ir didelio darbo, ir didelės politinės kovos kelias. /.../ Tačiau Sąjūdis iš tiesų savo jau pasakė, jis ir toliau dirba įstatymų leidybos srityje. Rengiami rinkimų, pilietybės įstatymai, TSRS kariuomenės laikino buvimo Lietuvoje sąlygų įstatymas ir t. t. Ir tuo keliu Sąjūdis ketina eiti.“ /.../

*Interviu „Amerikos balso“ radijo stočiai,
1989 m. rugpjūčio 27 d.*

„Kokia šiandien Lietuvoje padėtis – matome: vyksta psichologinis karas. Maskvos grūmotojai leido sau ypatingai brutalius išsireiškimus suverenios Respublikos ir jos vadovybės atžvilgiu. TSKP CK raštas nėra protingas pareiškimas, bet jo tikslas aiškus – ką nors perskelti: arba Lietuvos visuomenę, arba svarbiausias politines jėgas, arba gal ir Lietuvos Komunistų partiją ar jos vadovybę.“ /.../

*Kalba susitikime su Lietuvos KP CK biuro nariais,
„Atgimimas“, 1988 m. Nr. 31*

„/.../ Iš viršaus duota komanda nesantaikai, teisiama, mokoma, pykstama. Tikslas – atitraukti dėmesį nuo savų Rusijos problemų, pražudytos Rusijos problemų, atgaivinti rusiškąją šovinizmą, nukreiptą prieš kitataučius. Naudojamas bet koks pretekstas, ultrareakcingas nusistatymas. Centrinėje spaudoje ir per televiziją „plaunamos smegenys“... Provokacijoms mes nepasiduosime. TSKP CK pareiškimas parengtas anonimiškai, ne valstybės struktūros, o aparato, kurio niekas nerinko.“ /.../

Mitingas Kalnų parke Vilniuje, 1989 m. rugsėjo 2 d.

„/.../ Žinoma, kai Lietuva taps nepriklausoma valstybe, mūsų kaip deputatų buvimas Maskvoje neteks prasmės savaime /.../“

Iš pokalbio su „Amerikos balso“ korespondente Liudmila Flam

R. OZOLAS

**Sąjūdžio Seimo Tarybos narys,
laikraščio „Atgimimas“ vyriausiasis redaktorius,
TSKP narys**

„/.../ Kaip politikas Gorbačiovas šalies viduje yra niekas, svorį ir reikšmę jis turi tik tarptautinių santykių srityje, pasaulinėje arenoje. Lukjanovas – valdininkas, paprastas vykdytojas /.../ Gorbačiovas praktiškai „atsisveikino“ su Pabaltijū, kaip to ir reikalauja Vakarai. Visa kita – laiko klausimas /.../.

Sąjūdžio Seimas siekia, kad iki rudens tarybinė kariuomenė būtų išvesta iš Lietuvos, o po to išspręstas jos visiškos nepriklausomybės, t. y. jos išstojimo iš TSRS sudėties klausimas /.../.

/.../ Kitų tautybių žmonės, norintys gyventi Lietuvoje, turi suprasti, kad lietuvių tauta – hegemonas /.../.

/.../ Būtina rasti būdus, kaip paskui save patraukti milžinišką inertišką masę žmonių, kol kas abejojančių, kad pasieksime mūsų tikslus (sukursime nepriklausomą valstybę). Šį vaidmenį turi prisiimti kompartija. Tokiu atveju ji ir toliau galės vykdyti Lietuvos visuomenės vadovaujančios jėgos funkcijas naujomis sąlygomis /.../“

*Iš pranešimo Lietuvos KP CK partinių ir tarybinių kadru
kvalifikacijos kėlimo kursų klausytojams, 1989 m. birželio 23 d.*

„/.../ Nacionaliniu požiūriu rusai elgiasi debiliškai /.../“

Iš pranešimo Fotografijos draugijoje, 1988 m. birželio 30 d.

„Broliškos respublikose kalbėti apie tai (kaip ir apie daug ką, faktiškai visa, kas liečia vyresnįjį brolių) draudžiama. Užsienyje – negalima: būtų nemandagu, apie svečią kalbama tik teigiamai. Na ir šoka „liaudies ansambliai“, ir dainuoja laimingi čiastuškas, ir rodo „naujausius laimėjimus“ – ir nieks jiems nepasako, kad tai, ką jie rodo, yra siaubas, klai-kybė. O juk ir Vakaruos, ir Rytuos milijonai supranta tai, domisi, kaip domimasi gorilos šoku ar dainavimu, bet ne šių nuomonė, sprendimas yra pasaulinė rusų meno reiškinių vertinimo norma!

Festivaliuose griežiamos simfonijos karo pabaigos garbei, šlovinant karą; rodomi filmai apie pergalės sunkumus – ir šlovinamas karas; rašomi romanai – ir vėl šlovinamas karas. Šlovė karui, nes tik jis padarė rusą tuo, kuo jis yra šiandien ir kuo tikisi būti.

Taip, rusai pagaliau prabilo rimtai. Ščerbako interviu apie Černobilį – tai kaltinamasis aktas rusų bukagalviškumui, tingumui, trumparegiškumui, abejingumui ir daugeliui kitų nacionalinio būdo bruožų.

/.../ paskui, kai Stalino buvo nusiaubta Baltarusijos Mokslų Akademija, nuo to laiko prasidėjo baltarusių antilietuviškos nuotaikos. Dabar jos pasidarė jiems ypač palankios, kadangi, negalėdami burnoti prieš rusus, jie antilietuviškumu ugdo savo nacionalizmą.“

Greta rusifikacijos Lietuvoje forsuojama polonizacija. Rusams tai paranku: polonizuo-tas lietuvis rusifikacinėje situacijoje yra linkęs surusėti. Todėl dabar taip keliama ryšių su Lenkija stiprinimo /.../ reikalai. /.../ O mes išskėstom rankom griebiam lenkų restaurato-rius – tegu tik dirba. Ir visai negalvojam, kad jie dirba ne mums!“

„Pergalės“ žurnalas, 1989, Nr. 5–6.

B. GENZELIS

Sąjūdžio Seimo Tarybos narys, profesorius, Vilniaus universiteto partijos komiteto sekretorius

„Ir visgi – kas atsitiko? Socialdemokratija Vakarų Europoje atvėrė duris demokratijai, o Rusijoje ji virto bolševizmu, t. y. sukūrė naują totalitarinę sistemą. Despotizmo keliu Rusija žygiuoja nuo Kalitos laikų /.../.

Rusijos socialdemokratai pasivadino komunistais. Ši partija niekad nebuvo valdančioji partija, tik jos pavadinimas tarnavo priedanga vykdytojams. Taip, kaip carui provoslavija. Aparatas buvo virš partijos /.../.

Bolševikai, neturėdami daugumos šalyje, veikė jos vardu. Ydingas ir pats principas – ma-žuma turi besąlygiškai paklusti daugumai /.../. Supainiotos, tiksliau, sutapatintos sąvokos – demokratija ir anarchija. Nieko tikro negalima pasakyti, kas būtų, jeigu būtų gyvas Leninas. Greičiausiai tas pat – pasuktų į totalitarizmą (požymių jau būta) arba būtų nušalintas.

Stalinizmas – Rusijos istorijos būtinybė. Tik suvokę šį reiškinį, pajėgsime žengti bent žingsnį demokratijos link. /.../ Rusiškasis bolševizmo modelis pasklido ir po Vakarų Eu-ropą, atskeldamas dalį socialdemokratų ir pavadindamas komunistų partijomis. Jos tapo stalinizmo įrankiu /.../.

Lietuvos komunistų partija nedalyvavo 1940 metų įvykiuose. Mitas apie komunistų vadovaujamą 1940 metų revoliuciją buvo sukurtas vėliau, kad pateisintų Stalino akciją Lietuvos atžvilgiu. Lietuvos komunistai nesiprašė priimami į VKP (b) sudėti, net nesuvai-dinta prašymo komedijos. Lietuvos komunistų partija niekada nevaicino savarankiško vaidmens, ją iš esmės suformavo iš Maskvos atvykę specai. Ir ji tapo stalinistinio valstybinio aparato priedėliu. Kurstymas vyksta visais frontais /.../. Prisiminkime, kad ir 1968 metų

įvykius Čekoslovakijoje. Į ją iš TSRS buvo atvykę vyrukų, apie juos kalbėta ir TSRS liaudies deputatų suvažiavime, kad keltų sumaištį; kad taip parengtų įrodymus, jog Čekoslovakiją būtina okupuoti. /.../ Įtampa reikalinga kaip pretekstas kariniam įsikišimui.

Negali pretenduoti į Lietuvos suvereniteto gynėjus partija, kuri privalo paklusti centrui, esančiam už Lietuvos ribų.“

*Kalba Lietuvos KP CK XVIII plenumė,
„Tiesa“, 1989 m. birželio 28 d.*

„Kyla klausimas, ar Lietuva įstojo į TSRS, ar ne? Mes žinom, kad rinkimai į Lietuvos Seimą (1940 m.) buvo suklastoti, o Seimo nariai neturėjo tautos įgaliojimų priimti sprendimą dėl Lietuvos įstojimo į TSRS. Šiandien mūsų Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos garbės reikalas yra panaikinti tuos Seimo nutarimus ir pripažinti, kad jie buvo neteisėti. Mano supratimu – tai svarbiau nei paties Molotovo–Ribentropo pakto panaikinimas /.../.

Dabar visi pripažįsta, kad esame okupuota šalis /.../. Dalyvavimas TSRS Aukščiausiosios Tarybos darbe mane galutinai įtikino, kad alternatyvos mes neturime – arba žūti, o tai neišvengiama, nežiūrint netgi į tai, kokia taps TSRS – demokratiška ar ne, arba išstoti iš TSRS.

/.../ Tarybinė armija išvadavo Lietuvą, tačiau pamiršo išeiti /../.

„Atgimimo banga“, 1989 m. rugpjūčio 9 d.

„Iš pokalbių [su Kalnų Karabacho gyventojais] pirmiausia susidaro įspūdis, kad kiršinimo gijos driekiasi į Maskvą, tiek iš vienos, tiek iš kitos pusės, pagal žinomą romėnų principą: skaldyk ir valdyk. Skaldyti mokėjo, o valdyti – ne. Į armiją taip pat visų vienodas požiūris. Tiek vieni, tiek kiti ją vadina okupacine. Sutampa ir vertinimas, kad dabartinis kolonijinis režimas yra blogesnis už carizmą.“

Iš interviu apie TSRS Aukščiausiosios Tarybos komisijos Kalnų Karabacho konfliktinei situacijai ištirti darbą, „Literatūra ir menas“, 1989 m. rugsėjo 2 d.

A. ČEKUOLIS

**Sąjūdžio Seimo Tarybos narys,
laikraščio „Gimtasis kraštas“ vyriausiasis redaktorius,
TSKP narys**

„Kambodžoje, arba, kaip ją dabar vadina, Kampučijoje, iš penkių milijonų gyventojų du milijonai sunaikino tris milijonus žmonių. Ir čia – nors suprantu, kad tai nelabai gerai skamba, – mano pozicija tvirta: taip jiems ir reikia, nekovojanti tauta turi būti sunaikinta.“

*Iš rinkiminės kalbos per Lietuvos televiziją,
1989 m. kovo 9 d.*

R. GUDAITIS

**Sąjūdžio Seimo Tarybos narys,
Lietuvos rašytojų sąjungos partinės organizacijos sekretorius**

„/.../ pertvarka ir gyvenimas jau seniai padalijo mus partijoje į dvi stovyklas. Viena /.../ ne žodžiais, o darbais siektų Lietuvos nepriklausomybės. Tai yra už naują įkurtą, o ne atkurtą Lietuvos pažangią politinę partiją. Antrąją stovyklą /.../ patenkintų ir menkutės centro nuolaidos, šiek tiek išplečiant Respublikos partinės organizacijos statusą. Jie – tik už raudono fasado perdažymą raudonai /.../. Klausimas paprastas ir aiškus: arba šiandien čia diskutuojama apie naują Lietuvos politinę partiją, /.../ arba priverstinai formaliai pripažįstama /.../ suvažiavimo rengimo būtinybė, slapta čia tikintis TSKP CK plenumo

nurodymų, laukiant /.../ senų centralizuotų vėžių ir botago pliaukšėjimo. /.../ visa Lietuva jau nutarusi, jog jai nepriimtina vergvaldžių Romos žlugimo epochos filosofija /.../.

O juk partijai šiandien tenka /.../ imtis atsakomybės /.../ už tautos interesų, Lietuvos nepriklausomybės išdavystę. Kas akimirka, kasdien partija degraduoja /.../. Tad pereikime į savo laivą, kurkime savo politinę partiją ir vadovaukimės tuo, kad centras nepalaimins šio žingsnio. Kalbu būtent apie partijos sukūrimą. /.../ Kursas – palaipsnis Lietuvos nepriklausomybės įgyvendinimas. /.../ Partija ryžtingai orientuojasi į laisvą tautos apsisprendimą.

Be abejo, bus kaip skydu dangstomasi ištikimybe marksizmui – leninizmui. /.../ Ramiai, su tyliu nusistebėjimu žvelkime į pastangas tų, kam mielas marionetinis partinis vaidinimas, kam brangus režisavimas iš Maskvos.“

*Kalba Lietuvos KP CK XVIII plenumė,
„Tiesa“, 1989 m. birželio 27 d.*

„/.../ kai bus išrinktas naujasis Lietuvos parlamentas, pasikeis ir TSRS Aukščiausiosios Tarybos deputatų funkcijos, o vėliau jie apskritai nebedalyvaus jos darbe dar iki kadencijos pabaigos.“

„Atgimimo banga“, 1989 m. rugpjūčio 9 d.

„/.../ reikia padaryti viską, kad dori komunistai susivienytų ir mes išnaudotume paskutinį šansą sukurti politinę Lietuvos partiją, kuri būtų demokratiška ir kuri nedviprasmiškai pasisakytų už Lietuvos nepriklausomybę ir prieš naują mums rengiamą apynasrį – sąjunginę sutartį [dėl Tarybų federacijos].“

„Atgimimo banga“, 1989 m. rugsėjo 6 d.

„/.../ Maskvoje mes nedėsime plytų į sugriuvusią sąjunginio pastato sieną... Ne už kalnų ta diena, kada amžiams būsime laisvi.“

*Mitingas Vilniaus Vingio parke, skirtas TSRS liaudies
deputatų sutikimui grįžus iš suvažiavimo, 1989 m. birželio 11 d.*

E. BIČKAUSKAS

Sąjūdžio Seimo Tarybos narys,

Lietuvos TSR prokuratūros ypatingai svarbių bylų tardytojas,

TSKP narys

„/.../ Lietuvos delegacijos dalyvavimas TSRS Aukščiausiosios Tarybos darbe tam tikra prasme turi dvejopą pobūdį. Skelbdami, kad esame okupuoti, mes tuo pačiu dalyvaujame valstybės okupantės parlamento darbe, t. y. faktiškai pripažįstame okupaciją. Ir vis dėlto mūsų buvimas TSRS Aukščiausiojoje Taryboje nėra betikslis, nes mes pasirinkome taikų parlamentinį kelią į nepriklausomybę. /.../ Siekiant šio tikslo pagrindiniai įvykiai vyks Lietuvoje. O mūsų buvimą Maskvoje suprantu kaip galimybę susilpninti pasipriešinimą dėl to, kas bus sprendžiama čia, Lietuvoje. Manau, kad artimiausioje ateityje mūsų dalyvavimas TSRS Aukščiausiosios Tarybos darbe bus nebereikalingas ir beprasmiškas.

/.../ šiame politinės kovos persilaužimo etape įstatymų leidybos keliu būtina sustiprinti Lietuvos nepriklausomybę, o tai gali padaryti tik nauja, demokratiškai išrinkta respublikos Aukščiausioji Taryba.“

„Atgimimo banga“, 1989 m. rugpjūčio 9 d.

„/.../ Dar nuo Jermako laikų, kai jis užkariavo Sibirą, Rusijos sienos tapo tūkstantkilometrines, ir jas ginti nelengva. Tačiau kuo čia dėta Lietuva?“

*Iš TSRS gynybos ministro D. Jazovo atsakymo
dėl nacionalinių karinių formuočių atkūrimo Lietuvoje komentaro,
„Komjaunimo tiesa“, 1989 m. rugsėjo 7 d.*

K. MOTIEKA
Sąjūdžio Seimo Tarybos narys,
Vilniaus juridinės konsultacijos advokatas,
Išstojo iš TSKP

„Mes puikiai žinome ir esame patyrę savo Respublikos gyvenimu persitvarkymo sąlygose, kad Respublikos ekonomika būtų išlaisvinta, o žmonės tikrai galėtų žymiai geriau gyventi, jeigu mums netrukdytų imperinis „stipraus centro“ mąstymas pasenusių įstatymų kategorijomis, be ko jis pats egzistuoti negali. (žr. „Pravda“, 1989 m. kovo 23 d. Nr. 82, J. D. Masliukov. „Silnyj centr – silnyje respubliki“.) Nekomentuosiu šio straipsnio, nors jo vergvaldiškai įžūlus ir grobuoniškas turinys ir suvereniteto sąvokos išniekinimas negali neišsaukti didžiulio pasipiktinimo.“

*Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo)
vienuoliktosios sesijos stenograma,
1989 m. gegužės 19 d., p. 17–18.*

„/.../ Lietuvos KP CK iškraipo Respublikos suvereniteto supratimą, visuose dokumentuose tvirtindamas, kad siekia suvereniteto TSRS sudėtyje, kad toks suverenitetas įmanomas. Tačiau toks suverenitetas neįmanomas, tai reikštų atsisakyti Lietuvos... Reikėtų priimti deklaraciją ir atsiriboti nuo tokių tvirtinimų.“

„Atgimimas“, 1989 m., Nr. 15

„/.../ Kiekvienas mūsų [liaudies deputatų] žingsnis priartina mus prie Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo... Į Maskvą mes važiuojame tik tam, kad laiku susiorientuotume ir žinotume, kas ten sprendžiama Lietuvos klausimu, kad stiprus Centras neapribotų mūsų teisių, nedarytų kliūčių vystytis savarankiškai.“

„Atgimimo banga“, 1989 m. liepos 5 d.

A. BURACHAS
Sąjūdžio Seimo Tarybos narys,
Lietuvos TSR Mokslų akademijos Ekonomikos instituto skyriaus vedėjas,
TSKP narys

„/.../ Maskva nedavė atsakymo dėl sovietų kariuomenės buvimo Pabaltijo teritorijoje. Pabaltijo tautos naikinamos masinės migracijos būdu. Rugpjūtį Lietuvos parlamentas įstatymais bandys sustiprinti respublikos teisę į savo nepriklausomybę /.../, Lietuva pati turi plėtoti savo ekonomiką, Lietuvai taip pat būtina savo valiuta /.../. Ateityje Lietuva laikysis neutralumo politikos. Visi baltiečiai laukia paramos iš Skandinavijos valstybių.“ /.../

*Iš spaudos konferencijos pasibaigus Lietuvių studijų savaitei
Gotlando saloje (Švedija), „Švedijos radijas“, 1989 m. rugpjūčio 4 d.*

J. JUZELIŪNAS
Sąjūdžio Seimo Tarybos narys,
Lietuvos konservatorijos profesorius

„/.../ Tačiau moksliniai tyrimai rodo, kad dėl visko kaltas ne tik stalinizmas, bet ir pati bolševikinė sistema, kurią Stalinas jau paveldėjo.“

/.../ Pirmiausia nedidelė žmonių grupelė, pasivadinsi KP, uzurpavo valdžią ir pavergė visas tautas. Sukurtas biurokratinis partinis aparatas, kurio pagrindinis tikslas buvo paralyžiuoti žmogaus protą.

/.../ Dabar tarp vadovų laikomi didžiai gerbiama ir privilegijomis apdovanojami „pogrindininkais“ vadinami žmonės. Jų gana daug. Taikliai pastebėta, kad nebuvo tiek grindų, kiek dabar atsirado pogrindininkų. Jie gauna personalines pensijas, naudojami spec. parduotuvėmis. Kas tai? Nesigilindami pamatysime, kad tai dažniausiai svetimos valstybės nepriklausomoje Lietuvoje agentai, kurie savo rankomis prisidėjo prie Lietuvos aneksijos, organizavo vežimus ir vykdė represijas.“

Mitingas Kalnų parke, 1989 m. rugpjūčio 22 d.

K. UOKA
Sąjūdžio Seimo Tarybos narys,
Darbininkų sąjungos pirmininkas,
Išstojo iš TSKP

„/.../ Maskvą ypač išgąsdino Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos komisijos išvados dėl Molotovo–Ribentropo paktą, nes tai rodo, kad jie neturi šalininkų net tarp tų, kurie užima aukščiausius valdžios ir partijos postus. Jeigu Maskva nuspręs prieš Pabaltijį imtis griežtesnių priemonių, tai sukels ryškų TSRS tarptautinio prestižo kritimą. Vargu ar artimiausiu metu bus vykdomos represijos, tai tik įspėjimas. Tam turi būti kitų požymių... Reikia laukti, kol pradės gilėti Rusijos, jos ekonomikos krizė. Politinis Rusijos gyvenimas rodo, kad greitai prasidės didelė krizė. Mums tiesiog reikia išlaukti.“

*Interviu radijo stočiai „Laisvoji Europa“,
1989 m. rugpjūčio 28 d.*

„/.../ svarbu tai, kad Rusijoje tarp darbininkų klasės pastebima europinio tipo socialdemokratinio judėjimo formavimosi tendencija. Svarbu, kad Rusijos darbininkų dar kartą, kaip 1917 metais, neapgautų bolševikai. Socialdemokratinio judėjimo Rusijoje reikšmė yra ta, kad daugpartinė sistema būtų didžiausias garantas siekiant Lietuvos nepriklausomybės.

/.../ jeigu aš būčiau Aukščiausiosios Tarybos salėje, man būtų labai sunku balsuoti, kadangi užsienio valstybė [turima galvoje TSRS] priima sprendimą dėl mūsų ekonominio savarankiškumo. Mano nuomone, šiuo atveju reikia balsuoti „prieš“ turint galvoje kišimąsi į mūsų respublikos reikalus.“

„Atgimimo banga“, 1989 m. liepos 26 d.

K. ANTANAVIČIUS
Sąjūdžio Seimo Tarybos narys,
Lietuvos TSR Mokslų akademijos Ekonomikos instituto skyriaus vedėjas

„/.../ Tai, kas buvo priimta Maskvoje [rezoliucija dėl Lietuvos ir Estijos ūkiskaitos], Lietuvai niekaip netrukdo. Mes dar ryžtingiau turime eiti pasirinktu keliu. Mes gi turime savo ekonominio savarankiškumo įstatymą. Kartu mes turime konstitucinę pataisą, tai mūsų įstatymai turi viršenybę prieš sąjunginius.

/.../ Ar Lietuva ir toliau turi likti TSRS sudėtyje? Didžiajai Britanijai taip pat buvo nemalonu, kai pradėjo irti jos imperija. Tačiau kai tai įvyko, britai pamatė, kad juos ėmė laikyti ne kolonizatoriais, o laukiamais svečiais, su kuriais galima drauge dirbti. Manau, kad ir mes turime tokią galimybę. Jeigu santykiai normalūs, tai ekonominiai ryšiai išliks. Mes neketiname nutraukti ekonominių ryšių, nes būtina dvišalė rinka ir integracija.“ /.../

*Interviu radijo stočiai „Amerikos balsas“,
1989 m. rugpjūčio 4 d.*

„/.../ Aš nemanau, kad konservatoriai pradėtų puolimą. Išskyrus kai kuriuos „Jedinstvos“ komunistus, kuriuos, matyt, specialiai kažkas kursto, siundo, bet jiems vis tiek nepavyks sukelti muštynių. Apskritai, Lietuvos komunistai pakankamai vieningi, kad išstotų iš TSKP gretų ir taptų Lietuvos komunistų partija.“ /.../

*Interviu radijo stočiai „Laisvoji Europa“,
1989 m. rugpjūčio 28 d.*

A. SMAILYS

Sąjūdžio Seimo Tarybos narys, Kardiologijos instituto Širdies ritmo tyrimo laboratorijos vedėjas

„Prasidėjęs tautinis atgimimas sukėlė daug vilčių atkurti nepriklausomą Lietuvą. Didžiausias politinis išmėginimas nacionalinio atgimimo jėgoms bus rinkimai į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Reikia laukti, kad vienos politinės platformos rėmuose susivienys Krikščionių demokratų, Socialdemokratų, Lietuvos laisvės lygos ir kitų politinių partijų jėgos. Platformos pagrindą turėtų sudaryti laisvos Lietuvos valstybės atkūrimas. Jeigu bus laimėti rinkimai, tai Aukščiausiosios Tarybos pirmas uždavinys būtų anuliuoti 1940 m. rinkimų, neišreiškusių lietuvių tautos valios, rezultatus, taip pat Molotovo–Ribentropo paktą bei jo protokolus. Susidarius politinei laisvės ir nepriklausomybės prezumpcijai, sekantis žingsnis turėtų būti: dvišalės derybos tarp TSRS ir Lietuvos delegacijų. Šių derybų tikslas – TSRS kariuomenės visiškas arba dalinis išvedimas iš Lietuvos ir, galimas dalykas, bendros gynybos, užsienio politikos bei muitų su TSRS sudarymas, normalių diplomatinių ryšių su kaimyninėmis šalimis atkūrimas, bendros ekonominės politikos su Latvija ir Estija numatymas, Pabaltijo ypatingos politinės, ekonominės zonos sudarymas bei Latvijos ir Estijos pastangų palaikymas, kuriant jų valstybingumą.“

„Literatūra ir menas“, 1989 m. rugsėjo 2 d.

E. KLUMBYS

Sąjūdžio Seimo narys, Kauno medicinos instituto laboratorijos vedėjas

„Mano nuomone, tai eilinis demagogiškas Maskvos [TSKP CK] pareiškimas, kuris yra reakcija į Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos sudarytos komisijos išvadas. /.../ Čia galima įžvelgti tą patį braižą, kaip ir 1968 metais Čekoslovakijos atžvilgiu – vėl laiškai, vėl tokios pat užuominos, esą galbūt prireiks pagalbos. /.../ Manau, šito nėra ko baimintis, mes pasirinkome savo kelią (į nepriklausomybę) ir iš jo neišklysim. O Maskva anksčiau ar vėliau į tai reaguos, nieko nepadarysi.“

*Interviu radijo stočiai „Laisvoji Europa“,
1989 m. rugpjūčio 28 d.*

„/.../ pasiekti nepriklausomybę tapo realu, todėl, suvokę, kad visų tikslas yra bendras, prie vieno stalo sėdo Sąjūdžio, Lygos, Helsinkio grupės ir kitų partijų atstovai. /.../ Maskva vis dar nenori pripažinti, kad Lietuvoje pertvarka suprantama kaip nacionalinis išsivadavimo judėjimas.“

*Mitingas, skirtas 69-osioms Ta-
rybų Rusijos ir Lietuvos sutar-
ties metinėms,
1989 m. liepos 12 d.*

Z. ŠLIČYTĖ
Sąjūdžio Seimo narė,
Klaipėdos miesto juridinės konsultacijos advokatė

„Maskvoje mūsų klausia, ar LTSR Aukščiausioji Taryba pripažins neteisėtais 1940 m. Seimo rinkimus ir Deklaraciją dėl įstojimo į SSSR. Jeigu taip, šį klausimą galima būtų kelti toliau TSRS Aukščiausiojoje Taryboje. Tačiau jeigu mūsų Aukščiausioji Taryba nubalsuos, kad Seimo nutarimas buvo teisėtas, visam pasauliui pasakytume, kad esame patenkinti dabartine savo padėtimi. O Maskva tik to ir telaukia. Nepraraskime budrumo!“

„Atgimimas“, 1989 m., Nr. 29

„Mūsų kova bus sėkmingesnė ir auka mažesnė, jeigu mus supras viso pasaulio tautos. Todėl, mes kreipiamės į Jus, broliai ir sesės, per Jus – į visus amerikiečius, į JAV senatą, į viso pasaulio lietuvius ir dorus kitų tautų žmones: padėkite mums. Visas pasaulis, Suvienytųjų Tautų Organizacija turi pareikalauti, kad nedelsiant būtų likviduoti stalininio socializmo padariniai, kad Sovietų imperijos okupuotos šalys vėl taptų laisvos.

Tegyvuoja nepriklausoma Lietuva!

Vardan tos Lietuvos – vienybė težydi!“

*Iš Klaipėdos miesto Sąjūdžio Seimo memorandumo
(vienu iš Sąjūdžio Seimo vadovų yra Z. Šličytė, TSRS liaudies deputatė)*

Lietuvos delegacija TSRS liaudies deputatų suvažiavime. „Atgimimo“ archyvas.

IŠ „JUODOJO“ PLENUMO

Po Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo Lietuvoje galutinai susiformavo dvi konkuruojančios politinės jėgos – Lietuvos komunistų partija ir Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Tiesa, pradžioje jų santykiai klostėsi gana draugiškai. Tačiau situacija iš esmės pasikeitė po 1988 m. lapkričio 18 d., kai Lietuvos SSR Aukščiausioji Taryba nepriėmė respublikos suverenitetą deklaruojančių teisės aktų. Nuo tada prasidėjo atvira LKP ir Sąjūdžio politinė priešprieša, kurioje pranašumą turėjo Lietuvos visuomenės palaikomas Sąjūdis. Tai patvirtino pirmosios Sąjūdžio remtų kandidatų pergalės rinkimuose į laisvas Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos vietas 1989 m. sausio 15 d. ir didelė tautos parama 1989 m. vasario 15 d. Sąjūdžio Seimo priimtai deklaracijai, skelbiančiai judėjimo tikslą – atkurti valstybę. Tačiau 1988 m. rudenį prieš tautinį atgimimą pradėjo telktis sovietų imperinės jėgos, SSKP padalinys Lietuvoje – LKP. Tuo tikslu 1989 m. vasario 21 d. Vilniuje sušauktas Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto XVII plenumas į istoriją įėjo kaip „juodasis“ plenumas.

Visa plenumo medžiaga buvo spausdinama pagrindiniame to meto Lietuvos laikraštyje – LKP CK, LSSR Aukščiausiosios Tarybos ir LSSR Ministrų Tarybos organe „Tiesoje“. Šią medžiagą ir pradeda spausdinti „Nepriklausomybės sąsiuviniai“.

INFORMACINIS PRANEŠIMAS APIE LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS CENTRO KOMITETO PLENUMĄ¹

1989 metų vasario 21 dieną Vilniuje įvyko Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto XVII plenumas. Plenumas apsvarstė šiuos klausimus:

1. Dėl partinių organizacijų darbo vienijant Respublikos visuomenę pertvarkos uždaviniais spręsti.
2. Organizaciniai klausimai.
3. Dėl LKP CK komisijų patvirtinimo.

Pirmuoju klausimu pranešimą padarė Lietuvos KP CK pirmasis sekretorius Algirdas Brazauskas.

Diskusijose kalbėjo: Kęstutis Zaleckas – partijos Vilniaus miesto komiteto pirmasis sekretorius, Algimantas Stankevičius – personalinis pensininkas, Juozas Kuolelis – LKP CK narys, Jonas Gureckas – LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sekretorius, Vytautas Sakalauskas – Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininkas, Henrikas Zabulis – Lietuvos TSR liaudies švietimo ministras, Stanislovas Giedraitis – LKP CK sekretorius, Vladislovas Švedas – partijos Vilniaus miesto Spalio rajono komiteto pirmasis sekretorius, Romualdas Rimaitis – partijos Kauno miesto komiteto pirmasis sekretorius, Vaclovas Volkovas – partijos Šiaulių miesto komiteto pirmasis sekretorius, Vytautas Norkus – partijos Kauno miesto Panemunės rajono komiteto pirmasis sekretorius, Kęstutis Ašmonas – „Baltijos“ laivų statyklos darbininkas, Vytautas Astrauskas – Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas, Edvardas Stalmokas – Kretingos rajono Piliakalnio kolūkio pirmininkas, Pranas Gabrėnas – personalinis pensininkas, Sigizmundas Šimkus – Vilniaus aukštosios partinės mokyklos rektorius.

Svarstytu klausimu priimtas nutarimas.

/.../

Plenumo darbe dalyvavo TSKP CK partinio darbo ir kadro skyriaus sekretoriaus vedėjas Jevgenijus Trofimovas.

¹ Tiesa, 1989 m. vasario 22 d.

DĖL PARTINIŲ ORGANIZACIJŲ DARBO VIENIJANT RESPUBLIKOS VISUOMENĘ PERTVARKOS UŽDAVINIAMS SPRĘSTI

Lietuvos Komunistų partijos CK pirmojo sekretoriaus A. BRAZAUSKO pranešimas
Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto XVII plenumo

Sušaukti šį plenumą LKP CK biurą paskatino Respublikinio visuomeninio politinio gyvenimo paastrėjimas. Nors padėtį Lietuvoje mes dalykiškai aptarėme prieš mėnesį vykusiam CK XVI plenumo, kai formulavome Respublikos partinės organizacijos rinkiminę platformą, tačiau esame tos nuomonės, kad nuolat besikeičianti politinė situacija reikalauja sistemingos kolektyvinės analizės.

LKP CK biuro pranešime plenumui norime išdėstyti mūsų vieningą požiūrį į pertvarkos eigą Respublikoje, iškelti tuos uždavinius, kuriuos, mūsų manymu, būtina energingai spręsti, kad būtų pateisintas partijos kaip visuomenę organizuojančios jėgos vaidmuo. Tikimės, jog plenumo dalyviai, kaip jau įprasta, nesivaržydami išsakys pastabas dėl visų Respublikos partinės organizacijos grandžių veiklos, pateiks konstruktyvių pasiūlymų.

LKP CK pirmasis sekretorius Algirdas Brazauskas, LTSR AT prezidiumo pirmininkas Vytautas Astrauskas ir LTSR MT pirmininkas Vytautas Sakalauskas LTV studijoje. Vilnius. 1989 m. Vladimiro Gulevičiaus nuotrauka. LCVA.

Po 1985 metų balandžio, partijai pradėjus revoliucinį šalies pertvarkymą, atsivėrė realios galimybės radikaliai pakeisti mūsų visų gyvenimą, apsivalyti nuo socialistinės ideologijos ir praktikos deformacijų. Partijos XXVII suvažiavime, vėliau įvykusiųose TSKP CK plenumuose buvo kritiškai išanalizuoti neigiami procesai, kurie pastaraisiais dešimtmečiais vyko ne tik visuomenėje, bet ir pačioje partijoje, suformuota pertvarkos strategija ir taktika. Buvo duotas stiprus impulsas tiems procesams, kurie išves visuomenę į kokybiškai naują lygį, padarys ją tikrai demokratišką, viešą, sudarys žmonėms geresnes, humaniškesnes gyvenimo sąlygas.

Atsinaujinimo idėjos pažadino Lietuvos žmonių pilietinį aktyvumą. Demokratizavimas atpalaidavo galingą minčių, emocijų ir iniciatyvų srautą. Aktyviausi meninės ir mokslinės inteligentijos atstovai, dar anksčiau žadinę kūrybinę mintį, dvasingumą, brandinę socialistinio atsinaujinimo idėjas, ėmė burtis į įvairius neformalius susivienijimus pertvarkai remti ir stiprinti. Taip gimė Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, socialistinis judėjimas už persitvarkymą „Vienybė“, „Žaliųjų“ judėjimas, jaunimo ekologiniai klubai, įvairių tautybių kultūros centrai ir daugelis kitų savaveiksmių organizacijų. Jie iškėlė viešumon daug opių, neatidėliotinai sprendtinų problemų, pateikė nemažai pasiūlymų socialinės lygybės, ekonomikos, kovos su biurokratizmu, kultūros, švietimo, ekologijos ir kitose srityse. Šiuos judėjimus mes vertinome ir vertinsime kaip pertvarkos aktyvintojus, palaikėme ir palaikome jų pozityvius siekius.

Minėti judėjimai paskatino LKP CK, LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą, Ministrų Tarybą naujai suvokti Respublikos reikmes. Šio naujo požiūrio svarbiausios conceptualios nuostatos buvo paskelbtos respublikinėje spaudoje, pateiktos XIX sąjunginei partinei konferencijai, tapo mūsų praktinio darbo gairėmis. Prie LKP Centro Komiteto, LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Respublikos Ministrų Tarybos buvo suburtos specialios darbo grupės parengti šių nuostatų pagrindu atitinkamų nutarimų ir programų projektus. Ir reikia pasakyti, kad per palyginti trumpą laiką padaryta tikrai nemaža.

Sukurta Respublikos ekonominio savarankiškumo koncepcija. Bendrų ryžtingų pastangų dėka sustabdyta Ignalinos atominės elektrinės trečiojo energobloko statyba, dalykiškai susirūpinta ir daug daromą ekologinės situacijos gerinimui.

Objektyviau vertinama krašto praeitis, pasmerkti Stalino kulto ir stagnacijos padariniai, pripažintos neteisėtomis masinės deportacijos, priimti ir aktyviai realizuojami nutarimai dėl materialinės ir moralinės skriaudos nukentėjusiems atlyginimo. Tolerancija ir dialogu imta grįsti santykius su dvasininkija. Tikintiesiems grąžinta Vilniaus Arkikatedra, šv. Kazimiero ir kai kurios kitos bažnyčios.

Bendromis specialistų, mokslininkų, meninės inteligentijos atstovų, Respublikos vadovybės pastangomis lietuvių kalba įstatymiškai įtvirtinta kaip Lietuvos TSR valstybinė kalba.

Kartu su menine inteligentija padarėme daug žingsnių, kad būtų užtikrinta tikroji kūrybos laisvė. Demokratiškai išrinkti praktiškai visų kūrybinių sąjungų vadovai, pasikeitė jų darbo stilius, necenzūruojama meninė periodika, atsirado naujų leidinių. Laukiama, kad visa tai duos gražių kultūros vaisių.

Tvirtu LKP Centro Komiteto biuro ir Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nusistatymo dėka į visuomeninį politinį gyvenimą grąžinome tautinę simboliką: trispalvė patvirtinta Respublikos valstybine vėliava, V. Kudirkos „Tautiška giesmė“ – valstybinis himnas.

Paskelbta LKP Centro Komiteto pozicija tarpnacionalinių santykių tobulinimo srityje, kuri grindžiama tikrąja leninine tarybinės federacijos samprata. Respublikoje praktiškai atribojamos partijos, valstybės ir ūkio valdymo funkcijos.

LKP Centro Komitetas nuosekliai realizuoja savo tvirtą nuostatą atjauninti ir stiprinti vadovaujančių kadrų sudėtį. Per metus labai atsinaujino LKP CK sekretoriatas, po XIX sąjunginės partinės konferencijos tikrai demokratiškai išrinkta didžioji dalis partijos

komitetų vadovų. Nauji partiniai vadovai aktyviai ieško šiuolaikinių darbo formų, siekia realaus persitvarkymo.

Nemažo politinio ryžto ir pilietinės drąsos pareikalavo Vasario 16-osios – Lietuvos valstybės atkūrimo dienos – įteisinimas. Džiugu, kad ši diena iš tiesų daug kur pažymėta pakiliai, oriai ir organizuotai, kaip ir dera pažymėti tautos šventę.

Žengdami reikšmingus ir drąsius žingsnius, mes visada rėmėmės darbininkijos ir valstietijos valia, atgimusia Respublikos gyventojų pilietine iniciatyva, suaktyvėjusiu moksliniu intelektualiniu potencialu. Ir daug kur mes esame pionieriai. Tai žymiai sunkiau ir atsakingiau. Kartu mes suprantame, jog tai tik didelio darbo pradžia.

Lietuvos Komunistų partijos planai artimiausiai perspektyvai ir strateginiai siekiai suformuluoti mūsų rinkiminėje platformoje. Šiuo atveju norisi tik dar kartą pabrėžti, kad pagrindinė jos idėja ir tikslas – realus Respublikos suverenitetas TSRS sudėtyje. Tai visų pirma galimybė savarankiškai spręsti politinio, ekonominio, socialinio, kultūrinio gyvenimo klausimus, išsaugoti tautos savastį. Tikimės, kad LKP Centro Komiteto platformos praktinis realizavimas padarys mūsų krašto žmonių gyvenimą prasmingesnį, geresnį ir laimesnį. Tačiau turime suprasti, jog tai ne vienos dienos ir ne vienerių metų darbas.

Jau sprendžiama ir daug socialinio pobūdžio klausimų. Ruošiamas LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas ir Respublikos vyriausybės nutarimas dėl žymiai didesnės valstybės ir visuomenės paramos šeimoms, auginančioms vaikus. Numatoma prailginti moterims iš dalies apmokamas atostogas vaikui prižiūrėti iki pusantrų metų ir padidinti apmokėjimą už jas, o papildomas neapmokamas atostogas pratęsti, kol vaikui sueis 3 metai. Ruošiamasi motinoms, auginančioms vaikus namuose, išlaikyti nenutrūkstamą darbo stažą, kol vaikui sueis 8 metai, o motinoms, auginančioms vaikus invalidus, padidinti pašalpas. Mūsų artimiausiuose planuose – gailėstingumo ir sveikatos, socialinės pagalbos fondų įsteigimas, pašalpų daugiavaikėms šeimoms, našlaičiams, invalidams ir seneliams padidinimas.

Neabejotinai pagrindine prielaida, kuri padėtų išspręsti daugelį Respublikoje susikaupusių problemų, mes laikome ekonominio savarankiškumo koncepcijos įgyvendinimą. Todėl Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto pozicija šiuo klausimu aiški ir nedviprasmiška: Respublikos ekonomikos savarankiškumas – svarbiausias politikos uždavinys, kurį pradėsime vykdyti jau kitais metais.

Kitas visiems mums svarbus klausimas – kokybiškai naujų gamybinių santykių formavimas kaime. Jų tikslas – priartinti valstietį prie žemės, harmoningai vystyti visas ūkininkavimo formas.

Deja, mūsų nuveikti darbai ir siekiai kartais vertinami kitaip, neretai juos stengiamasi sumenkinti arba visiškai nutylėti. Iš tiesų LKP CK veikloje būta klaidų, inertiškumo pradiname pertvarkos etape, bet dabar situacija daug kur yra pasikeitusi. Mes vienareikšmiškai ir nuosekliai žengiame tomis pagrindinėmis kryptimis, kurios atspindi Lietuvos žmonių lūkesčius ir poreikius. Tačiau mes dar kartą pabrėžiame, jog šis žygis bus sėkmingas tik tada, kai kartu su Respublikos vadovybe jame dalyvaus visos visuomeninės jėgos. Juk visa tai, ką mes pasiekėme iki šiol, mes siekėme bendromis jėgomis. Labai gaila, bet šiandien mūsų bendradarbiavimui iškilo pavojus. Ir ne dėl Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto kaltės.

Palaipsniui Sąjūdžio veikloje pradėjo dominuoti kraštutinės pozicijos, kurių užuomazgų buvo ir anksčiau, tačiau vardan vienybės, vardan paties persitvarkymo jos buvo toleruojamos kaip galbūt neišvengiama augimo liga.

Pirmiausia judėjimo idėjinis nevienalytiškumas pasireiškė jau Sąjūdžio suvažiavime: čia nebuvo atsiribota nuo „Lygos“ politinio avantiūrizmo, buržuazinio Lietuvos laikotarpio nekritiško vertinimo, mėginta sumenkinti LKP. Šias ydas galima buvo įveikti, kadangi

suvažiavime buvo priimti dokumentai, iš esmės atitinkantys XIX sąjunginės partinės konferencijos nuostatas. Deja, tolesnėje veikloje Sąjūdis pradėjo tolti nuo savo programinių pozicijų. Jame vis stipriau ėmė reikštis ir ekstremistinės nuotaikos. Sąmoningai ar nesąmoningai dalis Sąjūdžio priartėjo prie „Lygos“ ir vadinamosios „Lietuvos demokratų partijos“ lozungų. Ypač tai buvo ryšku Europos parlamentarų vizito metu, taip pat kai kuriuose vasario 16-osios renginiuose. Kodėl taip įvyko? Į šį klausimą jau šiandien turėtume atsakyti. Norisi tik iš karto pabrėžti, kad Sąjūdžio siekiai 1988 m. birželyje ir 1989 m. vasaryje – tai ne vienas ir tas pats!

Štai „Atgimimo“ 5 numeryje rašoma: „Tautiniai simboliai virto valstybiniais nepasiekus tautinės nepriklausomybės. Todėl jie pradėjo tarnauti senajam kolonijiniam režimui. Taigi išėję iš pagrindžio laisvės simboliai pateko į nelaisvę!“. Tai tik vienas iš daugelio pavyzdžių, kurių galima rasti gausioje Sąjūdžio spaudoje. Toks mūsų bendrų pastangų įvertinimas kelia rimtų abejonių dėl mūsų tolesnio bendradarbiavimo perspektyvų.

Sąjūdžio bendroje programoje, priimtoje praėjusių metų spalio 23 d., buvo sakoma, kad jis „remia ir plėtoja Tarybų Sąjungos Komunistų partijos vadovybės pradėtą socialistinės visuomenės persitvarkymą demokratijos ir humanizmo pagrindais“. Gaila, bet ilgainiui šią bendrąją nuostatą daug kas Sąjūdyje užmiršo ir ėmė skelbti idėjas, prieštaraujančias partijos nubrėžtam persitvarkymo kursui. Antai jau minėtame Sąjūdžio leidinio „Atgimimas“ š. m. vasario 3 d. numeryje rašoma: „Nusikratykie lietuviško drovumo, išmeskite iš galvos staliniskąjį „polupravdos“ mokslą! Vadinkime vėl viską savo tikraisiais vardais. Tai, kas šiandien vyksta Lietuvoje, – ne tik „perestrojka“, bet ir nacionalinio išsivadavimo judėjimas“. Vargu ar tai vien tik atskiros autoriaus nuomonė. Sąjūdžio leidiniuose aibė ne tik tokių padėties konstatavimų, bet ir kvietimų imtis radikalių veiksmų siekiant to, kas, jų autorių požiūriu, yra „nacionalinis išsivadavimas“. Argi tai ne esminis poslinkis ir Sąjūdžio visuomeniniame užsiangąžavime? Kur dingo Sąjūdžio leksikoje sąvokos: socializmas, partija, netgi pertvarka? Kai kuriuose vasario 16-osios renginiuose, tą dieną priimtoje Sąjūdžio Seimo deklaracijoje, Gedimino aikštėje Sąjūdžio organizuotoje masinėje priesaikoje buvo kviečiama į kovą tik už nepriklausomybę.

Sąjūdžio dalyviai save ramina, kad, siekiant nepriklausomybės, esą užtenka tautos vienybės, valios, ryžto ir palankių istorinių aplinkybių. O ką tai reiškia? Ar gali kas nors konkrečiai atsakyti į klausimą, kaip tai įmanoma pasiekti?

Politikos istorija rodo, kad, nesant bendro tikslo, neįmanomas ir vaisingas bendradarbiavimas, taigi ir vieningas Lietuvos žengimas pertvarkos keliu. Deja, ne viskas vien nuo mūsų priklauso.

Šiandien, kada mes stovime ties tam tikra prasme kritiniu visuomenės pertvarkos tašku, susitelkimas ir pastangų vienijimas yra vienintelis kelias. Todėl svarbu sugebėti pereiti nuo mitinginio etapo, kaip tai iš dalies jau yra Estijoje, prie kasdieninio, sunkaus ir atsakingo darbo. Deja, šią situaciją Sąjūdžio vadovai vertina nepakankamai giliai. Užtat jie daug daro, kad būtų palaikomas pastovus spaudimas Respublikos vadovybei ir kad su tokia emocija įtampa ateitume į rinkimus į LTSR Aukščiausiąją Tarybą.

Pastaruoju metu, įvykus tam tikrai jėgų poliarizacijai, Respublikos politiniame horizonte ryškiau pradėjo reikštis „Vienybė“. Viena iš jos atsiradimo priežasčių yra ta, kad didelė dalis kitų tautybių žmonių nerado savo vietos Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdyje, kuris, nepaisant programoje deklaruojamos tolerancijos kitataučiams, praktiškoje veikloje ne visada sugeba atsiriboti nuo kraštutinių. Kitos priežastys, be abejo, glūdi tuose nekorektiškuose kitų tautų atžvilgiu apmąstymuose, kurių nemažai yra Sąjūdžio spaudoje, jau nekalbant apie viešus jo atstovų pasisakymus.

Pamokanti kalbos įsako priėmimo patirtis. Respublikos visuomenę giliai sujaudino š. m. vasario 12 d. Vilniuje surengtas protesto mitingas prieš Respublikos Aukščiausiosios

Tarybos Prezidiumo įsaką dėl Lietuvos TSR valstybinės kalbos vartojimo. Piktais žodžiais jame buvo pasmerkti įsako leidėjai. Pareikalauta netgi jį atšaukti.

Viena svarbiausių šios patirties pamokų yra ta, kad negalima priimti optimalių sprendimų politinio spaudimo sąlygomis. Atvirkščiai, kuo aštresnė problema, tuo platesnis, laisvesnis turi būti jos aptarimas, svarstymas. Tik demokratiškas, tolerantiškas, kultūringas svarstymas, be spaudimo, be savo nuomonės primetinėjimo gali atskleisti tikrąją padėtį, padėti priimti teisingą sprendimą.

Dogmatizmas visada pagimdo kontrdogmatizmą, ir kiekviena pusė suras gausų būrį šalininkų. Tai niekada netarnaus reikalo labui, demokratijai ir tikrajam nuomonių pliuralizmui, pastangų suvienijimui pertvarkos vardan.

Mūsų nuomone, tokie renginiai, kaip minėtasis mitingas ir kvietimai streikuoti, griaua pasitikėjimą „Vienybės“ propaguojamais politiniais principais. Visus neaiškumus, esant gerai valiai, galima išsiaiškinti, o iškylančias problemas operatyviai spręsti, kas ir daroma. Tolesnė „Vienybės“ veikla, jos reali parama pertvarkai priklausys nuo sugebėjimo surasti savo vietą Tarybų Lietuvos politiniame gyvenime.

Apskritai atskirų judėjimų kraštutiniai, tarpusavio konfrontacija nesiderina su jų deklaruojamu susirūpinimu Lietuvos ateitimi, visos liaudies konsolidavimu bendram tikslui siekti. Iš to seka paprasta išvada: tik visuotinis ryžtas, bendros pastangos, sveika politinė nuovoka gali duoti apčiuopiamų rezultatų. Šituo neabejotinai suinteresuotas kiekvienas Respublikos gyventojas.

Aistroms kaitinti panaudojama, kaip minėjome, ir rinkiminė kampanija. Sąjūdžio vadovybė, nutarusi aktyviai dalyvauti joje, laikosi ryškios opozicinės linijos Lietuvos Komunistų partijos atžvilgiu. Daugelis šio judėjimo atstovų, kalbėdami įvairiausiose auditorijose, kaltina Respublikos partinius organus, kad jų politiniai sprendimai ir praktinė veikla esą neišreiškia lietuvių tautos lūkesčių, lėtina visuomenės gyvenimo demokratizavimo, Respublikos ekonominio savarankiškumo siekimo, tautinės savimonės ugdymo procesus. Ypač dažnai mėginama eksploatuoti kraštutinius lozungus, jau nekalbant apie tai, kad, eidami į demokratiją, kai kurie Sąjūdžio šalininkai naudoja visų pasmerktus metodus, atvirai mėgindami primesti rinkėjams savo valią, juodinti savo oponentus, ypač LKP ir partijos rajonų komitetų vadovus, o kartais reikalauja referendumų pačiais įvairiausiais klausimais. Šiuo atsakingu metu pasigirsta ir tokių balsų, kurie reikalauja nedelsiant peržiūrėti LKP statusą ir tuo tikslu sušaukti neeilinį Lietuvos Komunistų partijos suvažiavimą. Tokios rimtos diskusijos primetimas yra mėginimas nukreipti LKP nuo sudėtingo rinkiminės kampanijos darbo.

Tenka pastebėti, kad, plačiai diskutuodami teisinės valstybės sukūrimo problemas, Respublikoje nuošalyje palikome konkrečias socialistinio teisėtumo ir teisėtvarkos stiprinimo problemas. Plačiau pradėjo reikštis antisocialiniai elementai. Šioje nestabilioje situacijoje daugėja valstybinio bei asmeninio turto vagystės, finansinės machinacijos ir manipuliacijos, sunkūs nusikaltimai, girtavimas ir kt. Juo labiau, kad ne visada pamatuotos kritikos banga iš dalies paralyžiavo teisėtvarkos organų ryžtingumą. Visa tai kelia didelį Respublikos gyventojų susirūpinimą.

Vertindami esamą politinio ir visuomeninio gyvenimo padėtį Respublikoje, privalome tvirtai ir nedviprasmiškai pasakyti, kad esame visiškai netoli tos ribos, už kurios seka ypatinga valdymo forma ir sugrįžimas į niūrius praeities laikus. Ar mums reikalingas Karabacho likimas, ar to siekia lietuvių tauta? Galime tik numanyti, jog tai ne tik nubrauktą visus pertvarkos pasiekimus, sukeltą radikalias, bet vargu ar reikalingas permainas visų lygių vadovaujančių kadro, ypač nacionalinių, sudėtyje, nustumtų mus ne vienu dešimtmečiu atgal. To mums niekados neatleistų mūsų vaikai ir anūkai. Apie tai ne kartą kalbėjo ir Europos parlamento deputatai, ir išeivija, ir svečiai iš kitų respublikų, ir užsienio diplomatai.

Visiškai aišku, kad tos ribos peržengti negalime. Tai prieštarauja Lietuvos gyventojų interesams. Tai galų gale ne tik mūsų vienų reikalas.

Todėl mes, komunistai, norime dar kartą pasakyti, kad mes už realų Lietuvos suverenitetą. Tačiau mes esame giliai įsitikinę, kad jo reikia siekti TSRS sudėtyje, harmoningai jį derinant su visos Sąjungos interesais,

Tokioje situacijoje mažų mažiausiai politiniu avantiūrizmu kvepia ir kai kurie aktyviai skleidžiami mitai. Vienas iš jų – apie buržuazinės Lietuvos „rojų“ ir labai gerą socialinę ir ekonominę Lietuvos būklę.

Tiems, kurie šiandien vienpusiškai kalba ir rašo apie prieškarinę Lietuvą, norėčiau priminti Vinco Krėvės, Petro Cvirkos, Juozo Baltušio ir kitų rašytojų kūrybą, kur labai tikroviškai pateiktas ano meto socialinis vaizdas. Manychiau, kad Lietuvos prieškario ekonomikos nereikia nei menkinti, nei idealizuoti. Būtinai objektyvus požiūris: buvo sąlygiškai pasiturintys sluoksniai, bet didesnė gyventojų dalis gyveno sunkiai. Palyginimas su ano meto išsivysčiusiomis šalimis nėra pakankamai pamatuotas. Galėjome lygintis tik su Latvija ir Estija, bet čia, atrodo, kad buvome tik treči. Kai kam šios mintys gali pasirodyti neaktualios. Tačiau neapsirikime. Dabar, kai kone kasdien Respublikoje girdime kupinus susižavėjimo išvedžiojimus apie Lietuvos Respubliką, kai kam, ypač jaunajai kartai, gali susidaryti vaizdas, kad tada tai buvę visas tarsi rojuje.

Kitas dažnai girdimų mitų skelbia, kad esą vos tik Lietuva atsiskirs nuo TSRS, jau kitą dieną jos gatvėse važinės užsienietiški automobiliai ir visos parduotuvės bus pilnos japoniškų videomagnetofonų ir kitų prekių. Šį mitą maitina viltis, kad gausime didelę ir „nesavanaudišką“ paramą iš Vakarų valstybių. Tačiau, kaip teigia gyvenimo patirtis ir patys užsienio specialistai, prekybos ir ekonominė partnerystė niekada nebūna ir nebus naudinga silpnesniems, o mes, deja, šiandien tokie esame. Kita vertus, jau šiandien pertvarka leidžia plačiai betarpiškai bendradarbiauti su užsienio firmomis. Tik reikia gerokai padirbėti šioje srityje. Bet mes galėsime būti lygiaverčiais partneriais tik būdami politiškai stabilūs ir turėdami tas ekonomines garantijas, kurias mums užtikrina buvimas TSRS sudėtyje.

Suprantamas visų mūsų noras geriau gyventi, bet niekas iš šalies mums to gyvenimo nesukurs ir gėrybėmis neapipils. Todėl tokie realūs mūsų žingsniai savarankiškumo linkme, kaip pasiekta galimybė nuo 1990 m. pradėti savistoviai šeiminkauti, yra būtinas etapas, kad, nepabloginus esame pragyvenimo lygio, kurį turime ir kurį kritikuoju, padėti pagrindus naujam ūkininkavimo mechanizmui. „Didžiųjų šuolių“ politika, ką rodo pasaulinė patirtis, nustūmė atgal jau ne vieną valstybę.

Partija įsitikinusi, kad sėkmės galima tikėtis tik tada, kai realiame politiniame gyvenime vadovaujamasi ne miražais, o konkrečiu tikslu. Tokį tikslą mes turime. Tai – suvereni, tikrai demokratiška ir humaniška, apvalyta nuo stalinizmo ir stagnacijos apnašų, socialistinė Lietuva. O kokią Lietuvos ateitį projektuoja Sąjūdis? Jeigu mėginsime atsakyti į šį klausimą, vadovaudamiesi Sąjūdžio Seimo deklaracija, priimta š. m. vasario 16 d., turėsime pripažinti, kad ji visiškai neapibrėžta ir dviprasmiška. Tiesa, šiame dokumente remiamasi draugo M. Gorbačiovo kalba SNO Generalinėje Asamblėjoje praėjusių metų gruodžio 7 d., tačiau jo žodžiai minimi nepaisant konteksto ir padėties anaipol neparyškina. Geriausiai atveju šia deklaracija Sąjūdis tik dar kartą pademonstravo savo užsispyrimą eiti nerealiu, dabartinėms sąlygoms prieštaraujančiu keliu.

Norisi išdėstyti savo požiūrį ir dar vienu svarbiu klausimu.

Mes kategoriškai atmetame ir smerkiame įvairių priešiška nusiteikusių asmenų mėginimus juodinti pripažintus LKP ir valstybės vadovus, tokius kaip V. Mickevičius-Kapsukas, A. Sniečkus, J. Paleckis, M. Gedvilas ir kitus, kurie sunkiais Lietuvai laikais atliko savo pilietinę ir žmogiškąją pareigą, išsaugodami visa tai, kas sudaro tautos gyvastį: kalbą, kultūrą, nacionalinį savitumą, pagaliau patį Lietuvos žmogų.

Tokią pareigą atliko ir tūkstančiai gyvų ir nekaltai žuvusių komunistų, paprastų Lietuvos žmonių, kuriems Tarybų valdžios ir socializmo idėja sudarė visą jų gyvenimo prasmę.

Lietuvos Komunistų partija visais laikais išsaugojo atsparumą dogmatizmui, stengėsi aklaai nevykdyti konjunktūriškų politinių sprendimų. Jos veikla visada buvo kūrybiška ir nestandartiška.

Laikome nepagrįsta ir šiandieninę totališką ir planingą partinių organų, jų vadovų, sąžiningų komunistų diskreditacijos kampaniją. Kiekvieną komunistą, kiekvieną žmogų, kurį pasinaudodami viešumu, be pagrindo užsipuola įvairūs šmeižikai, mes privalome apginti.

LKP ir vėl nedviprasmiškai pasisako už viešumą, kritiką, nuomonių įvairovę, kaip tikruosius demokratijos garantus. Tačiau bet kuri demokratija netoleruoja priešiško sau, nekonstitucinių, pažeidžiančių galiojančius įstatymus, veiksmų. Tai privalo suprasti visi. Užkirsti kelią tokiems veiksams – kiekvienos valstybės normali ir visuotinai priimta funkcija.

Kartu pareiškiame, kad mes ir toliau bendradarbiausime su visuomeniniais judėjimais, remiančiais XIX sąjunginės partinės konferencijos pertvarkos kursą. Vienysimės, tačiau ne bet koku, o socialistinės Lietuvos gerovę ir ateitį užtikrinančiu pagrindu.

Tautos dorovinio atgimimo centre yra žmogus, jo rūpesčiai ir lūkesčiai, jo kasdieninio darbo tikrosios vertės iškėlimas ir pripažinimas. Darbo ir kūrybinės veiklos prasmingumo įteisinimas – mūsų gyvenimo pagrindas, užtikrinantis Lietuvos ateitį. Dirbdami jos vardan, mes turime atsiriboti nuo etikečių klajavimo, begalinio smerkimo ir pasmerkimo politikos, suteikdami realią galimybę persitvarkyti ir atsinaujinti kiekvienam iš mūsų.

Mums suprantamas komunistų rūpestis dėl partijos gyvenimo tolesnio demokratizavimo. Šiandien dar kartą patvirtiname, jog sieksime, kad Respublikos partinės organizacijos statusas TSKP sudėtyje būtų aukštesnis. Tai klausimas, liečiantis visą Tarybų Sąjungos Komunistų partiją. Todėl mes laikome nepriimtinais kai kurių partijos komitetų, pirminių partinių organizacijų siūlymus šaukti jau minėtą neeilinį LKP suvažiavimą, kuris neva išspręstų šį klausimą.

Mes sieksime didesnio savarankiškumo ir tvarkant organizacinius, struktūros, etatų, finansų ir partinio biudžeto reikalus. Palaikome daugelio komunistų ir partinių organizacijų siūlymus griežtai neregamentuoti susirinkimų ir plenumų periodiškumo, supaprastinti stojimo į partiją procedūrą. Kiek žinome, analogiškus pasiūlymus teikia TSKP Centro Komitetui ir kitų respublikų partinės organizacijos. Todėl manome, kad eilinis partijos suvažiavimas įneš atitinkamas pataisas į partijos Įstatus. Pritariame daugelio iškeltai minčiai, kad būtina įstatymiškai apibrėžti partinės organizacijos sekretoriaus, etatinio partinio darbuotojo teisinį statusą.

Nūdienos politinė realybė reikalauja iš kiekvieno komunisto ne tik vienareikšmio apsisprendimo – su kuo ir už ką jis, bet ir pilietinio kovingumo, žmogiškosios drąsos. Gyvenimas rodo, kad ne visiems partijos nariams tai pagal jėgas. Kai kurie netgi padavė pareiškimus išstoti iš TSKP. Manome, kad nereikėtų stengtis sulaikyti partijoje žmonių, kurie ignoruoja demokratinio centralizmo principą, asmenines ambicijas kelia aukščiau TSKP Įstatų bei Programos, kalba viena, o daro kita.

Šiandien LKP CK biuras nori priminti komunistams, kad, stodami į partiją, jie savanoriškai pasirinko šį nelengvą kelią, įsipareigojo laikytis partinių Įstatų ir drausmės. Darbai neturi skirtis nuo žodžių. Nemaža komunistų aktyviai dalyvauja įvairiuose judėjimuose, ir ten jie turi kovoti už partijos politiką, tačiau jokių būdu ne atvirkščiai.

Itin svarbus partinių organizacijų nūdienos veiklos baras – rinkiminė kampanija. Privalome siekti, kad TSRS liaudies deputatais būtų išrinkti kompetentingi, politiškai brandūs žmonės, sugebantys aktyviai ir argumentuotai išreikšti Respublikos interesus. Tai turi būti tikri liaudies atstovai, konkrečiais darbais siekiantys socializmo atnaujinimo, pertvarkos

stiprinimo, gebantys atskirti vienadienes žmonių nuotaikas nuo tikrųjų istorinių savo tautos interesų, suvokiantys skirtumą tarp jų.

Turbūt jau visi supratome, jog šie rinkimai visiškai kitokie negu anksčiau. Ir ne tik todėl, kad grindžiami naujais principais ir įstatymais. Pasikeitė situacija, pasikeitė žmonės. Dabar neužtenka tik deklaruoti kilnius siekius, paskelbti lozungus, privalu iš tiesų kovoti už žmonių protus ir nuotaikas.

Dėl ideologinio darbo ir masinės informacijos priemonių vaidmens. Dabar šiuo klausimu gana dažnai aktyviai diskutuojama.

Mūsų laikraščiai, televizija ir radijas pertvarkos pirmajame etape padėjo visuomenei ryškiau ir aštriau pajusti stagnacijos opiausias ydas: inerciją, sustabarėjimą, biurokratizmą, mokė gyventi ir dirbti platėjančio viešumo, demokratijos sąlygomis. Savo ruožtu visuomenės politinio, dvasinio, tautinio atgimimo procesai skatino masinės informacijos priemonėse nuomonių įvairovę.

Tačiau jų darbe išryškėjo ir nemaža vienpusiškumo, skepticizmo, ypač vertinant netolimos praeities įvykius. Nepakankamai objektyviai formuojama visuomenės nuomonė. Socialistinis nuomonių pliuralizmas nesuderinamas su kai kurių autorių bandymais nuneigti visa, kas buvo daroma Lietuvoje Tarybų valdžios metais, visą socialistinę praeitį dažyti vien tamsiomis spalvomis.

Nušviečiant aktualius istorijos klausimus, yra ir objektyvių, ne nuo mūsų priklausančių sunkumų. Pavyzdžiui, mes ne kartą kėlėme klausimą, kad TSKP Centro Komitetas ir TSRS vyriausybė duotų 1939–1940 metais tarybinės vyriausybės sudarytų sutarčių su Vokietija ir Pabaltijo šalimis, tarp jų ir Lietuva, principinį politinį įvertinimą. Šiandien malonu pranešti, kad toks mūsų požiūris TSKP Centro Komitete buvo supastas. Tačiau nemaža čia ir piktavališkų spekuliacijų.

Pastaruoju metu kai kurie Respublikos laikraščiai, rašydami apie Tarybų valdžios atkūrimą ir įtvirtinimą Lietuvoje, tiesiog mėgaujasi žodžiais „okupacija“, „kolonializmas“, „genocidas“. O ypač dažnai taip įvykius vertina Sąjūdžio ir kai kurių kitų neformalių judėjimų spauda. Masinės informacijos priemonėms stinga principingumo vertinant įvairius visuomeninius judėjimus, jų kai kurias nuostatas, trukdančias pertvarkai.

Mes suprantame, kad tik pliuralistinė spauda gali atspindėti platų visuomenės nuomonių spektrą – įvairių socialinių grupių ir judėjimų nuostatas. Tačiau partija privalo šiam nuomonių įvairumui suteikti konstruktyvų kryptingumą, kuris padėtų nuosekliai siekti pagrindinių pertvarkos ir visuomeninio atgimimo tikslų.

Šiandien mes turime dar kartą pabrėžti redaktorių ir žurnalistų – partijos narių atsakomybę už pertvarkos likimą. Ne visi šią atsakomybę supranta taip, kaip to reikalauja partinė drausmė ir partijos nario pareiga. Kai kurie komunistai, dirbantys masinės informacijos priemonėse, stokoja principingumo, aiškios pozicijos. Todėl kai kuriuose leidiniuose esama blaškymosi, stinga vertinimų aiškumo ir konstruktyvumo.

Ypač sudėtinga situacija susidarė Valstybiniame televizijos ir radijo komitete. Komiteto vadovai, nors ir suprasdami keliamus uždavinius, nesugebėjo jų įgyvendinti. Televizijos programose daug stichiškumo, pasikartojimų, paviršutiniškumo ir tendencingumo, apstu itin subjektyvių, neapgalvotų mūsų istorijos ir istorinių asmenybių vertinimo, etikečių klįjavimo. Ypač tuo pasižymi tokios laidos, kaip „Veidrodis“ ir „Labirintas“. Ekrane dažnai stinga laidų šeiminkų – kompetentingų, profesiskai ryžtingų ir sumanių vedėjų. Pastaruoju metu Televizijos ir radijo komitetas vargu ar atitiko valstybinio komiteto statusą. Jame ėmė vyrauti nevaldoma kūrybinė stichija. Teko sustiprinti komiteto vadovybę.

Labai aktuali partinės įtakos vietinei spaudai problema. Kai kurių rajonų ir miestų partijos komitetai pamiršo savo laikraščių redakcijas, paliko jų darbą savieigai. Partijos komitetai, jų sekretoriai privalėtų aktyviau bendradarbiauti su redakcijomis, dažniau

susitikinėti su žurnalistais, nevengti diskusijų su jais. Tik turėdami išsamią partinę informaciją, žurnalistai gali objektyviai atstovauti partijos komiteto pozicijoms. Dabar daugelis dirba informacijos deficito sąlygomis, todėl pasidavė kitų jėgų įtakai, jų darbe pasigendama sistemingumo ir kryptingumo. Rezultatas – kriterijų maišasis, užsitęsios tuščiagarbės diskusijos, kraštutiniai vertinimai, kurie nepadeda formuoti aktyvios skaitytojų mąstysenos, nepadeda žmonėms susiorientuoti prieštaringoje šiuolaikinėje situacijoje.

Pastaruoju metu dėl Centro Komiteto ir vietinių partinių organų nuolaidžiavimo miestuose ir rajonuose susiformavo gausus alternatyvinės spaudos būrys – keliasdešimt nesankcionuotų įvairių grupuočių bei sąjungų leidinių ir leidinėlių. Kai kurie iš jų bando propaguoti svetimas pertvarkai, net antisocialistines idėjas.

Yra spaustuvių, kurios savavališkai spausdina panašius leidinius ir spaustuviniu būdu. Leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komiteto vadovai privalo pareikalauti, kad spaustuvės laikytųsi jų pačių numatytos tvarkos ir nespausdintų nesankcionuotų leidinių.

Centro Komitetas demokratizuoja vadovavimo masinės informacijos priemonės stilių. Direktyvinius metodus keičia dialogu, diskusija. Tačiau spauda privalo pirmiausia tarnauti socializmo įtvirtinimo tikslams.

Tautinio atgimimo ir socialinės pažangos siekime ypatinga mūsų paspartis ir atrama – meninė inteligentija. Būtent meno terpėje pražysta ir šviečia visiems tauriausi humanistiniai idealai, čia vyksta nesibaigianti istorinė dvasingumo estafetė. Net sunkiausiais metais būtent čia išliko nepalūžę dvasios galiūnai. Čia taisyk buvo saugomas žmogaus suverenumas, jo prigimtinė teisė į mąstymo, jutimų, poelgių unikalumą, buvo ginama teisė į gimtąją kalbą.

Šiandien meno kalbą didžia dalimi pakeitė publicistika, memuarai, kaltinantys dokumentai. Tačiau neretai atsitinka taip, kad per žmogaus išgyvenimų prizmę, per jo kančią ir praradimus pradedama nematyti istorinių procesų, jų priežasčių ir dialektinių ryšių, bandoma tarsi kirviu iškirsti iš atminties stambius istorijos periodus, operuoti tik istorijos detalėmis.

O juk visa praeitis – tai žmonės, jų likimai ir darbai. Tai buvo dramatiška kova už žmogiškumą, būties prasmę, gimtosios žemės ateitį, ir šio proceso sudėtingumui įvardinti nepakanka vienos spalvos. Deja, neretai šito nepaisoma. Dar daugiau. Šių dienų politinėje kritikoje bei priešpriešose nemaža ir akivaizdaus amoralumo – melo, šmeižto, masinės psichozės kurstymo bet kokiomis priemonėmis. Ar tai neatsilieps ne tik mums, bet ir ateinančioms kartoms?

Pastaruoju metu kelia didelį susirūpinimą procesai, vykstantys jaunimo gyvenime. Vyraujanti visuomeninio politinio aktyvumo atmosfera pažadino ir jį. Jaunimas ryžtingai pasisako už visuomeninio gyvenimo demokratizavimą ir viešumą, aktyviai įsijungė į tautinio atgimimo procesą.

Komjaunimo Centro Komitetas stengiasi gilintis į vykstančius jaunimo tarpe procesus. Tačiau mus jaudina tai, kad dalis jaunų žmonių pasiduoda įvairiausių jaunimo grupių įtakai, atitrūksta nuo komjaunuoliškos veiklos.

Taip yra pirmiausia todėl, kad daugelyje mokymo įstaigų nėra reikiamų sąlygų vaikų ir jaunuolių, suburtų į šias organizacijas, kūrybinei iniciatyvai pasireikšti, kad nebuvo pasiruošę suteikti reikiamą metodinę konsultaciją jaunimo judėjimo klausimais Lietuvos Komjaunimo Centro Komitetas, Liaudies švietimo ministerija, Respublikiniai pionierių ir moksleivių rūmai.

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komitetas pritarė LLKJS Centro Komiteto ir V. Lenino pionierių organizacijos Tarybos sprendimams surengti šiais metais neeilinį Lietuvos komjaunimo XXII suvažiavimą ir Respublikos pionierių organizacijos sąskrydį, kur būtų priimtos komjaunimo ir pionierių organizacijos naujos programos. Komjaunimo Centro Komitetas turi atsakingai pasirengti šiems renginiams.

Partijos komitetams privalu atsižvelgti į visą jaunimo interesų spektrą, suteikti pagalbą juos realizuojant, daugiau pasitikėti jaunimu, įtraukti jį į svarbiausių ekonominio ir socialinio vystymo uždavinių sprendimą, visuomenės valdymą, pritarti tų grupių ir visuomeninių judėjimų veiklai, kuria siekiama atgaivinti tautines tradicijas, šviesti ir lavinti moksleivius ir studentiją.

Tam tikrą laiką nuošalyje nuo naujų reiškinių laikėsi Respublikos Profsąjungos. Dabar jos sukruto ir grįžta prie prigimtinių savo funkcijos – pirmiausia ginti darbo žmonių teises ir interesus. Tai labai gerai.

Ir vis tik profsąjungų noras neatsilikti nuo įvykių raidos kol kas labiau pasireiškia deklaracijomis.

Mes privalome padėti profsąjungoms sparčiau pertvarkyti savo veiklą. Suprantama, gerbdami jų savarankiškumą, mes neturime duoti tikslų receptų, kaip tai daryti. Svarbiausia, kad jos veiksmingai rūpintųsi kasdieniniais žmonių poreikiais, aktyviai prisidėtų prie savivaldos pradų stiprinimo, ekonominės reformos vykdymo, kad būtų demokratinamas pats profsąjunginių organizacijų gyvenimas ir jų veikla.

Mus labai jaudina ir pastaruoju metu susiklosčiusi padėtis aukštosiose mokyklose. Visuomenės mokslų bei karinių katedrų nesugebėjimas laiku pertvarkyti mokymo turinį ir formas sąlygojo studentų piketus, pagrįstą dalies profesūros ir dėstytojų nepasitenkinimą esama padėtimi.

Šiuo metu padėtis aukštosiose mokyklose kiek stabilizavosi. Pertvarkė ir atnaujino savo darbą karinės katedros, ryškėja visuomenės mokslų pertvarkymo kontūrai. Tačiau mokymo įstaigų partinių organizacijų pareiga pasirūpinti, kad šie mokslai išlaikytų tą pačią apimtį mokymo procese, kad nebūtų pažeistas pagrindinių privalomų disciplinų tarpusavio santykis.

Neramina padėtis Mokslų akademijoje. Atskiruose institute, pirmiausia Fizikos, Puslaidininkių fizikos, Filosofijos, sociologijos ir teisės, ypač jaučiasi, kad partinės organizacijos nesugeba paveikti kolektyvų nuotaikų ir nukreipti juos realaus darbo kryptimi. Neatsitiktinai pastaruoju metu ryškiai susilpnėjo mokslinio darbo intensyvumas daugelyje institutų, ištuštėjo mokslinių žurnalų redakcijų portfeliai. Kartu pasigendame argumentuoto objektyvaus mokslininkų žodžio spaudos puslapiuose, per televiziją ir radiją. Ir pirmiausia tai pasakytina apie humanitarinio profilio institutų darbuotojus, kurių pareiškimai neretai vietoj to, kad padėtų Respublikos vadovybei stabilizuoti padėtį, tik dar labiau kursto aistras. Tai nenormalu. Ne tik meninė, bet ir mokslinė inteligentija visada turi jausti atsakomybę už Lietuvos ateitį. O ypač dabar – persilaužimo metu.

Taigi į kokią pertvarkos aspektą bepažvelgtume, matome, kad dėmesio centre turi būti žmogus. Ir ne abstrakti, teoretikų sukonstruota schema, o gyvas konkretus žmogus, turintis savo istoriją, specifinius poreikius ir interesus.

Gyvename Lietuvoje, todėl pirmiausia mums ir rūpi žmonės. Žinoma, persitvarkymo procesas vyksta visoje šalyje ir todėl būtume neteisūs mėgindami nuo to, kas dedasi kitur, atsiriboti. Pastangos dirbtinai nuo kitų izoliuotis niekada nebuvo vaisingos, mes griežtai prieš jas sakome. Kartu mes už tai, kad, sprenddami bet kuriuos uždavinius, visada gerai suvoktume vienos ar kitos situacijos, įvairių jos apraiškų specifiką. Apie tai turime mąstyti ir šiandien, aptardami politinę situaciją Respublikoje.

Reziumuojant tai, kas sakytą, norisi dar kartą brėžti, kad patyrimas, kaupas po TSKP Centro komiteto 1985 m. balandžio mėn., akivaizdžiai rodo: persitvarkymas – vienintelis teisingas pasirinkimas. Kito kelio mes neturime.

Pasiekę tam tikrų laimėjimų šioje srityje, susidūrėme ir su labai rimtomis problemomis. Šalia lūkuriuojančių ir abejingų persitvarkymo proceso stebėtojų Respublikoje susiformavo ir tokios jėgos, kurios aktyviai skelbiasi, kad siekia jį spartinti, tačiau iš tikrųjų daugeliu savo veiksmų persitvarkymui trukdo.

Didelį aktyvumą parodė Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Atsiradęs kaip neformalus visuomeninis judėjimas, jis daug prisidėjo prie kai kurių aktualių pertvarkos uždavinių sprendimo. Deja, kuo toliau, tuo labiau daugelis Sąjūdžio vadovų ir narių suka iš persitvarkymo rėmimo į visiškos Lietuvos nepriklausomybės kelią.

Remdami Respublikos išstojimo iš TSRS idėją, kurią aktyviausiai propaguoja antisocialinė „Lietuvos laisvės lyga“, jie atsisako tų principų, kuriais remiantis ir kūrėsi Sąjūdis, stumia Lietuvą į pražūtį.

Susiklostė tokia situacija, kuri rodo, kad žymi dalis visuomenės gali susiskaldyti pagal tautinį požiūrį ir tarpusavyje konfrontuoti. To leisti negalima, nes tai griauja pačius persitvarkymo pagrindus, trukdo spręsti esmingiausius socialinius ekonominius ir kultūrinius uždavinius.

Šiuo sudėtingu momentu Lietuvos Komunistų partija, jos Centro Komitetas, LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, Respublikos vyriausybė, giliai suvokdami atsakomybę už Respublikos likimą, siūlo įgyvendinti tokią neatidėliotiną veiksmų programą.

Pirma. Imtis ryžtingų priemonių, kad būtų sutelkti visi Respublikos partinės organizacijos nariai LKP Centro Komiteto rinkiminės platformos pagrindu, kad įsivyratų jų pažiūrų svarbiausiais visuomeniniais politiniais klausimais vienybė.

Pagrindinė idėja, kuri gali ir turi suvienyti komunistus, visus geros valios žmones, – Lietuvos suverenitetas TSRS sudėtyje. Pirmiausia ekonominio savarankiškumo koncepcijos įgyvendinimas. Politinį atgimimą turi lydėti dorovinis atgimimas.

Antra. Reikia ryžtingai nutraukti spaudoje, televizijos ir radijo laidose, įvairiuose neformalių organizacijų leidiniuose varomą Komunistų partijos, pirmiausia Lietuvos Komunistų partijos ir jos vadovų, juodinimo kampaniją. Negalime leisti, kad stalinizmo ir stagnacijos metais įsivyravęs socialistinės tikrovės lakavimas būtų pakeistas savo lygia-verčiu antipodu – visko, kas pasiekta kuriant naują gyvenimą, juodiniu. Teorinis Tarybų valdžios demontavimas – ypač didelis pavojus dabartinėmis sąlygomis. Jam komunistai, visi sąmoningi Tarybų Lietuvos gyventojai turi kuo aktyviausiai priešintis.

Trečia. Privalome užkirsti kelią bet kuriam nacionalinio išimtinumo propagavimui ir nacionalinės nesantaikos kurstymui, griežčiau taikyti įstatymą asmenų, užsiimančių šia veikla, atžvilgiu. Būtina artimiausiu metu priimti normatyvinį aktą, numatantį atsakomybę už pažeidimus organizuojant mitingus bei demonstracijas.

Ketvirta. Svarbu padidinti asmeninę komunistų atsakomybę už tai, kokį vaidmenį ir kaip jie atlieka dalyvaudami neformalių visuomeninių judėjimų ar organizacijų veikloje.

Penkta. Partijos miestų ir rajonų komitetai privalo aktyviai skatinti neformalių judėjimų, stovinčių socializmo pozicijose, suvienijimą, telkti visus sąmoningus ir aktyvius darbo žmones, nežiūrint to, ar jie šiems judėjimams priklauso, ar ne, – į bendrą darbą, į bendrą liaudies frontą pertvarkos uždaviniams spręsti.

Lietuva – visų mūsų gimtieji namai. Visuomeninis gyvenimas labai dinamiškas, o jo padariniai sunkiai prognozuojami. Todėl LKP Centro Komiteto biuras rekomenduoja partijos miestų ir rajonų komitetams, pirminėms partinėms organizacijoms sistemingai nagrinėti politinę situaciją vietose, atidžiai aiškinti žmonėms mūsų poziciją ir su ja susijusius sprendimus. Turime padaryti viską, kad Respublikos partinė organizacija visiškai atliktų visuomenę vienijančios ir nukreipiančios jėgos vaidmenį visų mūsų labui, atgimusios Lietuvos ateities vardan.

IŠ ROMUALDO OZOLO PALIKIMO

RIBA

Pasaulio veidą formuoja tos tautos, kurios kuria valstybes – savo laisvės gynimo įreninius.

Lietuviai visą savo istorinį gyvenimą tuo ir tesirūpino: kaip ją sukurti, kaip apginti, kaip atkurti, kaip stiprinti.

Yra du labai ryškūs tų rūpesčių tarpsniai – Karalystės bei Didžiosios Kunigaikštystės ir Pirmosios bei Antrosios Respublikų. Visa kita – gryniosios bei aksominės okupacijos.

Tų tarpsnių, arba epochų, skiriamasis bruožas – lietuvių etnosio vieta Lietuvos valstybėje.

Karalystė iš dalies, o Kunigaikštystė be išlygų yra inicijuojamos lietuvių genties, jėga ir susitarimais telkiančios pirmiausiai baltų gimines, o vėliau prijungiančios slavus ir pajungiančios kitas padermes. Tai yra daugiatautė valstybė. Kai kas ją vadina paprasčiausia imperija. Kai kas – „rekonkista“, t. y. sugrįžimu į kažkada baltiškas, bet jau suslavėjusias erdves. Taip ar kitaip, tačiau imperija patiria visišką fiasko: Krėvos unija ji paskelbiama Lenkijos karaliaus tėvonija, Liublino unija – juridškai aiškia Karūnos priklausomybe, o 1791 metų Lenkijos Respublikos konstitucija – viena iš trijų Lenkijos žemių. Lietuvą ant pasaulio veido uždengė Lenkija. Greitai ir šią padengė galingesnės imperijos.

Kodėl žlugo lietuviškasis etnosų konglomeratas, vadinamas Didžiąja Lietuvos Kunigaikštyste? Todėl, kad kolektyvinės atsakomybės nebūna, o vieni lietuviai turėjo per maža galių visapusiškai tvarkyti tautų ir tautelių galybę, kuri gyveno savo interesų kupiną gyvenimą, o tais interesais žaidė užnugary įsitaيسės kaimynas. Lietuvių imperijos likimas galėtų būti geras pavyzdys eurokomisarų kuriamai imperijai, bet kas gi mokosi iš istorijos, jeigu visa istorija tėra ateinančiųjų nenoro mokytis iš nueinančiųjų istorija!

Lietuvos Respublika 1918 metais buvo sukurta kitu pagrindu – kaip etniškai vienalytė valstybė, kitataučius toleruojanti tiek, kiek jie sutinka būti Lietuvos piliečiais, t. y. lojaliais valstybę atkuriančiam etnosui. Taip padaryta ne tiek mokantis iš istorijos (garbinti tie patys kunigaikščiai), kiek neturint pasirinkimo: nei lenkams, nei rusams, nei vokiečiams lietuvių valstybės nereikėjo, lietuviai kaip darbo jėga puikiausiai tiko kuriamų valstybių erdvėse ir lietuviams teko sukilti prieš visą pasaulį dėl savo laisvės ir kovoti patiems.

Valstybę at(su)kurti pavyko, tačiau apginti – ne. Okupacija parodė: jeigu valstybės negina tautos politinis elitas, ją imasi ginti pati tauta, jei tik ji morališkai gyva. Lietuvos Karas po karo, arba Partizanų karas su Valstybės atkūrimo deklaracija, irgi galėtų būti gera pamoka eurokomisarams, jeigu tik jie vardan draugystės su Rusija mūsų partizanų nepaskelbs teroristais.

Pusės amžiaus okupacija nepribaigė lietuvių – už nugaros kaip gyvą pavyzdį ir priesaką jie turėjo juridškai tikrai nepriklausomą valstybę. Tai buvo viena iš svarbiausių prielaidų 1990 metų kovo 11-ajai. Ir nors 2004 m. gegužės 1-ąją mes vėl pasiprašėm daugiatautės bendrijos globon, juridškai užbaigdami Antrosios Respublikos egzistavimą ir pradėdami Lietuvos kaip Europos Sąjungos respublikos gyvenimą, okupacija mus tebemoko ir dabar: išmokę gyventi nelaisvėje, privalom išmokti gyventi laisvėje ir pagaliau visiems laikams sugrįžti namo – į save kaip į lietuvius ir į savo žemę kaip Lietuvą.

Tai – didis uždavinys. Kunigaikštystė buvo sukilimas prieš primetinėjamą svetimą tikėjimą ir gyvenimo būdą, o nuo Respublikos sukūrimo mes pradėjom revoliuciją – pasipriešinimą savo pačių prigimties ir istorijos primestoms negalioms bandydami tapti modernia savo mentalitetu, gyvensena ir tikseną pasaulio tauta.

Sekasi mums sunkiai.

Mes dar mieliau sutinkame mirti, negu kovoti už gyvenimą.

Mus dar ir dabar tebetraukia paklusti, o ne pasipriešinti, kad ir kokie absurdiški būtų reikalavimai.

Mes ir dabar dar labiau vertinam gudrumą, o ne protą, neviltį, o ne viltį, pasyvumą, o ne aktyvumą, malonę, o ne pergalę.

Daug asmens nekonstruktyvumo savybių yra tapę viešojo gyvenimo normomis. Todėl taip lengva bet kurio lygio manipuliatoriui mums pristoti vertybinį, o ne principų lygmens požiūrį į gyvenimą.

Visa tai – norim mes to ar ne – teks įveikti: mūsų gyvenimo būdu įtvirtinti ne pasyviojo, o aktyviojo žmogaus elgseną, vairuojamą tautinį gyvenimą kuriančių principų, o ne laisvosios rinkos vartotojų peršamų vienadienių vertybių.

O kol kas mūsų valstybė pamažu skęsta. 2004 m. gegužės 1 d. įstodami į Europos Sąjungą, mes netekome didelės dalies suvereniteto, kurį buvome atkūrę 1990 m. kovo 11 d., taigi turime jau ne nepriklausomą, o sąjunginę valstybę, kurią eurobiurokratai tolydžio vis stipriau pančioja unitariniais ryšiais. Mes tebekalbame apie Lietuvą kaip apie Kovo 11-osios Respubliką. Tai – mūsų politinio elito melas, kurį būtina demaskuoti ir nukenksminti.

Per Antrosios Respublikos metus (1990–2004) mes nesukūrėme nieko reikšmingo nacionaliniu lygmeniu, nes „dalijomės“ ir persidalijom okupanto paliktą bei Respublikos nacionalizuotą turtą – elektrines, elektros tinklus, naftos perdirbimo įmones, dujotiekius, tarybinių ir kolektyvinių ūkių palikimą.

Negana to, investicijų „pritraukimo“ į Lietuvą pretekstu užsienio bankų kontrolei perleidom savo finansų sistemą, pramonę, komunalinį ūkį, uostą su visais laivynais, naftos pramonę, elektros energetiką ir kita.

Tolydžio užgriūnančios finansų krizės, nedarbas ir propaganda iš Lietuvos išvijo bei ištraukė milijoną žmonių. Ištuštėjo kaimai ir miesteliai, kultūros centrai ir mokyklos. Pastarosios mokslo ir studijų, sveikatos apsaugos ir socialinės saugos reformos skurdžiais pavertė daugiau kaip pusę Lietuvoje likusių gyventojų.

Dėl atkurtosios valstybės įtvirtinimo nesėkmių mes dažniausiai kaltinam patys save. Neabejotina: esam dėl daug ko kalti, ir visų pirma dėl to, kad laisvę supainiojom su nepriklausomybe. Laisvę pasinaudojom bėgdami nuo savo valstybės problemų kitur, kur galima buvo uždirbti daugiau, tegul ir vergiškomis ir absoliučios priklausomybės nuo užsienio darbdavio sąlygomis. Vergavimas pagal šiuolaikinės vergvaldystės sąlygas – už prasimaitinimą be atsakomybės valstybei – pasirodė priimtinesnis nei nepriklausomybė, nes ši buvo laisvė su atsakomybe savo visuomenei, savo tautai. Lietuvių intelektas nebuvo subrendęs nepriklausomybei, nes nepriklausomybė iškovojojama, o mes ją pasiėmėme palankiai susiklosčiusių aplinkybių dėka.

Kad ir pripažindamas mūsų pačių atsakomybę dėl mūsų nesėkmių, esu iš tų, kurie kategoriškai nesutinka su juoda saviplaka, naudinga tik satelitiškam elitui, bet anaipatol ne tautai ir valstybei. Kokiu laipsniu esame priklausomi nuo globalių politikos poslinkių bei postūmių ir kaip?

Dabar Lietuvos istoriją baigia užtemdyti Lietuvos vardo tūkstantmečio minėjimo pompastika, paremta globalizatoriams parankiu istorijos rašytinio paliudijimo principu, nors raštu fiksuotas faktas taip pat nevienareikšmis, o iš principo rašytinis faktas tereiškia krikščionybę paremtos europinės civilizacijos žingsnį „barbarų“ žeme. Lietuviai ir Lietuva tikrai ne tūkstantį metų skaičiuojanti tauta ir valstybė – tūkstantis metų tereiškia krikščionybę paremto valstybingumo įtvirtinimo žingsnius. Lietuvių christianizacija nėra užsibaigusi ir šiandien.

Ne mažiau svarbų poveikį Lietuvai darė ir civilinės Europos idėjos bei su jomis susiję įvykiai, prasidedantys su Didžiąja prancūzų revoliucija, kuri valstybės dvasine substancija paskelbia laisvę, lygybę ir brolybę, o jos kūrėju – pilietį, valstybei lojalų asmenį. Nuo to prasideda moderniosios demokratijos kūrimosi procesas, kurio rezultatas yra nacionalinės valstybės su skirtingomis savo vertybėmis, bet tapačiomis principais demokratijomis.

Visi karai nuo tol yra karai dėl nacionalinių valstybių interesų, visi pavergtų tautų judėjimai yra nacionalinio išsivadavimo judėjimai. Puikiai žinome, kad dėl Europos persidalijimo pagal didžiųjų Europos valstybių „nacionalinius interesus“ vykusiai pasinaudojo ištisa juosta Vidurio Europos tautų, tarp jų ir Lietuva, respublikos forma atkūrusi savo valstybę ir realizavusi lietuvių tautos nacionalinę interesą.

Tebekariaujant dėl didžiųjų tautų interesų pirmąjį visą pasaulį apėmusį karą, jau kilo pagal vieno socialinio sluoksnio interesus pasaulio pertvarkymo judėjimas, pavadintas komunistiniu, kaip valstybinę tvarką įsikūnijęs Rusijos suburta Tarybų Sąjunga. Tai buvo pirmas aiškus pasaulio globalizacijos projektas: „pasaulinė proletarinė revoliucija“ turėjo raudonu žiedu sužydinti visą žemę¹. Kaip desperatiškas atsakymas į komunistinį pasaulio sutvarkymo projektą gimė fašistinis – vienos tautos valdomo pasaulio – projektas. Antrasis pasaulinis karas buvo dviejų didžiųjų pasaulio sutvarkymo idėjų susidūrimas, pareikalaavęs per 20 milijonų žmonių aukų ir pasibaigęs faktine komunistų pergale. Europos paimti Maskva nepajėgė, tačiau Vidurio Europa pateko vasalinėn priklausomybėn, o Baltijos šalys, taigi ir Lietuva, – okupacijon.

Užsiėmęs karo sugriautų ūkių atkūrimu ir prasidėjusiu „šaltuoju karu“, pasaulis ne labai pastebėjo du esminius įvykius: 1949 metais paskelbta „Visuotinė žmogaus teisių deklaracija“, o 1952 metais – šešių šalių ekonominė Pleno, geležies ir anglies naudojimo bendrija. Abu jie – vienas teisėje, kitas ekonomikoje – reiškė viena: nuo šiol ne tik nacija, ne tik proletariatas ar kitas kuris nors žmonių sluoksnis, o atskiras žmogus tampa atsakaitas tašku bet kuriems tarpusavio santykiams reguliuoti, o jų gyvenimą į visuomeninį būvį jungs ne tik plieną ir anglį bendrai naudoti susitariančių valstybių susivienijimas. Miglotasis skaidymosi ir vienijimosi („skaldyk ir valdyk“) projektas pasirodė fantastiškai patrauklus bet kuriam bet kokios ir bet kurios valdžios skriaudžiamam asmeniui, o kad jis buvo mirtinas komunistiniam totalitarizmui, – buvo netgi nuostabu: kovotojai dėl žmogaus teisių tapo pirmaisiais komunistinio totalitarizmo griovėjais. Lietuva jų dėka taip pat signalizavo apie savo pavergtį. Jis buvo pravartus ir komunistuojančiam Europos intelektualiniam elitui, tolydžio keliančiam analogiško maskvietiškajam susivienijimo idėją. 1993 m. buvo įkurtas jau penkiolikos šalių politinis susivienijimas, pasivadinęs Europos Bendrija ir disponuojantis būtiniausiomis politinių susitarimų administravimo institucijomis.

Iki to momento įvyko epochinės reikšmės įvykis: išnaudojusi gamtos plėšimu paremtos ekonomikos resursus, žlugo komunistinė imperija – Tarybų Sąjunga. Atkurdamą savo valstybinę nepriklausomybę, Lietuva pati svariai prisidėjo prie jos sužlugdymo.

Dar vienas pokario įvykis nutiko 1947 metais Breton Vudse, kur buvo dar platesniu mastu susitarta dėl naftos naudojimo pasaulinių standartų ir nuostatų. Šis susitarimas pradėjo pasaulinę „naftos ekonomiką“ ir dolerio kaip tarpusavio atsiskaitymų valiutos viešpatavimą. Ir po Antrojo pasaulinio karo visame pasaulyje karai siautėjo ne tik dėl komunistinės pasaulinės ekspansijos, bet ir dėl resursų, ypač – naftos ir dujų, visos XX a. antrosios pusės energetikos pagrindų. Vietnamo, Angolos, Afganistano karai buvo dar ideologiniai. Po Afganistano jie visi tapo tik resursų karais. Antrasis pasaulinis karas, milžiniškas pasaulio laužas, sudegino pasaulio idėjinio sutvarkymo iliuzijas. Jis buvo iš tiesų didis karas dėl idėjų. Vardan jų buvo išdeginti didieji XIX–XX amžių ekonomikos ištekliai, žmonės reikalavo žadėtosios gerovės valstybės, o kurti jos nebebuvo iš ko.

¹ Cituoju: „Apsistosim, kai raudonu žiedu visa žemė skaisčiai pražydės“ (Salomėja Nėris).

Garsioji Ronaldo Reigano „reiganomika“, leidusi mobilizuoti tokius kapitalo išteklius, kurie įgalino finansuoti „žvaigždžių karo“ programą, galutinai sudeginusią Tarybų Sąjungos finansinius išteklius ir Maskvą privertusią įsitikinti, kad tarybinė civilizacija išsemta ir negali konkuruoti su amerikietiška, buvo ne kas kita, o „laisvosios rinkos“ ekonomika. Margaretos Tečer, vadinamosios geležinės ledi, dėka įmonės buvo išlaisvintos nuo socialinės atsakomybės ir galėjo keliauti per pasaulį ieškodamos pigiausios darbo jėgos, po savęs palikdamos armijas bedarbių ir neteisėtas municipalines sutartis. Tai buvo rojaus metas didiesiems industriniams rykliams ir greito pelno sukčiams bei spekuliantams valiuta: nacionalinių valstybių sienų nepripažįstantis doleris kūrė tokias supranacionalines pinigines mases, kurios gyveno praktiškai jau nepriklausomą nuo kokių nors stabilizuojančių faktorių (padengtumų auksu, prekėmis ar kitomis materialinėmis vertybėmis) gyvenimą. Dolerio naujų emisijų teises perėmus privačiai įmonei, žalieji banknotai pamažu blyško darydamiesi labiau panašūs į popierių, užtat banknotų netrūko niekur. Dar 1993 metais du paslaptingi italai vaikščiojo po Seimą ir pasirinktinai teiravosi, ar ilgai, Seimo nario nuomone, doleris išliks pasauline valiuta. Šiandien puikiai žinom, į ką atvedė „finansinis kapitalizmas“, pradžioje davęs Džordžą Sorošą, klasikinį spekuliantą dolerio kursų neatpatumu, galų gale – Bernardą Meidofą, chrestomatinį tuščios monetarinės piramidės meistą, o jų tarpe – finansinius burbulus įvairiose verslo srityse (populiariausi buvo būsto ir kito nekilnojamojo turto burbulai) pūtusių ir bankrutavusių, tokių kaip „Lehman Brothers“, virtinę per visas JAV ir ES. 2009 m. balandžio mėnesį vietoj G-8 buvo oficialiai sukurta G-20 institucija, o rugsėjį ji pripažino, kad Vakarai nebėra vienvaldžiai pasaulio ekonomikos viešpačiai.

Tai nebuvo jokia naujiena. Kinija, sukaupusi beveik du trilijonus dolerių, ne pirmą kartą jau baudėsi rinktis kitą tarpusavio atsiskaitymų valiutą į priekį tyliai stumdama juanį. Brazilija ir Argentina dar 2007 metais susitarė tarpusavio atsiskaitymus vykdyti nacionalinėmis valiutomis dolerį pasilikdamos rezerve. 2009 m. pabaigoje nacionalinėmis valiutomis atsiskaityti pradėjo Libija ir Marokas.

Kai tik pasirodė pranešimai apie Europos Bendrijos valiutą – pradžioje ekiu, paskui eurą, – aš prisimindavau tuos du paslaptinai Seime slankiojusius bei dolerio ateitimi besidominčius italus ir klausdavau savęs: ar ta „bendra ekonominė erdvė“ – pradžioje Europos Bendrija, paskui Europos Sąjunga – nėra mirštančios JAV ekonomikos ir tolydžio vis beviltiškiau blykstančio dolerio rezervinės ekonomikos ir rezervinės valiutos kūrimo vieta? Dabar matau pernelyg patikliai mąstęs apie Vakarų civilizacijai priklausančių tautų ir valstybių bendrumą bei solidarumą, nekalbant apie krikščioniškąjį altruizmą: juk jeigu viskas matuojama nebe idėjine bendryste, o pinigais, tai kas tau „laisvos rinkos“ konkurencijos sąlygomis, leidžiančiomis imti tiek, kiek sugebi, atsisakys savo dalies vardan kito? Kad Europos Sąjunga nebus tapati Jungtinėms Valstijoms, paaiškėjo tuoj pat, kai iškilo NATO ir Europos ginkluotųjų pajėgų klausimas. Dabar jis atidėtas Briuseliui užsiėmus ES konstitucijos (= Lisabonos sutarties) ratifikavimo rūpesčiais ir ekonominės recesijos įveika, tačiau iškils, vos tik pasitaikys patogi proga. Pagaliau dar viena aplinkybė: reikia leisti JAV pralaimėti Afganistane taip, kaip pralaimėjo Rusija, – tada Valstijos pamažu eis į dugną, o Briuselis (= Berlynas) bus padaręs visus reikalingus susitarimus su Maskva dėl JAV palai-kymo bendroje Šiaurės pusrutulio priešpriešoje su Pietumis – Kinija ir Jungtine Arabija.

Nepaisant to, kad euras šiandien yra kotiruojamas aukščiau už dolerį, jis tebėra dirbtinė valiuta, kokia buvo ir tarybinis rublis, nors šis buvo netvarus dėl pernelyg konsoliduotos ekonomikos. Eras yra netvarus dėl to, kad ES ekonomika yra pernelyg nekonsoliduota, pernelyg stipriai determinuojama nacionalinių valstybių. Štai dėl ko taip spaudžiama Lisabonos sutartis – juridinė tokių ekonomikų unifikavimo ir euro optimaliausio aptarnavimo priemonė. Federacinė valstybė Europoje bus sukurta per kraują ir ašaras, nesvarbu, kad

tam bus naudojamos kitos priemonės, negu buvo naudojama Rusijoje XX a. pradžioje. Kad yra būtent taip, rodo ir dirbtinis – mobilizaciją primenantis – europiečių konsolidavimas¹, ir – pagaliau – dirbtinio Europos piliečio konstravimas, visiškai atitinkantis tarybinio piliečio juridinę bazę ir parametrus.

Ką visa tai reiškia, galima suprasti pažvelgus į žemumas po propagandos debesėliais. O po jais – didžiausia Europos Sąjungos ekonomika – Vokietijos ekonomika su savo vokiškaisiais nacionaliniais interesais².

Po visomis sąjungomis visais laikais slėpėsi didvalstybės.

Lietuva nesugebėjo tapti didvalstybe, nors buvo didi, sukūrusi tokią savigynos imperiją, kokia buvo Didžioji Lietuva, kitų mums primesta vadintis Didžiąja Lietuvos Kunigaikštyste. Šiandieninių jos vadovų protu, raktas į visų problemų sprendimą – kuo greitesnis euro įsivedimas. Tai valstybę dar kartą prapančiusios jos piemenų požiūris. Požiūris žmonių, kuriems nelieka kitos išeities, kaip pasirinktu keliu nueiti iki galo: integruotis į naujosios sąjungos – Europos Sąjungos – priklausomybę ir prisiimti kolektyvinę, arba supranacionalinę, o ne savarankišką, arba nacionalinę, atsakomybę tautos, dar kartą atkūrusios Lietuvos valstybę, likimui³. Kai viskas ne tik Lietuvoje, bet ir Europoje, taip pat visame pasaulyje matuojama jau tik pinigų kiekiu, kitokio kriterijaus vargu ar galima tikėtis ne tik bandant vienas kitą suprasti, bet ir mąstant, kai liekama akis į akį su savo sąžine.

Su džiaugsmu 1990-aisiais atkurtas litas jau šiandien yra internacionalizuota valiuta: susietas su doleriu ir euru vadinamuoju jo vertės reguliavimo krepšeliu, jis tik sąlyginai – tiek, kiek tai pakenčia tarptautinės valiutų ir finansų kotiravimo institucijos, – žymi realiąją Lietuvos atkuriamos ekonomikos vertę. Absoliutaus lito savarankiškumo nėra ir negali būti – tarpusavy susiję ir doleris, euras, rublis ir juanis. Tačiau litas nėra simbolinė valiuta. Litas vis dėlto žymi tegul ir apgailėtiną Lietuvos ekonomikos netapatumą jokios kitos valstybės ekonomikai ir manifestuoja jos savarankiškų procesų bei veiksmų galimą produktyvumą. Kad tokių veiksmų ir procesų stoka – ne litas kaltas, nors ir bandomas apkaltinti. Neveltui jau daugelis lietuvių linę ir paskolas imti eurai arba doleriais.

Net ir dėl šių aplinkybių litas nenustoja būti nacionaline Lietuvos valiuta, nes būtent juo oficialiai skaičiuojami ir mokesčiai, ir kaupiamas bei skirstomas biudžetas, rūpinamasi apsauga nuo devalvavimo ir kt. Kad ir kaip suvaržytas, supančiotas ar apkarpytas, litas yra mūsų valstybės ekonomikos savarankiškumo žymuo, finansų sistemos politinės nepriklausomybės ženklas. Kas rūpinasi atsikratyti lito ir kuo greičiau įsivesti eurą, siekia kuo greičiau atsisakyti nacionalinės valstybės atributų taipgi ir finansų srityje.

Litas yra amžinas tiek, kiek amžina Lietuvos valstybė. Atkuriant nacionalinę valstybę ir ją skelbiančios tautos suverenitetą, lito kaip nacionalinės valiutos atkūrimas vėl kils kaip vienas svarbiausių lietuvių tautos uždavinių.

Kokia svarbi buvo Lietuvos bankų sistema, rodo tas faktas, kad Lietuvos taupomasis bankas buvo „privatizuotas“, o tiesiai sakant, perduotas valstybinio Švedijos banko dispozicijon „priverstinai savanoriškai“ – tai buvo sąlyga, kurios įvykdymas reikė švedų mums teikiamas bankines garantijas. Ką visa tai reiškia šiandien, rodo tas faktas, kad Lietuva neturi nė vieno netgi tarptautinėms paskoloms administruoti tinkamo banko, ir Vyriausybė yra priversta mokėti procentus „Swedbank“ netgi už savo pačių paskolų Lietuvos valstybei administravimą. O administravimo sąlygos tokios, kad smulkus ir vidutinis verslas yra praktiškai visai blokuojami, tuo pat metu bankui intensyviai superkant žemę ir būstus, statytus kreditavimo burbulo, kurį sukėlė patys bankai, sąlygomis. Finansų krizė Lietuvoje yra sukelta aktyviai dalyvaujant švedišku bankų valdomam skandinaviškam kapitalui. Jo pasekmės – dar viena „privatizavimo“ ir emigracijos banga. Šis „privatizavimas“ bus užsieniečiams leidžiamos nuo 2011 metų įsigyti žemės perėmimas, bankų kredituotų būstų nusavinimas bei visos lietuvių iki šiol sukurtos ekonomikos infrastruktūros perėmimas.

¹ Kas pamiršo šūkį „Būk europiečiu!“, beveik genetiškai tapačiu šūkiui „Užsirašei į frontą“ 1941 metais!?

² Be kita ko, šiuo aspektu kur kas suprantamesnis darosi Čekijos prezidento Vaclavo Klauso pjūdyms: jis reikalauja garantuoti, kad iš Čekijos po karo išvaryti vokiečiai Čekijoje žemės neatgaus.

³ Šiandien skleidžiamas mitas, kad nepriklausomybę atkūrė intelektualų grupelė, o ne tauta, yra pralaimėjusiojo elito bandymas kaip nors pridengti savo bankrotą: girdi, mes atkūrėm, o jūs, tauta, nukūrėt.

Ši emigracijos banga bus dabar dar esančios lietuvių tautos kaip populiacijos atsistatymo galimybių sunaikinimas. Per du dešimtmečius bus sunaikinta tai, ko net represijomis nepajėgė sunaikinti Rytų okupantai.

Lietuviai mano gyveną laisvi ir nepriklausomi. Iš tiesų jie gyvena nei laisvi, nei nepriklausomi. Laisvę jie turi tik rinkdamiesi emigraciją, alkoholizmą ir narkomaniją arba įvairių rūšių savižudybę. Nepriklausomybė šiandien yra tapusi vis didinamais mokesčiais ir vis mažinamomis socialinėmis išmokomis.

Neveltui daug kas jau sako: GANA!

Rankraštis, 2009 m. spalio 20 d.

Romualdo Ozolo nuotrauka. Vilnius. 1987 m.

Zenono Nekrošiaus nuotrauka. „Atgimimo“ archyvas.

MĄSTYMAI**ALVYDAS JOKUBAITIS****AR ŠIMTMETIS REIŠKIA ATISISVEIKINIMĄ
SU TAUTINE VALSTYBE?**

Lietuviai turi kalbėti apie galimą tautos ir valstybės išnykimą, nes būtent iš tokių samprotavimų atsirado modernioji tauta ir valstybė. Tai nėra koks nors nesusipratimas. Užtenka priminti, kad pusę pastarojo šimtmečio lietuviai gyveno be valstybės. Tautinis atgimimas prasidėjo suvokus tautinės savimonės neturėjusios tautos išnykimo grėsmę, kuri niekada nepasitraukė iš lietuvių gyvenimo. Tautinis atgimimas prasidėjo dramatiškais laikais, kai nebuvo ne tik valstybės, bet ir modernios tautos. Reikėjo sukurti naują tautą ir tik po to buvo galima imtis savo valstybės statybos darbų. Tai du sudėtingi politiniai uždaviniai. Su tauta pasisekė labiau negu su valstybe. Lietuviai ne tik atlaikė sovietinę okupaciją, bet ir rado jėgų atkurti nepriklausomą valstybę. Iššūkiai nepriklausomybei jiems yra toks pat suprantamas dalykas, kaip vokiečiams punktualumas, o italams jo nebuvimas. 1939 metais „Naujoji Romuva“ Stasio Šalkauskio klausė: „Kaip vaizduojatės Lietuvos ateitį?“ Atsakymą Šalkauskis baigė pranašiškais žodžiais: „Toliau jau norėčiau ne kalbėti, bet rėkti.“

Artėjančio šimtmečio proga reikia pasidžiaugti, kad šiandien kol kas dar galime kalbėti, o ne rėkti. Prieš ištardamas pranašiškus žodžius, Šalkauskis nurodė kelis artėjančią politinę katastrofą paaiškinančius argumentus: lietuviai neturi tinkamo kultūrinio apsiginklavimo; ilgisi svetimos valdžios; yra moraliai nuginkluoti. Tai dabartinės Lietuvos valstybės negalios, kurias galima apibūdinti kitais žodžiais: lietuviai kuria kultūros praradimo kultūrą; save vadina suverenios tauta, tačiau džiaugiasi bet kuria proga, kai šalis valdoma Briuselio direktyvomis ir finansais; neturi aiškaus atsakymo į moralinę prasmę turintį klausimą – kodėl toliau prasminga likti lietuviams.

Šalkauskis klydo manydamas, kad tautinė valstybė yra išskirtinė kultūros saugotoja. Jis nesuprato, kad ši valstybė ne tik nesuteikia „kultūrinio apsiginklavimo“, bet jį naikina. Tiek tautinė valstybė, tiek Europos Sąjunga grindžiamos ta pačia kultūros filosofija. Europos Sąjunga yra bandymas tautinių valstybių ydas šalinti ydingu metodu. Prabėgęs šimtmetis leido suprasti, kad tautinę valstybę gali sugriauti ją sukūrusi filosofija. Ši valstybė panaši į rusišką matriošką, kai atidarius vieną žaislą, būtinai randamas kitas. Tautinė valstybė yra multikultūralizmo kūrinys, kurį ir naikina multikultūralizmas. XIX amžiuje lietuviai reikalavo, kad būtų pripažinta jų kultūra. Sovietmetis jiems primetė pirmą didelį išbandymą – lietuviai kaip tauta buvo priversti gyventi kartu su kitomis savo kultūrinį tapatumą ginančiomis tautomis, pavadintomis Sovietų Sąjunga. Pokomunistiniu laikotarpiu jie išvydo anksčiau nematytas multikultūriškumo puses. Paaiškėjo, kad į tautą – kaip į matriošką – sudėta daug daugiakultūriškumo. Atsirado feminisčių tapatumas, prie kurio prisijungė kitų lytinių orientacijų tapatumas. Dar iki šių naujų tapatumų pasirodymo susvyravo lietuvių religinis tapatumas. Lietuvių politikai pradėjo manyti, kad 1918 metų stiliaus nepriklausomybė yra per didelis išbandymas, todėl būtina sugalvoti ką nors lengvesnio. Europos Sąjunga duoda progą ją paversti kažkuo kitu. Po valstybės priedanga ugdomi lieturopiečiai. Benediktas Andersonas pagarsėjo teze, kad tauta yra įsivaizduojama bendruomenė. Daugybė požymių rodo, kad reikia kalbėti apie įsivaizduojamą Lietuvos valstybę. Jeigu Lietuvos interneto portalai ir televizijos nustotų kalbėti apie valstybę – jos ir neliktų.

Paskutiniame, gal trečiame nuo galo, vagone važiuojantys Lietuvos politikai įsivaizduoja esantys traukinio vairuotojai, tačiau iš tikrųjų jie yra tik geležinkelio kasininkai, pardavinėjantys bilietus emigrantų išvykoms.

Daugiakultūriškumas yra daug rimtesnis iššūkis Lietuvos valstybei, negu atrodo jos šalininkams. Griaunamas ne tik tautinis tapatumas, bet primetama daugybės kitų tapatumų revizija. Tai, ką sociologai vadina tautos tapatumo pasikeitimais, moralės požiūriu dažnai yra tautinės valstybės išdavystė. Nė vieno Lietuvos tautinio atgimimo veikėjų darbuose nerastume dabartinę tautą lydinčios kultūros aprašymo. Tautinis atgimimas nebuvo vien siauras nacionalizmas, bet reiškė galingą kultūrinės kūrybos akstiną. Tautinio atgimimo sąjūdžių lyderiai siekė naujai besiformuojančią tautą pakylėti kultūrinių hierarchijų laiptais. Kuo labiau naujai besiformuojanti lietuvių tauta siekė aukštosios kultūros, tuo stipriau buvo vaduojamasi iš siauro nacionalizmo. To šiandien nenori matyti Europos Sąjungos šalininkai, kuriems tautinė valstybė būtinai reiškia atsilikimą ir uždarumą. Vietoj lipimo kultūrinių hierarchijų laiptais jie siūlo užmiršti hierarchijas. Pirmiausia jie pašalina tautinės valstybės kultūrinės intencijas, o paskui siūlo šio pašalinimo užmarštį. Valstybės šimtmetį švenčiame su tautinę valstybę griaunančiu įsitikinimu, kad net Lietuvos valstybės priešai gali dirbti Lietuvai. Tai skaudžiausias pokomunistinės Lietuvos valstybės patyrimas. Kai sovietinių okupantų kolaborantai sugebėjo tapti politiniu elitu, Lietuvoje buvo panaikinta politinė išdavystė. To panaikinimo padariniai sunkūs. Ten, kur nebijoma politinės išdavystės, nelieka vietos valstybei. Turint aiškų išdavystės Rytuose supratimą, toks pat aiškumas reikalingas Vakaruose. Politikai gali prisigalvoti keisčiausių idėjų, tačiau valstybė reikalauja skirti išdavystę ir jos priešingybę. Savo valstybę gerbiantys piliečiai nesėda prie vieno stalo su norinčiais sukurti kitą valstybę. Lietuvos politikų samprotavimai apie Europos Sąjungą dažnai prilygsta naujai Targovicai. Jie savo šalį suvokia ne kaip nepriklausomą politikos subjektą, bet kaip ES biurokratų koreguojamą objektą.

Lietuvos patriotui neįmanoma įrodyti, kad Europos Sąjunga yra geriau už tautinę valstybę. To nereikalauja net pati Europos Sąjunga, ir tik mūsų politikai sau išsikėlė šį tikslą. Net kai jie aiškina, kiek daug Europos Sąjunga davė Lietuvai saugumo ir ekonomikos požiūriu, jie yra nacionalistai, nes Europos Sąjunga ką nors gali duoti tik Europos Sąjungai.

Iš šimtmečio minėjimo sugrįžę Lietuvos politikai turės atsakyti į sunkiausią klausimą: kaip atsitiko, kad jie sako dirbantys Lietuvai, o lietuviai emigruoja dirbti į kitas šalis. Aki vaizdu, kad viena iš pusių meluoja. Per pastaruosius tris dešimtmečius į Lietuvos valstybės ateitį pradėta žiūrėti fatalistiškai. Manoma, kad išnykus Lietuvos valstybei, bus gyvenama Europos Sąjungoje, o jai išnykus – viskas susitvarkys savaime. Lietuvos piliečiai nebesupranta, kurį politinį tikėjimą išpažinti. Euroskeptikai lietuvius gina nuo eurooptimistų, ir atvirkščiai. Tai bet kurią valstybę griaunanti tendencija. Lietuvis lietuvi pradėjo vertinti kaip savo svajonės vagį. Eurooptimistai bijo, kad skeptikai iš jų nepavogtų jų šalies ateities vizijos, o šie atsilygina tuo pačiu. Pasibaigus sovietmečiui, gavome didelę Dievo dovaną – nepriklausomą valstybę, tačiau dabar patiriame naujus didelius politinio tikėjimo išbandymus. Lietuva šiandien valdoma pagal principą *cuius regio eius natio*. Nežinia, kas valdo Europos Sąjungą, tačiau šis paslaptingas valdytojas primetė savo religiją. Kartais atrodo, kad Lietuvą valdo Angela Merkel, kartais jai į porą gali būti priskirtas Prancūzijos prezidentas, kartais į šalį atvyksta mus savo reikalavimais dusinęs Lenkijos ministras pirmininkas Donaldas Tuskas, dabar jau tapęs Europos prezidentu, kartais lietuviai pradeda kalbėti apie savivaldą. Nesikeičia tik vienas dalykas – tris dienas per metus kalbama apie meilę tautai, o likusias viešpatauja individo religija.

Dabartinė Lietuvos valstybė atitrūko nuo ją prieš šimtą ir daugiau metų išauginusios kultūros. Multikultūrinė matrioška pasiekė savo galutinį ardymo tašką – individą. Eurooptimistai mano, kad modernioji tauta buvo atstumiančio partikuliarumo ir egoizmo įsikū-

nijimas. Taip jie užmiršta, kad tautų apsisprendimo principas yra universalus principas, o Europos Sąjunga yra tokia pat partikuliari ir egoistiška, kaip ir tautinė valstybė. Tai geriausiai rodo iki nepadorumo užsitęsusi Turkijos stojimo į Europos Sąjungą istorija. Prieš šimtą ir daugiau metų lietuviai į tautą susibūrė tam, kad praturtintų save ir kitas tautas. Europos Sąjunga šiandien vadovaujasi kita filosofija – žmonijos praturtinimui nereikia tautos, nes individai tai gali padaryti tiesiogiai, be jos tarpininkavimo. Tai utopinio mąstymo pavyzdys. Individas nėra politinė sąvoka, ir jo pavertimas visuomenės gyvenimo atskaitos tašku sunaikina politiką. Tai jau dabar patvirtina piliečių politinio aktyvumo nuosmukis, partijų silpnumas ir atstovavimo problemos. Visos šios demokratinės politikos ydos yra individo idėja grindžiamos politinės religijos padarinys. Europos Sąjunga be tautinių valstybių negali išsilaikyti ant kojų. Tačiau Briuselio biurokratai ir tautinių valstybių konstituciniai teismai iškilo aukščiau tautos. Toks išpūdis, kad ne tauta, o teisininkai sukūrė valstybę. Švenčių progomis tauta vadinama visagaliu suverenu, bet darbo dienomis priklauso nuo valdininkų.

Vakarų civilizaciją kankina daug gilesnės problemos negu dabartiniai politinės darbotvarkės klausimai. Europos Sąjunga yra tautinės valstybės patirtos krizės padarinys, o ne vaistas nuo ligų. Vienas iš šios sąjungos kūrėjų Aleksandras Koževas (Alexandre Kojève) aiškino, kad dabartinis europiečių gyvenimo būdas yra artėjimas prie gyvūnų gyvenimo. Jo nuomone, nyksta gilesnis savęs ir kitų supratimas, taip pat pašalinamas moralės suvokimas, kurį pakeičia įvairios „bičių dūzgimui“ prilygstančios diskusijos. Nereikia net įrodinėti, jog tai nebuvo moderniosios Lietuvos valstybės kūrėjų tikslas. Viskas prasidėjo nuo Motiejaus Valančiaus, o baigėsi Frydrichu Nyče (Nietzsche). Valančius gali būti vadinamas Nyčės amžininku, nors vokiečių filosofas gimė, kai Žemaičių vyskupas jau buvo keturiasdešimt trejų. Aname pasaulyje įvyksiančioje Lietuvos šimtmečio konferencijoje būtinai dalyvaus šios dvi išskirtinės Vakarų kultūros personos, ir tai bus pagrindinis renginys.

Šiame vaizduotės renginyje Valančius stebėsis, kad lietuviai tapo tokie raštingi, jog jau net gali skaityti Nyčę. Jis dar labiau nustebis ir greičiausiai nenorės patikėti, kad lietuviai turi savo valstybę, kuri sukurta 1918 metais, praėjus keturiasdešimt trejiems metams po jo mirties. Toliau jo pokalbis su Nyče pakryps kiek liūdnesne vaga. Filosofas papasakos apie Vakarų kultūros dekadansą ir nustebins, kad vyskupo ganytų Lietuvos valstiečių anūkai šiandien yra paskutiniai žmonės, kurie „į mažą viską paverčia“. Nyčės diagnozė sugadins visą lietuvių politiniams renginiams būdingą tuštybę. Jo nuomone, jie neturi kito pasirinkimo – tik Europos Sąjungą, ir prie to būtinai pridurs savo „Stabų saulėlydyje“ parašytus žodžius: „Nieko nebus: reikia judėti į priekį, t. y. žingsnis po žingsnio toliau į dekadansą.“ Valančius bus priverstas suprasti, kad jo nuo caro valdžios užtartų ir išmoksintų valstiečių proanūkiai tapo tų, kuriais kažkada tikėta, karikatūra. Dauguma jo laikų lietuvių žinojo, kad yra neišsimokslinę, tačiau dar nesuprato, kad modernusis švietimas Dievo, artimo ir tėvynės meilę gali paversti pornografija. Dabartinis Lietuvos gyvenimas rodo, kad pornografija yra politinė sąvoka.

Kai kalbame apie tėvynės meilę ir ištikimybę, turime kalbėti ir apie priešingas sąvokas. Lietuvos politinis kūnas šiandien paverstas pirkimo ir pardavimo objektu. Šį kūną vis mažiau paliečia aukštesnė moralinė prasmė ir kilnus politinis nusiteikimas. Paskutinį šimtmetį lietuviams reikėjo kalbėti apie Lietuvos išnykimą tam, kad ji neišnyktų. Tai reikėtų daryti ir dabar, tačiau vis sunkiau rasti atsakymą į klausimą, kodėl prasminga likti lietuviais. Sunkiai įsivaizduojama Lietuvos valstybė, kurios piliečiai nesuvokia lietuviybės prasmės. Ekonominis žmogus vis labiau nugali politinį žmogų. Istorija apsuko keistą ratą, ir tauta vėl virsta liaudimi. Eurooptimistai neturi dėl to džiaugtis, nes ši permaina griauja bet kokią politinį tapatumą.

Kiekvienas Lietuvos pilietis turi būti pasirengęs apie savo valstybę mąstyti be Europos Sąjungos. Tam yra dvi svarbios priežastys. Pirma, Lietuva yra mūsų tėvynė, o ES – tik politinis kontraktas. Akivaizdu, kad brolis skiriasi nuo pusbrolio, motina – nuo mylinčios

pamotės, o draugas – nuo mielo pakeleivio. Antra, Lietuva buvo Abiejų Tautų Respublikos, Rusijos imperijos ir Sovietų Sąjungos dalimi, tačiau visos šios priklausomybės baigėsi. Šalis turi išgyventi be Europos Sąjungos arba ji nieko verta. Taip, kaip laisvas žmogus gali išgyventi be gyvenimo patogumų – televizoriaus ar dulkių siurblio. Kitas dalykas yra klausti, ar be Europos Sąjungos išgyventume geriau, ar blogiau. Tarptautinių santykių požiūriu būtų blogiau. Iš Vakarų įtakos zonos patektume į Rusijos įtakos zoną. Toliau atsakymas paprastas – reikia išsiaiškinti, kodėl, nepaisant ES trūkumų, Rusija yra blogesnis variantas. Mūsų miestų ir kaimų keliuose beveik nėra Rusijos automobilių, tiek pat mažai rusiškų aukštosios technologijos prekių ir – svarbiausia – lietuvių nevilioja rusų politinė patirtis. Tačiau būtų klaidinga manyti, kad Europos Sąjunga lietuviams yra tokia pat svarbi kaip Lietuva. Agresyvos kaimynės baimė neturi aptemdyti Europos Sąjungos problemų suvokimo.

Grižtame prie to paties, nuo ko pradėjome. Lietuvos valstybės šimtmetis yra gera proga susimąstyti apie jos išnykimą, nes galbūt tik taip neišnyksime. Tai krikščioniškas ir todėl vakarietiškas požiūris, kai žmonės gyvena nežinodami mirties valandos. Lietuvių protėviai paliko mažą, tačiau nepriklausomą valstybę, tik užmiršo pasakyti, kas ją sunaikins – išorės priešai ar saviškiai integruotojai. Gali būti, kad lietuviai jau nori sunaikinti savo tautinę priklausomybę ir valstybę. Žinant, kad jie pirmąją pasauliniuose savižudybių reitinguose, tai pakankamai įtikinanti prielaida. Visiškai įmanoma, kad šalia tikrų savižudžių mūsų gatvėmis vaikšto trokštantys politinės savižudybės.

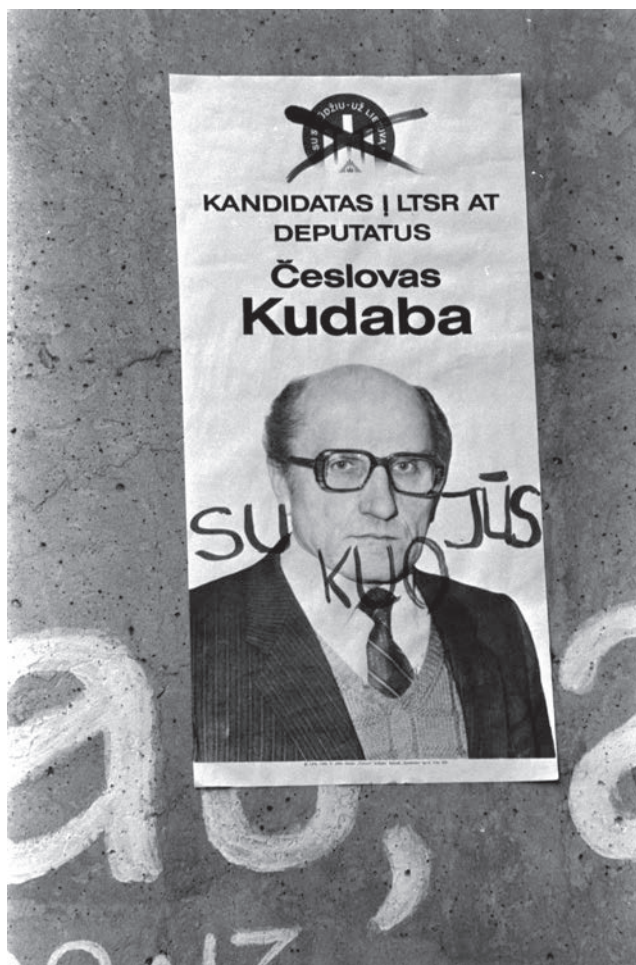
Šiais sekuliarizacijos laikais galima matyti, kad tarp tikėjimo Dievą ir tautinės ištikimybės egzistuoja ryšys. Lietuvių tautinei valstybei pradžią davė paprasti Katalikų Bažnyčios parapijų tikintieji. 1918 metais sukūrus nepriklausomą valstybę, parapijas pakeitė nauji administraciniai vienetai, mokyklos ir universitetai. Nė vienas iš šių naujų darinių netapo patikimu valstybės saugotoju. Šiandien Lietuva pavirto administraciniu vienetu, mokyklos užsidaro, o universitetai nutautėja. Bandoma įkvėpti politinį tikėjimą, tačiau tai tik jo surogatas. Eurooptimistų ir euroskeptikų ginčas yra Lietuvos pralaimėjimas, nes save gerbianči valstybė dirbtinai nekursto piliečių nesutarimų. Arba prieš šimtmetį klydo Lietuvos valstybės steigėjai, arba neteisūs dabartiniai jos tęsėjai. Tik atsakę į šį klausimą, galime tikėtis sulaukti dar kelių nepriklausomos valstybės dešimtmečių. Tai, kas šiandien vadinama Europos Sąjungos integracija, reikėtų pavadinti įvairiausių migracijų paženklinta Lietuvos dezintegracija. Apie šį integracijos ir dezintegracijos sutapimą nenori kalbėti mūsų politikai, nes tai reiškia valstybės žlugimą. Tautinė valstybė atsirado iš lietuvių kovos dėl kilnesnės kultūros, todėl belieka apsimesti, kad pasiekta pergalė. Iš tikrųjų viskas daug sudėtingiau. Susiduriame su pralaimėjimu. Šalkauskis panašioje situacijoje žodžius keitė riksmu. Arba lig šiol Lietuva vadintos valstybės liaudis pabandys tapti politine tauta, arba artėja jos pabaiga. Lietuva šiandien yra tokia saugi ir aprūpinta, kad galime tikėtis lengvos politinės mirties. Problemos esmė – ne buvimas Europos Sąjungoje. Tiesiog šalį valdantis politinis elitas nenori būti valstybininkais. Ne kokiais nors kvailais nacionalistais, bet nepriklausomos valstybės piliečiais. Žvelgiant teoriškai, lietuviai neprivalo turėti savo valstybės, jie gana ilgai jos ir neturėjo. Tačiau metas baigti veidmainiauti ir žmonėms būtina pasakyti, kad jie iš politinės tautos pamažu virsta liaudimi. Lietuviai vis mažiau jėgų randa save teigti politiškai, ir vietoj to nesustodami tik plepa apie politiką. Vokiečių gatvėje yra įsikūręs Šiuolaikinio meno centras, kuris, eilinių piliečių akimis, neturi ryšio su menu. Kartais atrodo, kad mūsų dabartinė valstybė darosi panaši į šio meno centro eksponatą. Apie savo valstybę pradėjome kalbėti atsainiai, kaip apie Marselio Diušano (Marcel Duchamp) 1917 metais pirmą kartą eksponuotą pisuarą. Prabėgus šimtui metų, reikia iš naujo aiškintis, kuo demokratinė respublika skiriasi nuo imperijos. Panašu, kad 1918 metų Lietuvos valstybės kūrėjai daug geriau suprato, kuo meno kūrinys skiriasi nuo santechnikos įrenginio, o respublika – nuo imperijos.

BRONISLOVAS GENZELIS

MISLĖS KELYJE Į NEPRIKLAUTOMYBĘ

Istorijos verpetuose nemažai mįslių. Jų atskleidimas padeda suprasti vyksmą. Šįkart norėčiau aptarti mūsų kelyje į Nepriklausomybę pasitaikiusias mįsles. Kas organizuoja mūsų Sąjūdžio pirmeivių juodinimą? Kodėl mes istoriją klastojame labiau nei keikiamo okupacinio režimo istorikai? Kodėl dabartinei Lietuvai atrodo, lyg laimėtojai būtų ne sąjūdininkai, o „platformininkai“? Atsakymo nerandu. Savo hipotezių dokumentais pagrįsti negaliu, tačiau susimąstyti dėl sutapimų verta. Įminę šias mįsles, suvoksime, kodėl atsisakyta Sąjūdžio idealų.

Nuo Nepriklausomybės paskelbimo praėjo daugiau negu ketvirtis amžiaus. Kalbėta apie visuotinį susitelkimą. Nepriklausomybės paskelbimo išvakarėse jo lyg ir būta. Tačiau kai kurie dalykai neduoda ramybės iki šiol. Išpuoliai prieš Česlovą Kudabą, Justiną Marcinkevičių, Antaną Terlecką, Vytautą Skuodį, Alfonsą Svarinską ir kitus labiausiai Lietuvos atgimimui nusipelnčius asmenis. Kas organizavo šias akcijas? Ar tie, kurių pavardės kartais šmėsteldavo viešojoje erdvėje? Iš kur aukščiausiojoje valdžioje atsirasdavo (ir atsiranda) anksčiau niekam negirdėtų asmenų? Kaip sako mūsų liaudies patarlė – išdygo kaip Pilypas iš kanapių.

Plakatas prie Aukščiausiosios Tarybos rūmų. Vilnius. 1992 m.
Pauliaus Lileikio nuotrauka. LCVA.

Iš istorijos siekiama išbraukti Sąjūdžio pirmeivius, pagrindininkus, Sąjūdžio remtų TSRS liaudies deputatų veiklą. Juk jie susilaukė tarptautinio pripažinimo. Jų veikla žavėjosi pavergtų tautų deputatai. Jie įgijo nemažos politinės patirties, veikė – išskyrus du asmenis – kaip darni komanda. Na, o valdžioje atsidūrė asmenys, anksčiau nė piršto nepajudinę dėl Lietuvos valstybingumo. Kas tai? Atsitiktinukai? Ar kažkieno diriguota? Pamąstykite apie tuos dalykus. Manau, jokiuose archyvuose atsakymų nerasime, nes juodieji darbai dažniausiai dirbami tylomis, be pėdsakų.

Ginkluotas pasipriešinimas nedavė lauktų rezultatų, o septintojo ir aštuntojo dešimtmečio pagrindininkų ir Sąjūdžio veikla paklojo pamatus mūsų nepriklausomybei. Č. Kudaba, vienas iš ryškiausių gamtosauginio judėjimo pradininkų, dar iki Vilniaus universiteto 400 metų jubiliejaus užmezgė kontaktus su Valdu Adamkum. Du Vilniaus universiteto Gamtos fakulteto bendradarbiai¹ parašė į Maskvą, esą, Č. Kudaba „buržuazinis nacionalistas“. Profesorius atsistatydino iš Gamtos fakulteto dekanato pareigų ir toliau aktyviai dalyvavo neformaliuose sambūriuose. Jo iniciatyva įkurtas Lietuvos kultūros fondas, kurio vadovu jis ir tapo. Č. Kudaba 1988 m. birželio 3 d. buvo pelnytai išrinktas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Inicijatyvinės grupės nariu, o Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime – Seimo tarybos nariu. Jis dalyvavo Sąjūdžio mitinguose, steigiant Sąjūdžio struktūras. 1989 m. rugpjūčio 6 d. pasirašė Gotlando memorandumą. 1990 m. vasario 24 d. išrinktas Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos deputatu, Kovo 11-ąją balsavo už Lietuvos valstybingumo atkūrimą. Ir štai: prie Aukščiausiosios Tarybos sienų kabinami signataro rinkiminiai plakatai su išdurtomis akimis, užrašais: „Išdavikas“, „Išgama“... Panašius šūkius skanduodavo Aukščiausiąją Tarybą supusi minia, žurnalistų pavadinta „megztomis beretėmis“ (neaišku, ar ją kas sukviesdavo, ar stichiškai rinkdavosi). Č. Kudaba negalėdavo išeiti iš parlamento pastato, jis niekaip nepajėgė suprasti – kodėl? Manau, šie išpuoliai gerokai apkartino Č. Kudabos gyvenimą.

J. Marcinkevičius ir A. Terleckas iki šių dienų nepamirštami. Matyt, jie skaudžiausiai užmynė ant nuospaudų. A. Terleckas buvo šmeižiamas iki pat šių metų, kai Lietuvos Aukščiausias Teismas nubaudė skriaudiką. Ko tik neišgirsime apie jį: esą, jo veiklą inspiravo KGB. Argi KGB griautų savo imperiją? Prisiminkime įvykių eigą.

A. Terleckas siekė veikti viešai, nebijojo represijų, nes tik tokia veikla gali parengti dirvą Lietuvos valstybingumo atkūrimui. 1978 m. pradėjo veikti Lietuvos laisvės lyga, o 1976 m. pradėtas leisti pagrindinio laikraštis „Laisvės šauklys“ tapo jos informaciniu biuleteniu. A. Terlecko leidžiamoje nelegalioje spaudoje buvo gvildenamos nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo galimybės, tikėta tokių pastangų vaisingumu.

1975 m. liepos 31 d. trisdešimt penkių valstybių vadovai Helsinkyje pasirašė Baigiamąjį aktą, kuriuo patvirtino esamų sienų neliečiamumą. Tai reiškė, kad Baltijos valstybės laikomos teisėtomis TSRS teritorijomis. Niekur jokios užuominos apie Molotovo–Ribentropo sandėrį. Tokią nuomonę reikėjo paneigti. Šio uždavinio ėmėsi Antanas Terleckas. Jis kruopščiai studijavo šaltinius, įrodančius tokio sandėrio buvimą². Šis darbas baigėsi 45 pabaltijiečių kreipimusi į pasaulio visuomenę 1979 metais. Visi pasirašė savo tikromis pavardėmis, nė vieno nebuvo galima įtarti ryšiais su nacistais, todėl kreipimasis susilaukė deramo pasaulio politikų dėmesio. Bene ryžtingiausiai sureagavo Europos Parlamentas. 1983 m. sausio 13 d. jis prėmė rezoliuciją, kuria pasmerkė Lietuvos, Latvijos ir Estijos okupaciją. Tai – pirmas tokio pobūdžio tarptautinis dokumentas.

1987 m. rugpjūčio 23 d. A. Terleckas, pasinaudodamas Molotovo–Ribentropo sandėrio 48-osiomis metinėmis, prie Adomo Mickevičiaus paminklo organizavo mitingą. Milicijai nepavyko mitingo išvaikyti. Tik aktyviausius jo dalyvius saugumiečiai trumpam sulaikė, tardė, po to pasiuntė į darbovietes raštus, kad šios apsvarstytų savo darbuotojų antitarybiškus išsišokimus. Mitingas vaizdžiai parodė imperinių jėgų išsekimą. Žmonės drąsėjo.

¹ Jų asmenybės nustatė rektorius Jonas Kubilius, labai nemėgęs skundikų. Kadangi skundikai nepasižymėjo mokslo darbais, negavę atestacijos, buvo atleisti. Vėliau, atsidūrę V. Landsbergio aplinkoje, prisistatydavo kaip nuken-tėję už pažiūras. V. Landsbergiui paaiškinau, kas tai per „asmenybės“, ir jie dingo. Po to jų niekur nemačiau.

² Terleckas A. Kaip mes paruošėme ir paskelbėme 45 pabaltijiečių memorandumą. Dokumentas saugomas asmeni-niame A. Terlecko archyve.

Piketas prie Ministrų Tarybos rūmų. Laisvės lygos lyderis Antanas Terleckas. Vilnius, 1990 m. gegužė. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA.

V. Skuodis, perspektyvus mokslininkas, sėkmingai daręs mokslininko karjerą okupuotoje Lietuvoje, buvo Vilniaus universiteto Gamtos fakulteto docentas. Jo iniciatyva 1978 m. pradėtas leisti žurnalas „Perspektyvos“, intelektualiausias pogrindžio leidinys. Jame buvo gvildenami teoriniai klausimai, analizuojamos galimybės atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. KGB pavyko išaiškinti dalį jo leidėjų ir 1980 m. gruodžio 22 d. Lietuvos TSR aukščiausias teismas „už tarybinės santvarkos šmeižimą“ V. Skuodį nuteisė septyneriems metams laisvės atėmimo ir penkeriems metams tremties. „Perspektyvos“ dar ėjo 1981 metais. Kadangi V. Skuodis buvo gimęs JAV, turėjo JAV pilietybę, po kelerių metų kalinimo jam buvo leista išvykti.

Atsidūręs laisvėje, V. Skuodis įsitraukė į lietuvišką veiklą, tęsė pradėtą 45 pabaltijiečių akciją dėl Molotovo–Ribentropo sandėrio pasekmių likvidavimo. Jam pavyko susitikti su žinomais to meto Vakarų politiniais veikėjais, tęsti pokalbius apie Lietuvos okupaciją. Po Kovo 11-osios grįžęs į Tėvynę, aktyviai dalyvavo šalies politiniame gyvenime. Suformavus Genocido ir rezistencijos tyrimo centrą, kuriam buvo perduoti ir išlikę KGB archyvai, tapo jo vadovu. Tada ir prasidėjo akcijos prieš jį. Ant KGB rūmų sienų, kur buvo įsikūręs centras, lipdyti lapeliai su užrašais: „Išgama“, „Išdavikas“, „Lauk į savo Ameriką“ ir t. t. Kodėl puolamas tiek Lietuvai nusipelnęs asmuo?

J. Marcinkevičiaus šmeižimas nesiliauja ir jam iškeliauvus amžinybėn. Visuomenės sąmonę formuoja kūrėjai. Juos šaukia epocha. Šių dienų Lietuva tapo išskirtinė. Joje vyksta neaiškūs procesai: juodinami visi, kurie siekė nepriklausomybės. Elgesys su J. Marcinkevičium yra ryškiausias pavyzdys. Jis vienas iš Tautinio atgimimo šauklių, dramomis „Mindaugas“, „Mažvydas“ ir „Katedra“ kvietęs tautą atsigręžti į istorines šaknis, valstybės kūrimą. Teatre žiūrovai drauge su aktorium skanduodavo „Lie-tu-va“. Tai beprecedentis įvykis teatro istorijoje. Vėliau per mitingus taip pat skanduota: „Lie-tu-va“. Marcinkevičiaus atėjimas į Sąjūdį teikė vilčių. Girdėjosi – jeigu tokie žmonės ateina, vadinasi esama vilčių... Nepriklausomybės idėją jis skleidė visomis savo kalbomis, straipsniuose. Tapęs TSRS liaudies deputatu, J. Marcinkevičius telkė kitų šalių intelektualus remti Lietuvos

valstybingumo atkūrimą. Pirmajame TSRS liaudies deputatų suvažiavimo posėdyje jis buvo išrinktas į komisiją, kuri turėjo įvertinti Molotovo ir Ribentropo sandėrio protokolus. J. Marcinkevičiaus vardas buvo plačiai žinomas. Jis pritraukė daugelį intelektualų, kurių nemažai būta tarp deputatų. Komisija pripažino protokolų tikrumą, o tai reiškė, kad Lietuva savarankiškai neįstojo į TSRS sudėtį, kad joje atsidūrė Stalino ir Hitlerio sandėrio dėka. Komisijos sprendimą patvirtino TSRS liaudies deputatų suvažiavimas. Tai reiškė, kad ir imperijos aukščiausioji institucija pripažino tai, ko norėjo absoliuti Lietuvos gyventojų dauguma. Ir štai – atkūrus nepriklausomybę, vienas iš šio nutarimo iniciatorių apšaukiamas kolaborantu.

Kodėl toks likimas ištiko visus Sąjūdžio pirmiečius (neliečiami tie, kurie prie Sąjūdžio prisidėjo vėliau)? Visos nepriklausomybės pamatus klojusios asmenybės terorizuojamos, o garbinami tie, kurie anksčiau nė piršto nepajudino arba, vaizdžiai tariant, stovėjo kitoje barikadų pusėje. Yra įdomių sutapimų. Pavartykime 1989 m. rugpjūčio 19–28 d. Maskvos oficiozus laikraščius „Pravda“, „Izvestija“. Ten rasime tų pačių sąjūdiečių pavardes su epitetais „nacionalistas“, „bendraujantis su fašistiniais elementais“ ir pan. Dar daugiau: atvėrus KGB archyvus, paaiškėjo, kad KGB planavo su minimais asmenimis fiziškai susidoroti. Iš kur tie sutapimai?

Mįslingi dalykai dėjos ir pačioje Aukščiausiojoje Taryboje. 1991 m. sausio 13 d. rusų tankai šturmuoja televiziją, o ne Aukščiausiąją Tarybą. Manysčiau, imperijos strategai apsiriko vertindami žmonių nuotaikas. Rusų tankai prieš televizijos bokštą reiškė kovą su visa tauta. Tauta stėjo ginti savo valstybės. Tačiau čia reikia kai ką pasiaiškinti. Tuometiniai Rusijos strategai negalėjo šturmuoti Tautos išrinktos Aukščiausiosios Tarybos, nes tai būtų reiškę *perestrojkos* žlugimą. Kad taip atsitiks, niekas iš Lietuvos politikų netikėjo. TV bokšto šturmuotojai vylėsi, kad vilniečiai dėl kainų pakėlimo įpykę įsiverš į Aukščiausiąją Tarybą ir ją išvaikys. Tai būtų buvęs didžiausias *perestrojkininkų* laimėjimas, nes Lietuvos pavyzdžiu netrukus pasekė ir kitos vadinamosios sąjunginės respublikos. Ir tai atvedė imperiją prie griūties. Tačiau čia iškyla ir keletas neaiškumų.

Tuo metu į Aukščiausiosios Tarybos pastatą buvo prinešta benzino bakų. Jo buvo tiek, kad net sunku buvo kvėpuoti. Kas prinešė tiek benzino ir kam – nežinia. Apsilankęs rūmuose, jų projekto autorius ir statybų prižiūrėtojas Algimantas Nasvytis pašiurpo: „Argi norite tapti gyvais fakelais? Juk nuo neatsargiai numestos cigaretės suliepsnos pastatas. Juk jo apdaila – degi medžiaga.“ Jo kategorišku reikalavimu benzinas iš Aukščiausiosios Tarybos buvo išneštas, o tuo pat metu rengtas parlamento vadovų pabėgimo kanalizacijos vamzdžiais planas. Prie išėjimo jų būtų laukęs Rolando Pakso pilotuojamas lėktuvas.

Taryba liepsnoja – antrieji Pilėnai, o keliems asmenims pavysta pasprukti ir byloti pašiurpusiems Vakarams! Maskva laiminga: neliko nepaklusnaus parlamento ir tų, kurie energingiausiai siekė nepriklausomybės. Tačiau tada daugumas Aukščiausiosios Tarybos deputatų nežinojo apie rengiamą pabėgimo planą.

Generolas Stanislovas Caplinas į Lietuvą buvo atsiųstas padėti Lietuvos KGB. Pradžioje jis įsitaisė komiteto pirmininko pavaduotoju, paskui tapo ir pirmininku – vietiniais nepasitikėta. Išbuvo jis iki 1991 rugpjūčio pučo, po to išsidangino į Maskvą¹. Po kurio laiko rastas Maskvos upėje su durtine žaizda nugaroje. Oficiali versija – užpuolė plėšikai ir nužudė. Tikite? Aš – ne. Negi saugumo generolą taip lengvai gali įveikti atsitiktiniai ir nesugaunami plėšikai? Manysčiau, galima kita versija – daug žinantys liudininkai pašalinami.

Ką žinome apie S. Caplino veiklą Lietuvoje? Dar 1988 m. gruodį KGB sudarė 273 sąjūdiečių, kurie turėtų būti represuoti, sąrašą. Nėra ko stebėtis: tada dar nė vienas iš jų neturėjo neliečiamybės. Tuoj po TSRS liaudies deputatų rinkimų 1989 m. balandį generolas tą sąrašą patikslino ir parengė planą „Metel“ („Pūga“), jame nurodyti asmenys, kuriuos pagal galimybes privalu sunaikinti, – berods, vienuolika, tarp jų septyni TSRS liaudies deputatai.

¹ Interneto portale Google nuorodoje „Caplinas“ rašoma, kad jis išgabeno į Maskvą visą V. Landsbergio archyvą.

Viename pirmųjų posėdžių TSRS liaudies deputatų laukė staigmena: ant savo stalų visi rado brošiūrą, kurioje pateiktos Sąjūdžio remtų kandidatų ikirinkiminių kalbų, straipsnių ištraukos, kur jie, esą, atsiskleidžia kaip pikčiausi rusų tautos priešai¹. Panašių išpuolių nebūta prieš jokių kitų deputatus. Ši brošiūra įrodo: pirma, per rinkimus Sąjūdžio remiami kandidatai buvo sekami (nors tą daryti TSRS įstatymai draudė), antra, brošiūrą, ko gero, parengė Lietuvos kagėbistai aukščiausiųjų šalies pareigūnų nurodymu.

Per tą laikotarpį nesigirdėjo, kad būtų rengiamasi kam nors panaikinti deputato neliečiamybę, o „megztosios beretės“ toliau vykdė akcijas prieš tuos Sąjūdžio pirmeivius, kurie S. Caplino sąrašė buvo įvardyti kaip pikčiausi Tarybų Sąjungos priešai.

Pagal minėtąjį planą „Metel“² sudarytos 50 brigadų, kurios x dieną turėtų suimti sąrašė išvardytus asmenis³. KGB archyve neišliko nei brigadų vadovų, nei narių pavardžių. Žinoma tik tiek: vadovais negalėjo būti kadriniai KGB darbuotojai, bet jais galėjo būti KGB rezervistai ir kiti aktyvistai.

Žvilgterėkim į kitą etapą – į mįslės po Seimo rinkimų 1992 m. Spalį įvykę rinkimai į valdžią atvedė opozicijoje buvusią LDDP. Po rinkimų išnyko rūmų apsuptis, imta formuoti vyriausybę. Tada ir prasidėjo triukai: savanorių maištas, Bražuolės tilto susprogdinimas. Savanorių maišto priežastys lyg ir aiškios: vidiniai netarimai su policija, naujos valdžios negebėjimas išaiškinti požiūrį į savanorių formuočių ateitį. Konfliktas galėjo baigtis liūdniau, jeigu neatsakingiems politikuojantiems veikėjams būtų pavykę pakreipti nepasitenkinimą norima vaga.

Bražuolės geležinkelio tiltas susprogdintas 1994 m. lapkričio 6 d. prieš pasirodant tarptautiniam keleiviniam traukiniui Sankt Peterburgas–Karaliaučius. Tuo metu vyriausybei vadovavo Adolfas Šleževičius. Nuo katastrofos išgelbėjo atsitiktinumas. Pasak tuomečio Valstybės saugumo departamento generalinio direktoriaus generolo Jurgio Jurgelio, visus vykdytojus 1997 m. išaiškino savanoris, matyt, krašto apsaugos ministerijos Antrojo departamento slaptasis bendradarbis Juras Abromavičius. Jis rengėsi spaudos konferencijoje medžiagą paviešinti, tačiau buvo susprogdintas⁴. Jo žudikai taip pat žinomi. J. Jurgelio nuomone, dėl neaiškių priežasčių byla iki šiol vilkinama ir neperduota teismui.

Iš kur Algirdas Brazauskas ištraukė A. Šleževičių? Jo pavardė niekur anksčiau ne nešmėsčiojo: nebuvo nei medžiotojas, nei žinomas LKP funkcionierius. Žinoma tik tiek: 1991 m. jis atsidūrė Džordžtauno universitete. Kas jį ten siuntė, kas finansavo? Migla. Grįžęs prekiaavo danų pieno milteliais. Ir štai – Ministras Pirmininkas. A. Brazausko jau nepaklausi. Prezidentui Konstitucija suteikia teisę pačiam pasirinkti kandidatūrą. Bet kaip jaustųsi Prezidentas, jeigu jo pasiūlytą kandidatūrą Seimas atmestų? Bronislovo Lubio ir Mindaugo Stankevičiaus teikiamos kandidatūros LDDP frakcijai buvo žinomos, o apie A. Šleževičių niekas nieko negirdėjo. Vargu ar jai būtų pritarta. Frakcijoje mąstyta apie kitas kandidatūras. Išgirdus šią žinią, atsidurta keblioje situacijoje. Po LKP atsiskyrimo nuo TSKP A. Šleževičius neįsijungė į LDDP – tapo nepartinis. A. Brazauskas iki išrinkimo Prezidentu buvo LDDP pirmininkas. Nepritarti jo siūlomai kandidatūrai reikštų nuo pirmųjų darbo dienų konfliktuoti su Prezidentu.

Tapęs Ministru Pirmininku, A. Šleževičius tyliai išsiropštė į LDDP gretas, tapo LDDP pirmininku (laikytasi vakarietiškos tradicijos – ministras pirmininkas yra valdančios partijos vadovas). Nuo pirmųjų dienų jis bandė iš partijos vadovybės išstumti sąjūdiečius ir partijos atsiskyrimo nuo TSKP organizatorius, ardyti Sąjūdžio ir „Solidarumo“ užsimezgas gerus santykius su Lenkija, į savo aplinką traukė buvusius „platformininkus“. Tuometinės Lenkijos vyriausybės jis buvo pakviestas į Lenkiją oficialaus vizito kaip Lietuvos vyriausybės vadovas. Lenkijos kairiųjų lyderis Aleksandras Kvasnievskis pasiūlė susitikti. Su Lenkijos kairiaisiais bendravo LKP atsiskyrimo nuo TSKP iniciatoriai, kurių būta ir LDDP prezidiume. A. Šleževičius neprieštaravo tokiam susitikimui, tačiau nuvykęs į Lenkiją, sutikti atsisakė. Taip santykiuose su Lenkija atsirado pirmasis plyšys. Po to sekė antras.

¹ Мысли вслух народных депутатов СССР от Литовской ССР руководителей движения „Саюдис“. 1989, 12 p.

² Anušauskas A. Tiesos sakymas // Naujasis židinys–Aidai, 2008, Nr. 6, p. 225–229.

³ Ten pat, p. 226.

⁴ Tuo metu konservatoriai buvo grįžę į valdžią, krašto apsaugos ministru tapo Česlovas Stankevičius.

Išgyvendama energetinę krizę, Lenkija siekė jungties su Lietuvos energetine sistema. Ji nebuvo realizuota dėl Lietuvos kaltės: A. Šleževičiaus vyriausybė atsisakė tuo klausimu derėtis su Lenkija. Pagaliau A. Brazauskas pripažino, kad A. Šleževičius yra jo klaida ir buvo atstatydas. Šis tyliai spruko iš LDDP ir išvyko į Rusiją. Neaišku, ką jis ten veikė. Po poros metų sugrįžęs, vertėsi kažkoku bizniu ir tapo milijonierium.

Keitėsi vyriausybės. Jose nežinia iš kur atsirasdavo panašių į A. Šleževičių asmenybių, tik šios buvo ne tokios ryškios, neretai su kriminaliniu atspalviu, po to išnykdavo už horizonto. Kaip Raimundas Palaitis. 2012 m. žiemą Lietuvą drebino korupcijos skandalai. Ir staiga išgirstam, kad pagrindiniai korupcininkų demaskuotojai vidaus reikalų ministro Raimundo Palaičio įsakymu atleidžiami. Prabilo mūsų sąjūdietiškoji sąžinė. Nutarėm prie Seimo organizuoti atleistųjų pareigūnų rėmimo akciją. Formavosi judėjimas „Už teisingumą Lietuvoje“. Kadangi pagal įstatymus jokio mitingo arti Seimo, Vyriausybės ir Prezidentūros pastatų be šių įstaigų vadovų leidimo rengti nevalia, buvo kreiptasi į Seimo Pirmininkę Ireną Degutienę ir Seimo kanclerį Joną Milerių. Leidimai buvo duoti.

Mitingas vyko be incidentų, ir staiga Vilniaus apskrities policijos komisaras kreipiasi į teismą dėl neteisėto mitingo organizavimo. Lyg leidimus duotų policija... Pirmos instancijos teismas atmeta policijos reikalavimus (Seimo kancleris teismui oficialiai pareiškė, kad leidimas duotas) ir nutaria, kad komisaras suklautojo dokumentus. Apskrities policijos komisaras nerimsta: paduoda apeliaciją. Seime sutiktas naujas vidaus reikalų ministras dievagojasi mitingo organizatoriams, esą, jis neturįs pretenzijų, o apskrities policijos komisaras veikia savo nuožiūra. Visus teismus policija pralaimėjo. Atleistieji grąžinti į darbą, iš mokesčių mokėtojų kišenės išmokėti pinigai.

Kyla klausimas: kodėl su tokiu užsispyrimu siekta sukurpti baudžiamąją bylą? Juk nė vienas mitingo iniciatorių nėra akyse matęs to policininko! Vėliau apie jį pasidomėjau ankstesnėje jo darbovietėje – Užsienio reikalų ministerijoje. Pasirodo, jis dirbo Lietuvos ambasados Izraelyje konsulate, užsiiminėjo nešvariais darbais ir buvo atleistas be

teisės dirbti diplomatinėje tarnyboje. Kas kita R. Palaitis. Jis buvo Palangos meras, neteko šio posto. Kadangi Pajūrio rinkimų apygardoje buvau išrinktas TSRS liaudies deputatu, mano ryšiai su rinkėjais nenutrūko ir vėliau. Grupė rinkėjų, sužinoję, kad rengiamasi R. Palaitį skirti vidaus reikalų ministru, atsiuntė pluoštą dokumentų, rodančių apie nesąžiningą R. Palaičio praturtėjimą, atskleidžiančių jo įvairius sukčiavimus. Dokumentus persiunčiau generaliniam prokurorui, iš jo atsakymo taip ir negavau. R. Palaitis ministru buvo paskirtas. Visgi po daugybės skandalų jis neteko ministro posto ir dabar jo viešojoje erdvėje nematyti.

Toks pat ir apskrities policijos komisaro likimas. Kas tie, norėję pasodinti už grotų tris Sąjūdžio Iniciatyvinės grupės narius? Nemanau, kad anksčiau įvardyti asmenys. R. Palaitis ir Co? Manychiau, jie buvo tik vykdytojai.

Kuriam laikui viešas sąjūdiečių ir kitų nepriklausomybininkų puolimas buvo pri-

Judėjimo „Už teisingumą Lietuvoje“ mitingas. 2012 m.

slopes, jeigu nepaisysime neaiškių ir nepabaigiamų teismo procesų prieš Zigmą Vaišvilą, Nerijos Putinaitės išpuolių prieš J. Marcinkevičių. Ir vėl sutapimas?

Rengiamės švęsti mūsų valstybės šimtmetį, o Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto dėstytoja N. Putinaitė bando diskredituoti Vasario 16-osios Akto skelbėjus ir 1990 m. nepriklausomybės atkūrėjus. Nieko tokio: ji netradiciškai mąstanti panelė, samprotauja instituto direktorius Ramūnas Vilpišauskas. Tačiau kai už Europos Sąjungos kritiką ji reikalauja išvyti iš instituto profesorių Vytautą Radžvilą, į ją reikia įsiklausyti. Nuvažiavęs į Lenkiją, iš sutiktų buvusių Lietuvos bajorų, svajojančių apie Dviejų Tautų Respublikos atkūrimą, karštų Pilsudskio šalininkų, girdžiu klausimą: kaip jūs negalite suprasti, kad 1918 m. Vasario 16 d. Aktas yra nesusipratimas: juk jo tekstą parengė psichinis ligonis – tą pripažįsta ir jūsų mokslininkai. Tad ko protestuojame? Ar V. Radžvilo persekiojimas nėra paskutinio Sąjūdžio mohikano, dar drįstančio propaguoti Sąjūdžio idėjas, persekiojimas?

Parašiau instituto direktoriui R. Vilpišauskui laišką, kuriame, neminėdamas pavardžių, paklausiau, kaip jis vertina tuos, kurie šmeižia Lietuvos nepriklausomybės gaivintojus? Gavau atsakymą: „Tokia jų nuomonė, už nuomones persekioti negalima.“ Gerai. Bet už nuomonę V. Radžvilas ir persekiojamas.

Su Egidijum Klumbiu aptarinėjome situaciją mūsų krašte. Prisiminėm Prancūzijos ir Rusijos revoliucionierių likimą. Prancūzijoje jie buvo giljotinuoti, Rusijoje sušaudyti. Abiem atvejais egzekuciją atliko tie, kurių dėka budeliai atėjo valdžią. Diskusiją baigė Egidijus: „Džiaukimės, kad dar nė vieno iš mūsų nesusaudė...“

Daug kam nepatinka, kad egzistuoja Lietuva. Blogiausia, kad ji nepatinka ir mūsų tautiečiams. Tad kodėl stebimės, kai Vladimiro Putino ideologai teigia, kad TSRS griūtis yra didžiausia XX amžiaus katastrofa ir kad klaidą būtina ištaisyti!? Kai rusai neigia mūsų valstybingumą, protestuojam. O patys? Tapom unikalia valstybe, neturinčia savo kultūrinės politikos ir požiūrio į istoriją.

Gerbiamas susirinkime!

Labai man malonu, kad kaip pragarbos pirmininkui, tenka man, atidaryant šią mūsų susirinkimą – Konferenciją, kurią aš norėčiau antrąjį Vilniaus seimą vadinti, nors trumpą valandėlę pirmininkauti. ^{Už išrinkto man garbę} ~~Labai~~ Turiu susirinkimui širdingą acių. Pirmasis arba didysis lietuvių seimas Vilniuje, kaip žinoma, tapo atliktas revoliucijos laiku gruodžio 4 ir 5 dienų 1905 metais: jame tuomet, apie 2000 žmonių dalyvaujant, prie ano laiko aplinkybių tautasi dėl autonomijos arba savivaldos Lietuvai išgavimo ir seimo nutarimuose tuo tikslu nuspręsta buvo nemokėti rusų valdžiai mokesnių, jaunuomenės karuomenėn ne-leisti, boikotuoti rusų mokyklas, teismus ir kitas įstaigas. Bet veik po seimo prasidėjus visoje Rusijoje drauge ir Lietuvoje reakcijai prieš revoliucijos judėjimą ir negalint pilnai įvykdyti seimo nutarimų, vėl Lietuvoje grįžo seniau rusų valdžios laikomoji tvarka. Nors tokiu būdu, palyginant, menkas buvo lietuvių laimėjimas iš pirmojo Vilniaus seimo nutarimų, nes tik lietuvių kalba tapo įvesta į Kauno ir Vilniaus gubernijų mokyklas ir kelios dešimtys lietuvių buvo pa-skirta mokytojais, bet jau patsai seimo sušaukimas, lietuvių seimavimas ir jų nutarimai labai pakėlė jų politikos upą, sužadino geresnę ateities viltį ir – kas svarbiausia – daug padėjo atgaivinti tautos sąmonę.

Šis dabar antrasis, mažasis Vilniaus seimas arba Konferencija, kaip jis oficialiai vadinama, kurio nutarimus pasėkmės dar nežinomos, tapo sukviestas ne kokiems partijoms ginčams ^{kelti} ir nuomonių įvairumams aiškinti ir svarstyti: didžiausias ir svarbiausias jo uždavinys prirengti pirmus žingsnius į mūsų tėvynės ateities

subvirtinimas, politikos žvilgsniu – jos savistovybę, nepriklausomybę apspręsti, sugrąžinti jai tą savirankios tautos valdymo formą, kokią Lietuva turėjo senovėje, kada joje viešpatavo tokie valdonai, kaip karaliaus Mindaugas, diūkuningaikščiai Gediminai, Keisbutis su Algirdu ir Vytautas Didysis, kurių atmintį čia ant šios vietos Vilniuje, kur jie ~~at~~ veikta ir darbuotasi kaip uoliai tėvynės labui, prašau atsislojus pagerbti. Taipogi prašau pagerbti atmintį visus tuos pastarojo laiko lietuvius, kurie už savo tautos gerovę kovodami nukentėjo, kiti nebegalėjo sulaukti šios dienos, kada pradeda brėkšti Lietuvos padangėse naujų laikų aušra....

Vėlydamas susirinkimui laimingai savo uždavinį atlikti ir išreiškdamas viltį, idant šitos mūsų konferencijos veikimo pasekmės ir nauda Lietuvai būtų didesnės, negu pirmojo Vilniaus seimo, aš jus, vyručiai, čion atvykusius sveikinu ir jūs prašau paduodamuosius dienotvarkėje klausimus su visa atyda ir priderančiu tokiam svarbiam reikalui rimtumu svarstyti.

Lai gyvuoja Lietuva!

Prakalba, laikyta rugsėjo 18 d. 1917 lietuvių konferencijoje Vilniuje atidarant.

PAMINĖJIMAI

ALFONSAS EIDINTAS

LIETUVIŲ KONFERENCIJOS ISTORINĖ REIKŠMĖ

Kodėl šiandien minime Lietuvių konferencijos, vykusios Vilniuje 1917 m. rugsėjo 18–22 dienomis, šimtmetį? Atsakymas trumpas: todėl, kad ši konferencija tapo Lietuvos valstybės pradmenų užuomazga.

Vokietijos okupuotame ir *Oberosto* (Rytų fronto karinės vadovybės) griežtai ir nuožmiai valdomame krašte surengtoje konferencijoje, į kurią susirinko visų 33 Lietuvos apskričių atstovai, buvo galima išgirsti jų nuotaikas, nuomones, taip pat apsvarstyti dabarties ir ateities klausimus.

Pasaulyje jau pūtė nauji vėjai. Okupacinio režimo aplinkybėmis reikėjo veikti ir pačioje Lietuvoje, nes populiarėjo tautų apsisprendimo principas, pavergtos tautos rengė konferencijas, kariaujantys blokai norėjo rodytis demokratiški ir simpatiški, tad pro sukąstus dantis turėjo žadėti apsisprendimą pavergtoms tautoms, o toms šalims, kurios gviesėsi prisijungti užkariautas teritorijas, prireikė pavergtųjų tautų balso.

Lietuvių politinės grupės – ne tik Lietuvoje, bet ir JAV, Šveicarijoje, Švedijoje, Rusijoje – išsivystė iš draugijų nukentėjusiems nuo karo šelpti. JAV lietuvių kolonijose susikūrė net kelios – katalikų ir tautininkų pakraipos – tarybos, taip pat atitinkami politinėms

Straipsnio nuotraukos eksponuotos Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos parengtoje parodoje „Didžiojo tikslo link: Lietuvių konferencijai Vilniuje – 100“.

Visuotinis Amerikos lietuvių seimas. Niujorkas. 1918 m. Juozo Ginkaus nuotrauka. LCVA.

pažiūroms du finansų fondai. Amerikos lietuviai mokėsi organizuoti Lietuvos šalpos, aukų rinkimo akcijas, užmegzti ryšius su kongresmenais ir net kandidatais į prezidentus, rengti rezoliucijas. Daugiau kaip 330 000 JAV gyvenusių lietuvių imigrantų (daugiausia Čikagoje, Niujorke ir Pensilvanijoje), susijungusių į draugijas, sukūrusių skaitlingą spaudą ir kultūrinės organizacijas, veikla suaktyvėjo JAV įsitraukus į karą su Vokietija 1917 m. balandį ir ypač po to, kai prezidentas Vudrou Vilsonas (Woodrow Wilson) paskelbė „keturiolika punktų“, kurie davė progą kelti ir Lietuvos politinės ateities klausimą. Amerikos lietuviai siuntė paramą nukentėjusiems nuo karo, o prezidentas V. Vilsonas 1916 m. lapkričio 1-ąją paskelbė Lietuvii diena. Taip pirmąkart lietuviai paminėti kaip nacija, o akcijos metu surinkta 200 tūkst. dolerių, kurie buvo skirti nukentėjusiems nuo karo.

JAV lietuviai finansiškai rėmė Lietuvii informacijos biuro Lozanoje veiklą (vedėjas Juozas Gabrys-Paršaitis ir kt.), publikacijas užsienio kalbomis apie Lietuvą, kuriose buvo keliamas Lietuvos klausimas ir nepriklausomybės reikalas¹. Pasinaudodami Rusijos ir Vokietijos politikos vingiais, lietuviai užmezgė glaudžius ryšius tarp Lietuvoje, Šveicarijoje, Rusijoje bei JAV veikiančių politinių centrų, surengdavo – nors ir retai – susitikimus, konferencijas.

Tos konferencijos buvo svarbios, nes net ir mažas lietuvių susibūrimas duodavo didelius rezultatus. Štai 1915 m. spalio mėn. įvykusios lietuvių konferencijos Stokholme metu trys jos dalyviai kalba apie tėvynainių kančias okupuotoje Lietuvoje, apie būtinybę šelpti karo aukas. Kartu ieškoma ir paramos tarp švedų visuomenės. Martynas Yčas, Stasys Šilingas ir iš JAV atvykęs J. Gabrys finansiinės pagalbos reikalams Stokholme sugeba įkurti Švedų–lietuvių šelpimo komitetą. To komiteto pirmininku sutiko būti Stokholmo burmistras Karlas Albertas Lindhagenas (Carl Albert Lindhagen) ir pasiūlė komiteto sekretoriumi kviesti įtakingo dienraščio „Stokholms Dagbladet“ redaktorių Vernerį Sioderbergą. Štai ką paskambinęs redaktoriui burmistras sako: „Šiandien mes radome naują tautą, kuri, pasirodo, gyvena tik kitoje Baltijos pusėje ir vadinasi lietuvių tauta. Jos žemė yra okupuota vokiečių ir reikalinga pagalbos.“ K. A. Lindhagenas rūpinosi lietuvių pabėgėlių šelpimu ir apskritai Lietuvos reikalais: padėjo kelti Lietuvos klausimą, vėliau – ir jos pripažinimo idėją. Komitetas tapo gyvu tiltu, „kuris jungė lietuvius su tėvyne, buvo išeita į platųjį pasaulį su Lietuvos reikalais“, – rašė M. Yčas². Komitetas tapo ir svarbiu finansiniu ramsčiu – parama vokiečių okupuotiems vilniečiams keliavo iš Lietuvii komiteto Rusijoje į komitetą Stokholme, o iš čia – į Lietuvii komitetą Vilniuje. Per Stokholmo banko skyrių Berlyne pinigų į Lietuvą siuntė ir Amerikos tautos fondas, jie buvo skirti ir Vokietijoje atsidūrusiems lietuviams – karo belaisviams ir kitiems.

Po šio lietuvių pasitarimo Stokholme nusprendžiama iš esmės pagerinti įvairių šalių lietuvių bendradarbiavimą ir tarpusavio ryšius. M. Yčui grįžus į Peterburgą, 1915 m. gruodžio mėn. Rusijos Lietuvii komiteto CK į Šveicariją atstovauti CK tenykštėse lietuvių draugijose pasiunčia jauną teisininką Stasį Šalkauskį. Į Stokholmą išvyksta Jonas Aukštuolis, jam padėti – Ignas Jurkūnas-Šeinius; į rusų šelpimo komitetą – Antanas Petronis, komitete dirbęs visą karo metą; į Daniją pasiunčiamas Jurgis Savickis. Dirbdami informacijos biuruose, šie jauni vyrai kėlė Lietuvos klausimą, rūpinosi lėšomis nukentėjusiems nuo karo ir lietuviams karo belaisviams šelpti, rengė naujus pasitarimus. Jų veikla buvo pagrindas vėliau atsirasti būsimoms Lietuvos diplomatinėms atstovybėms. Beje, Jurkūnas, Aukštuolis ir Savickis padėjo surengti Antrąją lietuvių konferenciją, kuri įvyko Stokholme 1917 m. spalio 18–20 d. Į ją iš Šveicarijos atvyko Konstantinas Olšauskas ir Juozas Purickis, iš Rusijos – Jurgis Alekna, M. Yčas, Felicija Bortkevičienė, S. Šilingas. Taip pat dalyvavo nuo vasaros Stokholme darbavęsis Jonas Šliūpas, kun. Juozas Tumas-Vaižgantas, kitose Skandinavijos šalyse veikusieji J. Aukštuolis ir J. Savickis. Po konferencijos Švedijos sotineje liko padirbėti J. Šliūpas, prisidėjo Jonas Žilius, Albinas Rimka, J. Aukštuolis ir

¹ 1918 m. kovo mėn. įtakingiausios JAV lietuvių katalikų ir tautininkų organizacijos savo suvažiavimuose pareikalavo nepriklausomybės Lietuvai.

² Yčas M. Atsiminimai. Nepriklausomybės kelias. II tomas. Kaunas, 1935, p. 179.

I. Šeinius. Jie skelbė straipsnius, rengė paskaitas apie Lietuvą, siuntė paramą Vokietijoje atsідūrusiems lietuviams, tarp jų ir karo belaisviams. Be to, Stokholme iki 1918 m. pradžios liko gyventi J. Tumas-Vaižgantas, F. Bortkevičienė ir J. Alekna. Net vėliau įkurta Lietuvos diplomatinė atstovybė Švedijoje neturėjo tiek daug talkininkų, kiek tą pusmetį. I. Šeinius išleido knygėlę apie Lietuvą „Litauisk Kultur“, J. Šliūpas – „Essey on the Past, Present and future of Lithuania“.

Kitoje neutralioje valstybėje – Šveicarijoje – susikūrė labai svarbus lietuvių politikos centras. Ten nuo 1915 m. veikė J. Gabrio vadovaujamas Lietuvių informacijos biuras, jame dar dirbo Vladas Daumantas-Dzimidavičius ir J. Purickis. Biuras leido du mėnraščius: „Pro Lituania“ prancūzų kalba ir „Litauen“ – vokiečių. Biuras ėmėsi propagandinės veiklos keliant Lietuvos nepriklausomybės klausimą, įvairiuose leidiniuose rašė apie Lietuvą, rengė politines akcijas, konferencijas. Dar 1916 m. pirmojoje pusėje, gavus JAV ir Vokietijos vyriausybių sutikimą ir radus tinkamą dingstį, neva, sužinoti, kokia pagalba reikalinga Lietuvos gyventojams, į okupuotą Lietuvą atvyko amerikiečiai Jonas Bielskis ir kun. dr. Vincas Bartuška. Juos „globojo“ vokiečių pristatytas mažlietuvis Vilius Stepulaitis, leidęs Amerikos delegatams netgi slapta pasitarti su Vilniuje veikiančiais lietuviais¹.

1916 m. vasario 12–14 d. Fribūre (konspiraciniais sumetimais nurodytas Bernas ir kovo 1–5 d.) J. Gabrys, V. Daumantas-Dzimidavičius, J. Purickis ir kiti surengė konferenciją, kurioje nutarta reikalauti, kad Taikos konferencijoje Lietuvai būtų grąžinta visiška laisvė ir nepriklausomybė.

1916 m. vasara buvo kupina lietuvių politinių forumų Lozanoje. Birželio 27–29 d. trečiojoje Tautybių Sąjungos konferencijoje dalyvavo iš Lietuvos atvykę Antanas Smetona, Steponas Kairys ir Jurgis Šaulys. Birželio 30 – liepos 4 d. įvyko antroji lietuvių konferencija Lozanoje, kurioje tarėsi JAV lietuvių atstovai V. Bartuška, J. Bielskis ir Romanas Karuža. Iš Rusijos buvo atvykęs M. Yčas (pirmininkas), sekretorius V. Daumantas-Dzimidavičius, dalyvavo J. Gabrys, J. Purickis, S. Šalkauskis, Antanas Steponaitis ir Antanas Viskantas (Viscont). Diskusijose kristalizavosi pagrindinė linija – neatmetant galimų geopolitinių, karo eigos keliamų pokyčių, viešinti Lietuvos nepriklausomybės klausimą, orientuotis į Vokietiją pasinaudojant Reicho politinių sluoksnių ir karinės vadovybės nesutarimais ir laviruojant tarp jų interesų. Rusijos lietuviai po caro nuvertimo 1917 m. pasisakė už Lietuvos nepriklausomybę – tik pati okupuota ir Oberosto valdoma Lietuva kol kas negalėjo tarti savo žodžio.

Vokietijai ir Austrijai paskelbus siekį atkurti Lenkijos valstybę, lietuvių atstovai toliau rūpinosi Lietuvos klausimu. 1917 m. pavasarį atsirado daugiau vilčių: kovo mėn. Rusijos vasario revoliucija baigėsi carinės monarchijos nuverimu, šaliai ėmė vadovauti Laikinoji vyriausybė, žlugo Rusijos imperija. Balandžio 6 d. į karą Antantės pusėje su Vokietija ir Centrinių šalių bloku įstojo JAV, tuo pakeisdama jėgų santykį Antantės naudai. Vokiečiai atsisakė primityvių aneksijos planų ir ėmė modeliuoti visiškai nuo Vokietijos priklausomų valstybių darinius. Modernizuojant užimtų teritorijų aneksijos ir prisijungimo planus, prireikus tam ir okupuotų lietuvių balso, 1917 m. vasarą lietuviams leidžiama surengti konferenciją Vilniuje, išsirinkti Patarėjų tarybą, kuri tačiau turėtų padaryti pareiškimą, kad Lietuva sieja savo ateitį su Vokietija. Lietuviai nutarė nebelaukti ir pasinaudoti galimybe turėti krašto tarybą. Kaip rašė P. Klimas, naivumo nebuvo, bet ir karo sąlygomis viltį kėlė tai, „kad dar šiek tiek skaitytasi su žmogumi ir jo įsitikinimais, o tikslas – pralaužti ledus ir išplaukti į pasaulinės politikos srovę“. Juoba kad jau turėta kontaktų ir Berlyne, Reichstage – su katalikų centru ir socialdemokratais, taip pat pavieniais asmenimis ar jų grupėmis.

¹ Išsamiau žr.: Bartuška V. Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais. Kritiškas 1914–1919 metų įvykių ir asmenų vertinimas. Klaipėda, 1937, p. 43–58.

Lietuvių politika įgauna stuburą

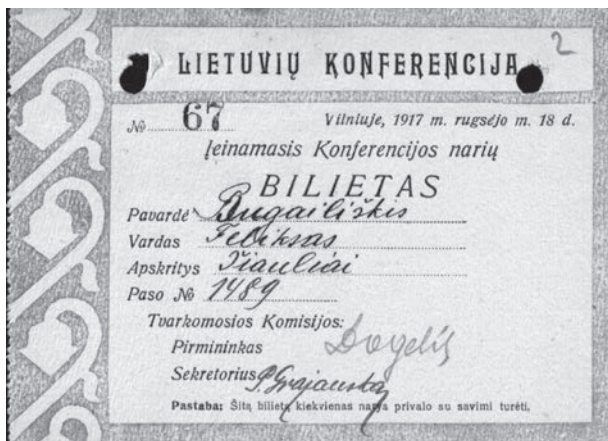
Nuo gegužės gaunamos žinios pasitvirtino – 1917 m. birželio 2 d. „Wilnaer Zeitung“ paskelbiama, kad *Oberostas* leido sudaryti lietuvių patikėtinių tarybą, kurioje bus žymiausi Lietuvos vyrai. Žmonės susidomėjo, „laukia naujos eros“¹. Lietuvių politikos centras birželio mėn. Vilniuje svarsto *Vertrauensrato* klausimą, vokiečiai tikriausiai jo nenori, todėl ir jo funkcijos bus ne administracinės, ne valdymo, o *priruošiamosios* – tai būsianti tiesiog nusistatymo, apsisprendimo, informacijos įstaiga. Į ją lietuvių sąrašo paprašoma iš vyskupų, Basanavičiaus, tas sutiko, tačiau Smetona ją sulaukė. Turi būti konferencija, kuri ir nusistatys pozicijas, mūsų pačių organizacinis komitetas parinks iš įvairių vietų žmonių. „Patys pastebime, kaip mes per tą vokiečių čia buvimą politiniai bręstame. Mūsų pažiūros vis aiškesnės. Nepriklausomybės obalsis, jo įvykinimas, „orientacija“ į vakarus kristalizuojasi. Lietuvą tveriant – lietuviai tesprenžia, o ne mažumos.“²

Kadangi atstovų į konferenciją išsirinkti rinkimuose neleista, sudarytas Organizacinis komitetas: 18 žmonių iš provincijos ir keturi iš Vilniaus – S. Kairys, J. Šaulys, A. Smetona ir P. Klimas. Komitetas posėdžiavo rugpjūčio 1–4 d. Svarstomas gautas naujas vokiečių pasiūlymas, pagal kurį Lietuva tampa Vokietijos dalimi, kur vokiečiai vadovauja kultūros, ūkio sritims ir strategijai, o jeigu lietuvių *Vertrauensratas* tam nepalankus, tai jam verčiau net nesirinkti. Lietuviai nutaria savo pozicijų nekeisti – lietuvių tauta savo ateities apsaugą numatanti nepriklausomoje valstybėje, atkurtoje jos etnografinėse ribose. Tačiau paskelbia orientaciją į Vakarus, ir kad būsimoji valstybė, dėl įvairių motyvų nepakenkdama savo plėtojimuisi, „sueitų į dar apsvarstytinus santykius su vokiečių reichu“.

Per daug nepasizadėta tikintis, kad jei Vokietija toliau taip spaus anšliuso idėjas, ji pasirodys kaip aneksijų šalininkė ir imperialistė, pasaulyje taps dar labiau nekenčiamesnė, o lietuviams neverta per daug krypti į Vokietijos pusę (juk apie juos pasaulis blogai pagalvotų), be to, jų nusistatymą pareišk pati Lietuvių konferencija³.

Konferencijos Organizaciniame komitete išgirdus, kad *Oberosto* pareigūnas lietuvių reikalams, vėliau – komisaras prie Lietuvos Tarybos (nuo 1918 m. sausio 9 d.) vyr. leitenantas Kiugleris⁴ reikalauja anšliuso su Vokietija, kilo nepasitenkinimas. P. Klimas ir A. Smetona lietuviams dėl politinės orientacijos įrodinėjo: „Reikia būti realistais: ką mes galime... Daryti kompromisus mes esame priversti, jei norime tikrai iškelti Lietuvos valstybės klausimą. [Taikos] kongresas galutinai tatau spręs. Bet kongresui jau reikia paruošti pačią Lietuvos idėją. Reikia, kad jis su ja susitiktų. Tik vokiečiai čia ir gali padėti. Jie gali valstybės pagrindą paskelbti. Tos gi reklamos iš pradžios be kompromisų neįgysime. Rusai su visa Entente mūs klausimo nepastato ir vargu bepastatys.“⁵

Taigi iš *Oberosto* išsikovota teisė patiems – kad ir ne visuotiniu balsavimu, rinkimuose, bet bent jau mažuose pasitarimuose, susitikimuose – apskrityse parinkti į konferenciją vyrus, kurie tautiškai nusiteikę ir „nevaro“ antilietuviškos veiklos, kad, nors kai kurie ir nekalba lietuviškai, atstovautų visiems luomams, profesijoms, turėtų gyvenimiškos patirties. Vyskantiejiems į konferenciją gyventojų linkėjo: „Neparduokite, nepasirašykite...“

Felikso Bugailiškio konferencijos dalyvio bilietas. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius.

¹ Klimas P. Dienoraštis. 1915–1919. Čikaga, 1988, p. 171.

² Ten pat, p. 175–176.

³ Ten pat, p. 180.

⁴ Jo vardo nepavyko rasti. Kiugleris Lietuvos karinės administracijos struktūroje ėmė figūruoti sujungus Lietuvos ir Vilniaus-Suvalkų teritorinius vienetus 1917 m. kovo mėn. Jis tapo viršininko F. J. von Isenburgo-Birnsteino administracijos centrinio skyriaus A vadovu, atsakingu už politikos, policijos, spaudos ir administracijos reikalus.

⁵ Klimas P. Dienoraštis, p. 182.

Organizacinės patirties kaupimas

Tačiau norint priimti ir sutelkti konferencijoje per 200 žmonių, reikėjo atlikti didžiulį organizacinį darbą, kurio ėmėsi konferencijos Tvarkomoji komisija (pirmininkas Povilas Dogelis, nariai: Antanas Žmuidzinavičius, Aleksandras Stulginskis, kun. Pranas Bieliauskas), veikusi nuo rugpjūčio 29 d. ir parengusi detalią konferencijos darbo bei kultūrinę programą. Taip pat buvo pasirūpinta apsauga iš lietuvių tarpo – keturiolika vyrų (vadas Liudas Gira), pakvietimais, sutarta su viešbučiais, gauti leidimai iš vokiečių valdžios, posėdžiams išnuomotas Pohuliankos, arba Žiemos, teatras (dabar – Rusų dramos teatras). Dalyvių maitinimui numatyta įrengti bufetą, pietums (vokiečiams leidus) skirti po 200 gr duonos, 100 gr mėsos, 400 gr bulvių, 80 gr kruopų, 85,5 gr šabalbonų, 52 gr riebalų ir tiek pat cukraus¹. Pagamintos dvi vėliavos su Vyčiu ir Gediminaičių stulpais, 250 raudonos ir žalios spalvos kaspinėlių, kontrolės lapelių, susitarta su fotografais ir t. t.

Vokiečiai davė leidimą sušaukti Lietuvių konferenciją Vilniuje 1917 m. rugsėjo 18–22 d. Jie tikėjosi pritarimo siūlytajai Patarėjų tarybos koncepcijai ir Vokietijai reikiamo pareiškimo. Kaip tik šiais klausimais ir kilo karščiausios diskusijos. Konferencija priėmė politinę programą, jai įgyvendinti išrinkta Lietuvos Taryba.

Į Lietuvių konferenciją buvo pakviesti 264 asmenys, tačiau atvyko 213 atstovų iš įvairių Lietuvos apskričių ir 33 apskričių delegatai². Daugiausia dalyvių buvo iš Vilniaus lietuvių organizacijų, redakcijų – 55, pagal luomą, profesijas daugumą sudarė kunigai – 66, valstiečiai – 65 ir inteligentai – 59. Apie 30 proc. dalyvių nurodė savo bajorišką kilmę. Konferencijos metu buvo daug nepasitenkinimo dėl keturių dešimčių kandidatų išbraukimo, nors dalis pasiūlytų asmenų neatvyko dėl ligos ir dėl nežinomų priežasčių. Pasirengimai konferencijai nepaprastai sujudino visuomenę.

Bene pirmą kartą šiuolaikinės Lietuvos istorijoje konferencijos organizatoriai gavo moterų atkirtį – kolektyvinius lietuvių moterų protestus: Vilniaus moterys lietuvis rugsėjo 18 d. rašte protestavo, esą, nė viena iš jų nebuvo pakviesta, „nors konferencijoje rišami klausimai mums ne tik lygiai rūpi, kaip ir vyrams, bet, mūsų nuomone, ir tinkamai ir pilnai tegali būti išrišti visų luomų ir abiejų lyčių atstovams joje dalyvaujant“³. Protestą pasirašė dr. Burbaitė-Eidukevičienė, Al. Janulaitienė, M. Žmuidzinavičienė, Emilija Vileišienė, Bronė

¹ Lietuvių konferencijos Vilniuje Tvarkomosios komisijos protokolas // Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraštynas, f. 46, b. 9, p. 109–116.

² Skaičiai kitur nurodomi skirtingi, neretai – 222, mat dalis buvo kooptuoti (pvz., miesto milicijoj dirbęs Liudas Gira, atsisakęs dalyvauti konferencijoje, nes jo neišleidęs viršininkas).

³ Moterų protesto laiškas su parašais // Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius, f. 165, s. v. 153, p. 14.

Miesto teatro pastatas. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Retų spaudinių skyrius.

Biržiškienė, Aleksandra Jurašaitytė, Marija Šlapelienė – iš viso 21 moteris. Protesto laišką atsiuntė ir Šiaulių apylinkės moterys – keturiolika moterų, tarp jų ir Emilija Putvinskienė¹.

Svarbiausi konferencijos vienbalsiai priimti nutarimai

Pirma, paskelbtas siekis sukurti „nepriklausomą demokratiškai sutvarkytą Lietuvos valstybę etnografinėmis ribomis su būtinai reikalingomis ekonominiam gyvenimui korektyvomis“.

Antra, numatytos tautinių mažumų kultūrinės teisės.

Trečia, pabrėžta, kad „galutinai nustatyti nepriklausomos Lietuvos pamatams ir jos santykiams su kaimyninėmis valstybėmis turi būti sušauktas Steigiamasis Lietuvos seimas Vilniuje, demokratišku būdu visų jos gyventojų išrinktas“. Tai buvo svarbus ginklas, kuriuo buvo galima pasipriešinti *Oberostui* stumiant Lietuvos anšliuso reikalavimą.

Ketvirta, konstatuota, kad „Lietuvos interesai labiau pasvirę į vakarus, nei į rytus ar pietus“. Todėl konferencijos nutarimu Lietuva galės eiti į sąjungą su Vokietija, jeigu ši „sutiks dar prieš Taikos konferenciją proklamuoti Lietuvos valstybę ir pačioje konferencijoje paremti Lietuvos reikalus“. Anot dalyvio, „/.../ terorizuoti, bet pajutę realybės presiją, atstovai pagalios priėjo prie rezoliucijos priedo, kur pareiškėme vokiečių reikalaujamų konvencijų galimybę“².

Nutarimams įgyvendinti buvo sudaryta lietuvių tautai atstovaujanti dvidešimties politinių veikėjų Lietuvos Taryba; 5–6 vietos numatytos tautinių mažumų atstovams.

Įveikti kilę nesklandumai – Tarybos rinkimuose kairiųjų atstovai gavo mažai vietų Taryboje, todėl kilo nepasitenkinimas, nuotaika krito. Patys Tarybos nariai susirinkę kambarėlyje sutarė, kad reikia bent du kunigus pakeisti į kairiųjų kandidatus. Tautos labai savo noru narystės atsisakė net šeši kunigai. „Todėl kitus prašę palikti, su širdgėla priėmėme kun. Stankevičiaus (kurs per 2 metus jau buvo mūsų biuro kursą įėjęs) ir Abromavičiaus „moralinį atsistatydinimą“. Jų vieton sutikome pastatyti kandidatais Narutavičių ir J. Vileišį /.../ Pranešėme apie naujosios Tarybos posėdį ir jo propozicijas, ir pakilo ūpas, ir atsigavo dvasia, ir vienu balsu buvo išreikštas pertaisyta Tarybai didžiausio pasitikėjimo „votumas“, – rašė aktyvus konferencijos dalyvis P. Klimas³.

Lietuvių konferencijos delegatai posėdžių salėje. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius.

¹ *Ten pat*, p. 15.

² Klimas P. Dienoraštis, p. 182.

³ *Ten pat*, p. 189.

Bendra nuotaika

Konferencijoje apsvaistyta labai daug rūpinimų klausimų, reikštas pasipiktinimas okupacija (rekvizicijomis, miškų kirtimu, priverstiniais darbais, suvaržymais keliauti po kraštą, spaudos ribojimu ir t. t.), ir tai trukdė pereiti prie svarbiausiojo. Tačiau konferencijoje pavyko pasiekti organizatorių keltų tikslų: paaiškėjo, jog dauguma jos dalyvių nenorėjo pripažinti *svirimo į vakarus* ir visi reikalavo nepriklausomybės. Atrodė, kad dirba ištis tikras, rimtas parlamentas.

Rugsėjo 23 d. vokiečiai legitimavo Tarybą. Iškilmingoje aplinkoje vokiečių karinės administracijos šefas kunigaikštis Franzas Josephas von Isenburgas-BirNSTeinas Vyriausiojo rytų fronto kariuomenės vado princo Leopoldo vardu pasveikino Tarybos narius ir įteikė pažymėjimus. Tarybos pirmininku išrinktas A. Smetona.

Konferencijos svarba

Konferencija, pasak jos dalyvio, „nors nebuvo demokratiškai išrinkta, bet darė labai proporcingą atstovybę išpūdzio“, ji baigėsi gera nuotaika: „Lai gyvuoja liuosa demokratiška nepriklausoma Lietuva!“, – tai buvo paskutinis S. Kairio mestas obalsis, kurį visi su ašaromis ir džiaugsmu kartojo ir plojo /.../.¹ Konferencijos nutarimai – tai bazinė atrama tolesnei Lietuvos Tarybos veiklai. Tarp lietuvių ši konferencija suvokta kaip pirmoji Valstybės konferencija. Taip ją vadino 1919 m. sausio mėn. Kaune organizavusieji antrąją Lietuvių valstybės konferenciją, kurioje nutarta konkrečiais darbais kurti valstybę, savi-valdybes, įvesti karo stovį, kovoti prieš bolševikus, stiprinti kariuomenę ir kt.²

Konferencija patvirtino, kad net atsidūrusi tarp kariaujančių blokų, būdama okupuota, tauta sugeba rasti būdą pasitarti, gauti informacijos iš kitų lietuvių politikos centrų: į ją iš Šveicarijos sugebėjo atvykti prel. K. Olšauskas, kun. A. Steponaitis ir J. Purickis-Pietaris. Pastarasis skaitė pranešimą ir papasakojo apie Šveicarijos lietuvių atliktus darbus.

Jau rinkdami Tarybą, lietuvių politikai numatė, kad ji bus institucija, su kuria kitoms šalims „reikės rokuotis“, kad „joje koncentruosis mūsų reikalai“. Vokiečiai matė Tarybą tik kaip Patarėjų tarybą, o jos funkcijos rugsėjo 23 d. Tarybos pripažinimo rašte nusakomos taip: „Karo valdžios vadovaujama turės svarstyti būsimos Lietuvos valdžios bei ūkio pamatus. Lietuva privalo tapti kultūros šalimi, kurioje visiems jos gyventojams, apsaugojant lietuvių savitumą, yra leista laisvai gyventi bei plėtotis.“ Tik tiek. Leista gyventi, žodžiu, žadėta negermanizuoti ir nekolonizuoti.

Tačiau pačios Tarybos taktika nustatyta – vokiečiams reikalaujant akto, kad Lietuva turi pažadėti amžinus ryšius su Vokietija, už tokį pareiškimą išgauti Vokietijos pripažinimą ir tapti valstybės kūrimo branduoliu. Svarbiausia – Taryba netrukus gavo JAV, Rusijos ir Šveicarijos politikos centrų palaikymą. Lietuvių konferencijoje Stokholme 1917 m. spalio 18–20 d. ji pripažinta, remiama jos reiškiamą valia atnaujinti Lietuvos Valstybę, ir „kiek ji budriai sergės nepriklausomos Lietuvos idėją ir gins nuo kaimyninių valstybių bei tautų pasikėsinimo“, tvarkant Lietuvos visuomenės gyvenimą ir saugojant Lietuvos piliečių materialinius ir dvasinius reikalus, pažadėta Lietuvos Tarybą „remti /.../ šiame jos darbe ir reikalui esant stoti už ją pasaulyje“. 1917 m. lapkričio 2–10 d. vykusioje lietuvių atstovų konferencijoje Berne numatyta, kad Lietuvos Taryba rengs Lietuvą valstybiniam gyvenimui, kad ji nebus vokiečių politikos šydu, ir pripažino Tarybą tikra Lietuvos atstove, vyriausia lietuvių tautos vadove ir nepriklausomos Lietuvos valdžios branduoliu³, turinčiu gauti realią valdžią iš vokiečių administracijos.

Ryšiai tarp lietuvių politikos centrų Šveicarijoje, Švedijoje, JAV, Rusijoje ir Lietuvoje stiprėjo. Karo metu gyvenę ir dirbę skirtingose valstybėse, lietuvių politikai sugebėdavo susisiekti, rengti bendrus susitikimus, konferencijas, derinti veiksmus siekiant bendro tikslo – Lietuvos nepriklausomybės.

¹ Ten pat.

² Išsamiau žr.: Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose. Sud. A. Eidintas ir R. Lopata. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017, p. 734–779.

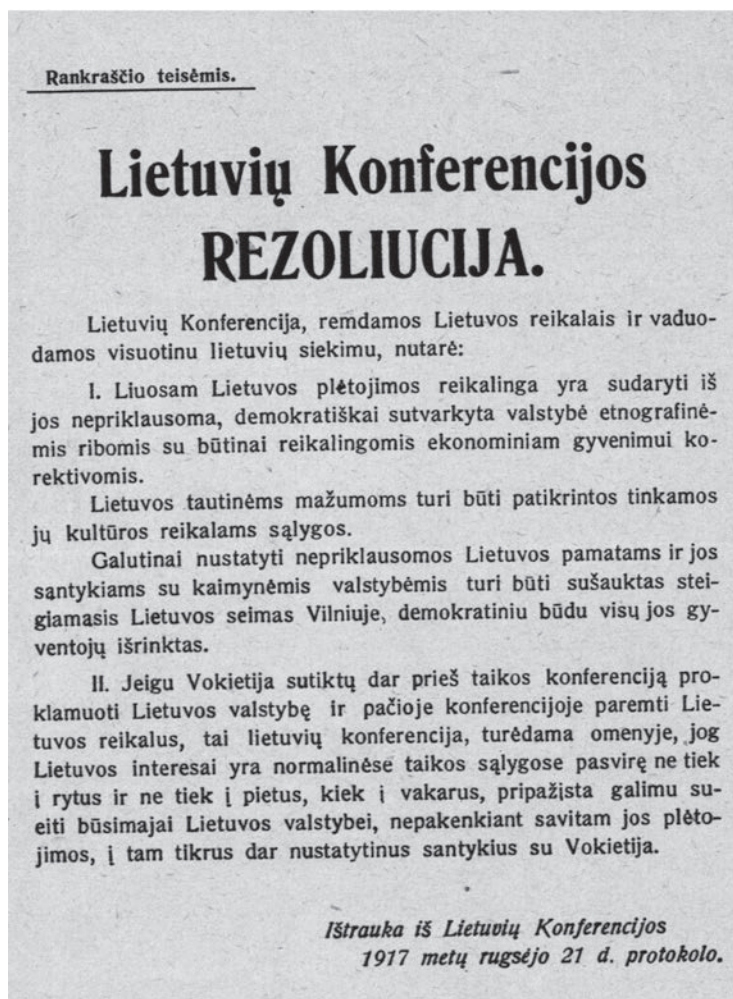
³ Ten pat, p. 276, 299.

Taigi Lietuvos apskričių ir lietuvių politikos centrų atstovų įgaliojimus ir pripažinimą turinti Taryba galės ir kalbės lietuvių tautos vardu, reikalaus perimti administracines funkcijas, taip pat konstruos būsimus departamentus, komisijas, planuos būsimas valstybines funkcijas, kurių okupacinė valdžia dar net nemanė suteikti.

Lietuvių konferencija Vilniuje nubrėžė ribas, kuriose galėjo veikti Lietuvos Taryba Lietuvos naudai. Kad ir kokius aktus priiminėjo Taryba, jų preambulėse ji rėmėsi trimis postulatais – konferencijoje ji buvo pripažinta ir įgaliota krašto ir užsienio lietuvių atstovauti lietuvių tautai, ji remiasi tautų apsisprendimo teise ir Vilniaus konferencijos nutarimais. Taip rašoma ir 1917 m. gruodžio 11 d. dokumente, daugybės kitų nutarimų projektuose, akcentuojama juos svarstant, o 1918 m. sausį vėl pridėdant, kad tolesnę Lietuvos santvarką ir santykius nustatys Steigiamasis Seimas, visų Lietuvos gyventojų demokratiškai ir laisvu, slaptu balsavimu išrinktas; tokia formulė yra ir Tarybos vasario 16 d. nutarime.

Lietuvos Taryba tapo visų lietuvių veiklos dėl nepriklausomybės pagrindu. Palaipsniui išsivadavusi iš okupacinių gniaužtų, ji parengs pirmąsias laikinasias 1918 ir 1919 m. konstitucijas, formuos ir tvirtins vyriausybes, diplomatinį atstovavimą ir organizuos teisinę bazę rinkimams į Steigiamąjį Seimą. Ji dirbs taip, kaip ir nubrėžė 1917 m. rugsėjo mėn. Vilniuje vykusio Lietuvos konferencija, kurią drąsiai galime laikyti Lietuvos valstybės pamatų užuomazga.

Pranešimas skaitytas Lietuvių konferencijos 100-mečiui skirtoje šventinėje konferencijoje Lietuvos Respublikos Seime 2017 m. rugsėjo 20 d.

Lietuvių konferencijos rezoliucija. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.

PRISTATYMAI

LIETUVOS VALSTYBĖS IDĖJA DOKUMENTUOSE

**LIETUVOS TARYBA IR NEPRIKLAUSOMOS VALSTYBĖS ATKŪRIMAS
1914–1920 METŲ DOKUMENTUOSE. SUDARĖ ALFONSAS EIDINTAS
IR RAIMUNDAS LOPATA. VILNIUS, MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ
LEIDYBOS CENTRAS, 2017, 816 P.**

Artėja modernaus valstybingumo šimtmetis. Deramą paminėjimą temdo aštrūs ginčai ir nesutarimai, verčiantys klausti, ar esama vidinio poreikio švęsti Valstybės gimtadienį? Atsakymas greičiausiai būtų toks: dėl istorinės ir politinės sąmonės pakrikimo, dėl negebėjimo valstybiškai vertinti ir spręsti Valstybės šventės poreikį išlaikiusi nedidelė visuomenės dalis.

Dokumentų rinkinys apie Lietuvos valstybės atkūrimą 1914–1920 metais yra vienas iš pozityvių Šimtmečio paminėjimo ženklų. Knygoje įamžintas Lietuvos valstybės kūrėjų palikimas, liudijantis, kokiomis sudėtingomis sąlygomis, koku pasiaukojamu darbu buvo brandinama, ginama ir įgyvendinama Lietuvos valstybės idėja.

Leidinyje politine ir teisine kalba atskleidžiama lietuvių politinių siekių panorama nuo politinės autonomijos idėjos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės erdvėje (LDK Konfederacijos universalas 1915 m.), etnografinėse ribose projektuojamos nepriklausomos Lietuvos valstybės (Lietuvių konferencijos ir Lietuvos Tarybos sprendimai 1917–1918 m.) iki jos galutinio įtvirtinimo Steigiamajame Seime 1920 metais.

Kaip brendo nepriklausomos Lietuvos valstybės idėja? Kaip ji pasiekė svetur gyvenančius lietuvius (Lietuvių konferencijų Lozanoje, Petrograde, Stokholme, Berne dokumentai)? Kaip per diplomatiją lietuviai tapo tarptautinės politikos subjektu (atsišaukimas į JAV prezidentą V. Vilsoną, memorandumai Vokietijos karinei ir civilinei valdžiai)? Tai nėra baigtinis Lietuvos valstybės atkūrimo darbotvarkės klausimų sąrašas. Lietuvos valstybės atkūrimo darbai atsispindi 125 Lietuvos Tarybos ir 64 numeruotuose bei keliuose nenumuruotuose Lietuvos Tarybos prezidiumo protokoluose. Šioje dokumentų įvairovėje skaitytojui neleis pasiklysti išsamus leidinio sudarytojų profesoriaus, ambasadoriaus ypatingiems pavedimams Alfonso Eidinto ir profesoriaus Raimundo Lopatos straipsnis „Lietuvos valstybės atkūrimo vizijos, planai ir lietuvių veiksmai“, nuorodos ir paaiškinimai. Leidinys iliustruotas istorinėmis nuotraukomis, žemėlapiais, dokumentų faksimilėmis, profesoriaus Liudo Mažylio Vokietijos užsienio reikalų ministerijos archyve rasto Vasario 16-osios nutarimo kopija.

Šis leidinys – puiki dovana Valstybės šimtmečiui. Tai Lietuvos valstybės metraštis, atkuriantis Valstybės Tėvų kūrėjų siekius, jų gebėjimą kasdieniuose rūpesčiuose nepamesti Valstybės idėjos, „mokėti išpėti momentą savo siekimams įvykinti“ (p. 186). Tai knyga, leisianti skaitytojui abstrakčius teiginius apie Lietuvos valstybę pripildyti gyvo turinio, patvirtinti juos autentiškais liudijimais. Tai įpareigojimas naujoms kartoms sergėti ir ginti Lietuvos valstybės idėją ir kūrėjų atminimą.

Algimantas Jankauskas